

В. Л. Кротюк

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК - ЦЕНТР БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

організаційно-
правовий
аналіз

КРОТЮК

Володимир Леонідович

Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук. Після закінчення в 1979 році юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка працював в органах виконавчої влади та Генеральній прокуратурі України. З 1994 року очолює юридичну службу Національного банку України. Член авторських колективів з розробки понад 20 проектів законів України, в тому числі «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність». Є одним із авторів виданих в 1999 і 2000 роках підручників «Національний банк України і грошово-кредитна політика» та «Банківське право України». Віце-Президент Асоціації юристів у галузі фінансового і банківського права, член виконкому Спільноти юристів України та Ради Світового Конгресу українських юристів. Член редакційної колегії журналів «Право України» та «Вісник Національного банку України».

В. Л. Кротюк

**НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК -
ЦЕНТР БАНКІВСЬКОЇ
СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

.....
організаційно-правовий
аналіз

Київ 2000

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України

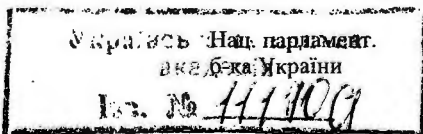
Відповідальний редактор
доктор юридичних наук, професор **В. Б. Авер'янов**

Рецензенти:
доктор юридичних наук **М. П. Кучерявенко**
(Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого),
кандидат юридичних наук **В. П. Нагребельний**
(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Національної академії наук України)

К83 Кротюк В. Л. Національний банк — центр банківської системи України. Організаційно-правовий аналіз. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре». — 248 с. — Бібліогр.: с. 225—247.
ISBN 966-7183-97-1

У книзі розглядаються правові основи організації та діяльності Національного банку України, його місце в системі державних органів; висвітлюються особливості правового статусу Національного банку України, його структура, органи управління, основні функції та правове забезпечення реалізації його повноважень у процесі реєстрації, ліцензування та надання кредитів комерційним банкам, а також нагляду за їх діяльністю. Використовується і аналізується законодавство України, нормативно-правові акти Національного банку України та органів виконавчої влади, вносяться пропозиції щодо їх удосконалення.

Видання може бути корисним для банківських працівників, викладачів, аспірантів, студентів юридичних та економічних навчальних закладів та інших осіб, які цікавляться проблемами правового регулювання діяльності центрального банку і банківської системи України.

БКБ 67.9(4УКР)304

ISBN 966-7183-97-1

© Кротюк В. Л., 2000
© Видавничий Дім «Ін Юре», 2000

Зміст

Передмова	3
Глава 1. Банківська система України: загальна характеристика та етапи розвитку	7
Глава 2. Національний банк України як центр банківської системи.....	21
2.1. Роль Національного банку України в управлінні банківською системою та його взаємовідносини з органами державної влади	21
2.2. Конституційні основи правового статусу Національного банку України.....	29
Глава 3. Структура Національного банку України та його органи управління	41
3.1. Структура Національного банку України.....	41
3.2. Органи управління Національного банку України	44
Глава 4. Основний зміст діяльності Національного банку України.....	59
4.1. Нормотворча діяльність Національного банку України.....	59
4.2. Основні функції та повноваження Національного банку України.....	63
Глава 5. Національний банк України і комерційні банки: вплив і взаємодія.....	87
5.1. Повноваження Національного банку України у процесі реєстрації та ліцензування комерційних банків.....	87
5.2. Правове регулювання кредитування, що здійснюється Національним банком України.....	112

5.3. Правові питання контрольно-наглядової діяльності Національного банку України.....	123
Глава 6. До питання про банківську таємницю в діяльності Національного банку України.....	167
6.1. Банківська таємниця: поняття і правове регулювання.....	167
6.2. Врахування вимог щодо банківської таємниці у взаємовідносинах банків з правоохоронними органами	177
Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 678-XIV	187
Список використаних джерел	225

ПЕРЕДМОВА

Формування ринкових відносин нерозривно пов'язано з подоланням наслідків багатолітнього функціонування адміністративно-командної системи, її втручання у сферу грошових відносин та необхідністю організації чіткого правового регулювання банківської системи. Провідне місце в ній посідає Національний банк України, який від імені держави координує діяльність банківської системи в цілому, бере активну участь у встановленні нових економічних відносин.

Запровадження дворівневої структури банківської системи України, що складається з Національного банку України та комерційних банків, було одним з перших заходів ринкового реформування національної економіки.

Виходячи з того, що банківська система в країні у цілому сформувалася, на черзі постало питання про створення відповідного банківського законодавства, наявність якого обумовлюється особливим статусом Національного банку України. Для розвитку господарського механізму країни недостатньо створити необхідні економічні та організаційно-управлінські умови. Потрібне також відповідне правове середовище — правила, які створюють необхідні фактори для ефективного запровадження цих умов.

У ринковій економіці центральний банк є ключовою ланкою грошово-кредитної системи і виступає головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів. За сучасних умов діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність грошової одиниці, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового

механізму, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. У зв'язку з цим правовий статус Національного банку України, його організаційно-структурна незалежність від органів виконавчої влади набувають важливого значення при встановленні принципів організації та функціональних повноважень центрального банку у країні з ринковою економікою.

Закон України «Про банки і банківську діяльність», який закріпив основи створення банківської системи України, з часом вже не забезпечував повною мірою правову регламентацію функціонування Національного банку України. Тому 20 травня 1999 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про Національний банк України». На наш погляд, норми цього Закону дають змогу Національному банку України без втручання державних органів виконувати передбачену Конституцією України основну функцію — забезпечення стабільності грошової одиниці. Проте зазначений Закон не позбавлений окремих недоліків, які, на думку автора, можуть створювати труднощі у виконанні центральним банком його функцій.

Пропонуючи читачу дану книгу, автор виходить з того, що вона є спробою розглянути в комплексі основні питання правового регулювання організації та функціонування Національного банку України як одного з найважливіших елементів банківської системи.

Безумовно, обмежений обсяг роботи не дозволяє висвітлити всі особливості організації та діяльності центрального банку держави. Деякі висновки можуть мати спірний характер.

Проте, якщо запропонована робота допоможе сформулювати у читача об'єктивну уяву про особливості правового регулювання основних питань організації та діяльності центрального банку держави, автор вважатиме поставлене перед собою завдання виконаним.

Автор висловлює щире подяку колективу відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України за допомогу при підготовці цього видання.

Глава I

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ

Ринкова трансформація економіки України немислима без докорінної перебудови діючих та створення нових структур, функціонування яких було принципово неможливе в умовах командно-адміністративної системи господарювання. До таких структур відноситься й банківська система¹ [25, с. 58].

Теорія та практика банківської діяльності визначає банківську систему як внутрішньо організовану, об'єднану загальною метою сукупність банківських установ, які утворені та діють на основі Конституції та законів України. Банківська система виникає тоді, коли поряд із її звичайними елементами — банками з'являється інтегруючий елемент — центральний банк, який виконує функції управління у цій системі.

У державах з розвинутою економікою еволюція банківської системи здійснювалась протягом століть, а існуючі зараз банки пройшли тривалий історичний шлях помилок і спроб [4, с. 1].

Світова система центральних банків у їхньому сучасному вигляді створена відносно недавно. До середини XVIII ст. комерційні та центральні банки не розрізнялися. З розвитком кредитної системи відбувається процес централізації банківської емісії в окремих великих комерційних банках. При цьому монопольне право на ви-

¹ Під банківською системою розуміється сукупність різних видів банків і банківських інститутів, за допомогою яких здійснюється мобілізація коштів, надаються кредити та різноманітні послуги щодо прийому вкладів і наданих кредитів [122, с. 190].

пуск грошових знаків (банкнот) поступово закріплюється лише за одним банком. Такий банк у різні часи називався по-різному спочатку — емісійним або національним, а згодом — центральним, що відповідало його керівній ролі у кредитній системі тієї чи іншої країни.

Уперше в світовій практиці центральний банк було створено у Швеції (Риксбанк) у 1668 р. Дещо пізніше, у 1694 р., засновано Банк Англії. Проте на той час центральні банки ще не мали виключного права на емісію грошових знаків. Їхні функції відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, призначенням Банку Англії спочатку було фінансування торгівлі та промисловості, Банку Нідерландів — внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Центральні банки сучасного типу виникли лише в XIX ст.

Зауважимо, що упродовж 40—50-х років XIX ст. відбулася жвава дискусія щодо переваг централізованої монопольної банківської системи порівняно з системою конкурентних і рівноправних на ринку банків. Під час дискусії з'ясовувалися не лише сутність понять «вільна банківська система» і «централізована банківська система», а й переваги і недоліки кожної з них. У цій дискусії перемогла, звичайно, найбільш раціональна банківська система — централізована. Значною мірою це пов'язано з необхідністю монополії емісійної діяльності, завдяки якій сучасні центральні банки отримали відповідні функції й особливий статус [72, с. 5].

Прийнято розрізняти одно- та дворівневу банківські системи. *Однорівнева банківська система* передбачає переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. У межах такої системи всі кредитні установи, в тому числі центральний банк, знаходяться на одному ієрархічному рівні, виконуючи аналогічні функції у кредитно-розрахунковому обслуговуванні клієнтів. Цей принцип побудови характерний, головним чином, для країн з нерозвинутою економікою, а також для країн з адміністративно-командною побудовою апарату управління [12, с. 9].

Дворівнева банківська система будується на взаємовідносинах між банками у двох площинах — по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі — відносини підлеглості між центральним банком як керівним, управляючим і низовими ланками — комерційними банками; по горизонталі — відносини рівного партнерст-

ва між будь-якими низовими ланками. Розподіл адміністративних функцій і операцій, пов'язаних з обслуговуванням центральним банком грошового обігу, дає можливість враховувати інтереси двох категорій клієнтів — комерційних банків і урядових структур, причому перевага віддається функціям «банк банків» та управлінню діяльністю банківських установ з метою регулювання та контролю за функціонуванням ринку кредитно-фінансових послуг.]

У дворівневій структурі банківської системи повинні чітко розрізнятися нормативно-регулюючі та контрольні функції центрального банку, з одного боку, і функції комерційних банків, з іншого [24, с. 15—16].

Зазначимо, що термін «система» — грецького походження і означає ціле, яке складається з окремих частин [99, с. 459]. Між тим, стосовно управлінської діяльності в банківській сфері під «системою» слід розуміти «організаційну множину структурних елементів, які взаємопов'язані й виконують відповідні функції» [17, с. 19]. У системі всі елементи служать цілому, але кожен з них служить по-своєму і відповідає переважно тільки за себе. Система може бути більш або менш складною залежно від того, що являє собою елемент, скільки рівнів вона має. Банківська система включає в себе два рівні, що передбачає вирішення на кожному з цих рівнів цілої низки специфічних завдань [80, с. 5—39; 40, с. 8; 106, с. 176—287]. Це пояснюється перш за все тим, що кожній системі притаманна ознака саморегулювання, тобто цілеспрямовані управлінські впливи на систему в цілому або усередині неї. У кожній системі існують підсистеми. У банківській системі таких підсистем дві; а саме: та, що здійснює функції управління, — Національний банк, і та, яка відчуває вплив, — комерційні банки [8, с. 22]. Така система визнається саморегульованою і може одночасно виступати і як суб'єкт, і як об'єкт управління [109].

Слід визнати, що під системою як об'єктом дослідження банківського права і важливою категорією управління слід розуміти внутрішньо організовану сукупність відносно самостійних, взаємодіючих складових частин (елементів), що виступають як одне ціле, в межах якого здійснюються процеси управління [8, с. 22; 47, с. 10].

У XX ст. централізована банківська система стала не тільки звичайним явищем, а й однією з обов'язкових умов досягнення най-

вищого ступеня економічного розвитку. Так, в Західній Німеччині у свій час була створена нова, дворівнева система центральних банків. Зразком для неї стала Федеральна резервна система Сполучених Штатів Америки. До її складу входили юридично самостійні центральні банки окремих земель, а також Банк німецьких земель у Франкфурті-на-Майні, який створено 1 березня 1948 р. Центральні банки земель виконували в своїх регіонах обов'язки Центрального банку. Вищим органом дворівневої банківської системи була Рада Центрального банку, яка функціонувала при Банку німецьких земель. Вона складалась з президента, президентів центральних банків земель і президента Ради директорів Банку німецьких земель. З прийняттям закону про Національний Федеральний банк від 26 липня 1957 р. двоступенева система центральних банків була ліквідована і замість неї створено єдиний Німецький Федеральний банк. При цьому центральні банки земель, включаючи Центральний банк міста Берліна, об'єдналися з Банком німецьких земель, а згодом перетворилися у Федеральний банк [73, с. 1].

Викликає інтерес японський досвід стабільного економічного розвитку, який вивів цю країну на передові позиції у світовому господарстві. У цьому процесі важлива роль належала і належить банківським інститутам. На відміну від інших країн з розвинутою ринковою економікою, саме банківська система Японії історично була одним з найважливіших інструментів формування сучасної економіки, а зараз, як слушно зазначає І. Бураковський, є основним джерелом коштів для бізнесу та учасником формування виробничо-комерційної політики корпоративних клієнтів [23, с. 31]. Центральне місце в цій банківській системі займає Банк Японії, причому 55 % його статутного капіталу належать державі, а 45 % — приватному сектору. Слід зазначити, що прототипом цього банку був Національний банк Бельгії.]

У країнах з розвинутою ринковою економікою вузлове місце в організації фінансової системи відводиться центральному банку, який створює сприятливі умови для функціонування цієї системи через забезпечення стабільності цін, грошей і надійності банківського сектора. Цим самим формується одна з найважливіших передумов гармонізації інтересів держави і людини — здорова банківська система, яка відіграє визначальну роль у перетворенні

заощаджень різних секторів економіки на найвигідніші види національних інвестицій [119, с. 3].

Базова функція центральних банків європейської моделі — це забезпечення стабільності національної валюти через управління емісійною, монетарною, кредитною та розрахунковою діяльністю банківської системи. Термін «стабільність грошей», взагалі, прив'язується до цінової стабільності [38, с. 26].

Згідно з рішенням більшості європейських країн та за визначенням Європейської директиви центральних банків головною метою діяльності центрального банку є підтримка цінової стабільності через здійснення послідовних заходів монетарної політики [38, с. 17]. Хоча в деяких законах про центральні банки ще вживаються визначення «підтримка стабільності валюти» або «підтримка національної грошової одиниці», на практиці більшість центральних банків ставлять на меті саме досягнення цінової стабільності як більш правильного визначення довгострокової цілі монетарної політики. Термін «цінова стабільність» використано в багатьох європейських законах, наприклад Франції, Іспанії, Португалії, і навіть Вірменії. Більш того, для виконання вимог Договору про заснування Європейської економічної співдружності (с. 108) всі країни Європи — члени ЄС мають змінити (адаптувати) свої закони щодо визначення цілей та статусу незалежності своїх центральних банків [132, с. 570].

Головна мета цінової стабільності — це підтримка купівельної спроможності національної валюти, яка досягається підтримкою низького рівня інфляції. Таке визначення вживається в законодавчих актах деяких країн, наприклад Росії, Естонії, Угорщини. Так, у ст. 3 Закону РФ «Про Центральний банк РФ (Банк Росії)» головною метою Центробанку Росії є захист і забезпечення стабільності рубля, в тому числі його купівельної спроможності та курсу відносно іноземних валют [149]. Низький рівень інфляції є фактором номер один макроекономічної стабілізації, що є передумовою економічного росту, зайнятості, стабільності цін та росту добробуту нації.

Проте це стосується країн з ринковою економікою. Не всі поділяють думку, що дворівнева банківська структура була єдиним виходом для України. Був запропонований еволюційний шлях ре-

формування банківської системи України, яка б поєднувала в собі ознаки одно- та дворівневої структур з посиленням державним впливом і перехідною формою центрального банку, який би виконував поряд з традиційними функціями центрального банку й функції комерційного банку, які б поступово — з розвитком економіки — згасали, а паралельно відбувався б процес формування традиційної дворівневої банківської структури [98, с. 26—36].

Протягом «радянського періоду» розвитку економіки банківська система України являла собою допоміжний засіб, який виконував функції обслуговування виробництва. Тому склалося враження, що банківська система не є складним об'єктом управління. Такому підходу сприяла й примітивна структура банківського сектора, який по суті уособлював себе в системі Держбанку СРСР, а також у декількох державних спецбанках, які здійснювали окремі операції за його дорученням (Будбанк СРСР, Зовнішторгбанк СРСР). При цьому Держбанк СРСР здійснював короткострокове кредитування клієнтів, за Будбанком СРСР закріплювалися функції з довгострокового «обслуговування», а за Зовнішторгбанком СРСР — з обслуговування зовнішньоекономічної діяльності.

В умовах однорівневої банківської системи заходи по грошово-кредитному регулюванню і обмеженню кількості платіжних засобів в економіці зводились до жорстких обмежень операцій з готівкою і централізованим перерозподілом через банківську систему безготівкових коштів підприємств, установ і банків у межах єдиного державного позикового фонду країни. Функцій управління діяльністю банків майже не існувало, бо практично всі кредитно-фінансові операції концентрувались в одному банку з єдиним центром управління (центральною апаратурою Держбанку СРСР та його конторами (управліннями) на місцях та по суті у двох його великих «філіях» — Будбанку і Зовнішторгбанку [12, с. 10].

Треба відзначити, що бажання відокремити емісійну функцію від кредитної виникло й при соціалізмі. Вперше це було запропоновано в Чехословаччині наприкінці 60-х років. Була пропозиція, крім товарного ринку, створити грошовий ринок, результатом чого повинно було стати відкриття комерційних банків, основою діяльності яких були б конкуренція і прибуток, а також емісійних установ, які були б

основним державним органом, бо неможливо в рамках одного банку поєднати обидві функції — макроекономічну, яка підтримує грошову рівновагу, і мікроекономічну, що прагне отримувати якнайбільші прибутки. Однак ця пропозиція не була підтримана керівництвом Центрального банку Чехословаччини [36, с. 7].

Між тим, економіці країн з ринковою економікою притаманна була дворівнева система. І склалося враження, що перехід до цієї системи не тільки очевидний, а й більш доступний. Тому у другій половині 80-х років намітився відхід від концепції так званого монобанку, що була пов'язана із централізованою наказово-розподільною системою управління економікою, та повернення до концепції, що базується на дворівневій організації банківської системи. Однак на той час не були вироблені відповідні економічні інструменти, необхідні для керівництва діяльністю створених банків.

Дослідження формування банківської системи має науково-практичне значення й для перехідної економіки України, де була використана модель банківського сектора, існуюча в розвинених країнах.

Процес становлення законодавства про Національний банк України та банківську систему нашої держави розпочався з моменту прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України [127] та Закону Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» [160]. Вищим законодавчим органом країни визначено, що банківська система України складається з Національного банку, Зовнішньоекономічного банку, комерційних банків та інших кредитних установ різних форм власності. На законодавчому рівні було проголошено, що Національний банк України є вищою кредитною та емісійною установою держави, підзвітний Верховній Раді України і проводить в республіці єдину державну грошово-кредитну та валютну політику, координує діяльність банківської системи в цілому, організує міжбанківські розрахунки, здійснює функції резервного банку.

Після прийняття вказаних законодавчих актів постало питання про створення власної банківської системи. Вона утворилась з прийняттям 20 березня 1991 р. Верховною Радою України Закону України «Про банки і банківську діяльність» [134], який став пра-

вовою основою для створення і функціонування комерційних банків¹. З прийняттям цього закону Український республіканський банк Держбанку СРСР оголошено власністю України і на його базі створено Національний банк України [196].

Це було *першим етапом реформування банківської системи України*. Були закладені основи класичної дворівневої структури банківської системи, яка включає Національний банк України як головний банківський інститут, що є емісійним центром держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною системою та банківську систему, яка представлена мережею комерційних банків, які за умови здорової конкуренції покликані задовольняти потреби населення країни і народне господарство в банківських послугах і створювати умови для стабілізації та поступового піднесення національної економіки.

Згідно з законом Національний банк України мав відмовитись від будь-якої банківської комерційної діяльності та стати банком, який би ніс відповідальність за проведення грошово-кредитної політики, емісію грошей, за визначення курсу грошової одиниці відносно валют інших країн, створення сприятливих умов для міжбанківських розрахунків, за регулювання діяльності комерційних банків, тобто їх реєстрацію, ліцензування і нагляд.

Виконуючи ці функції, Національний банк України влітку 1991 р. видав цілу низку інструкцій, які запроваджували його верховенство над комерційними банками. Вже в серпні того ж року було встановлено розмір мінімальних статутних фондів для комерційних банків, висунуто вимогу всім банкам, зареєстрованим колишнім Державним банком СРСР, перереєструватися в Національному банку України [100, с. 35].

Влітку 1992 р. Національний банк запровадив порядок надання ліцензій на право здійснення операцій з валютними цінностями [193], почав встановлювати валютний контроль та легалізувати свою присутність на міжнародній арені в якості незалежного фінансового інституту, розпочалося встановлення кореспондентських відносин з іншими країнами СНД. Фактично валютний ринок

¹ Висловлюється й інша думка стосовно початку створення банківської системи України, згідно з якою перший етап розпочався у 1988—1990 рр., коли українські банки реєструвалися у Москві [7, с. 35].

було започатковано в серпні 1992 р. після створення Валютної біржі Національного банку України, яку згодом у липні 1993 р. було реформовано в Українську міжбанківську валютну біржу [121, с. 11]. У листопаді в безготівковий обіг було запроваджено український карбованець, і Україна офіційно вийшла з групи країн, які використовували рубль як законний платіжний засіб. У вересні 1993 р. Україна стала другою, після Росії, країною СНД, яка приєдналася до міжнародної електронної системи банківських платежів Свіфт (S.W.I.F.T.).

3 січня 1994 р. Національним банком відповідно до покладених на нього функцій організатора міжбанківських розрахунків запроваджена національна платіжна система з використанням прогресивних електронних технологій у банківській справі, до якої залучена вся банківська система України [94, с. 9]. Впровадження її в дію відіграло важливу роль у розвитку банківської системи України. Вона спричинила до фундаментальних зрушень у банківській технології, піднесла на новий якісний рівень стандарт обробки інформації в банківській сфері. Завдяки цій системі стала неможливою несанкціонована емісія (виникнення дебетових залишків на кореспондентських рахунках). Впровадження системи електронних платежів (СЕР)¹ дало змогу відмовитись від використання паперових платіжних документів, що поклато край використанню фальшивих авізо, а також значно підвищити швидкість, якість та надійність виконання платежів у державі. За допомогою програмно-технічних засобів забезпечено надійну захищеність платежів від зовнішнього втручання.

Існуюча система електронних міжбанківських розрахунків цілком задовольняє потреби економіки України на поточний час. Це, зокрема, підтвердив й досвід проведення грошової реформи в серпні—вересні 1996 р.², коли у зв'язку з впровадженням нової національної валюти обсяг міжбанківських розрахунків збільшився

¹ Система електронних платежів Національного банку України — це загальнодержавна платіжна система, яка забезпечує здійснення розрахунків у електронній формі між банківськими установами (та їхніми філіями) як за дорученням клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків один перед одним на території України [72, с. 107].

² Грошова реформа проведена відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні» від 26 серпня 1996 р. № 762 [221].

в 2—3 рази і висувалися підвищені вимоги щодо швидкості та регламенту виконання платежів. СЕП успішно виконала покладені на неї в той час завдання. Так, 30 серпня 1996 р. через СЕП було оброблено платежів на суму понад 500 трильйонів карбованців [86, с. 296]. Це стало переконливим підтвердженням правильності стратегічного вибору Національного банку щодо створення електронної платіжної системи країни.

Позитивний процес становлення банківської системи України — початок 90-х років — був пов'язаний насамперед з бурхливим процесом створення комерційних банків, обумовленим тим, що вперше за останні сімдесят років дозволялося створювати кредитні установи у вигляді комерційних банків на пайових або акціонерних засадах.

Між тим, банківська система України у той час мала такі ж особливості, що були притаманні знову створеним банківським системам у всіх країнах [70, с. 35]: остаточно (де-юре і де-факто) закріплення за Національним банком України функцій головного банку України, започаткування банківського законодавства, формування другого рівня банківської системи у вигляді великої кількості комерційних банків¹, ліберальна політика Національного банку щодо контролю за діяльністю комерційних банків, в цілому однакові стартові умови при створенні комерційних банків.

Однак на цьому етапі спостерігається також те, що відсутність правонаступництва в розрахунково-кредитних відносинах знову створених банків, організація їх діяльності на зовсім іншій основі, нерозвинене банківське законодавство мали й негативні наслідки, які накопичувались, і вже в середині 93-го — на початку 94-го років почали проявлятися негативні тенденції.

Більшість комерційних банків були не в змозі якісно виконувати свої функції: не було кадрового забезпечення, процес створення банків супроводжувався високими темпами інфляції. До вад цих банків можна віднести й невинувато міцну прив'язку банківського капіталу до промислового. Це виявлялось у тому, що 4/5 їх

¹ Кількість комерційних банків ніколи не свідчила про рівень достатності. Велика різноманітність і кількість банків з'являється внаслідок економічного лібералізму, оскільки практично не існувало ніяких правових обмежень у створенні нових банків.

статутних фондів формувались за рахунок держпідприємств, а це обумовлювало залежність банків від їх засновників, втрату зацікавленості в роботі з незалежними клієнтами.

Крім того, Декретом Кабінету Міністрів України «Про впровадження діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31 грудня 1992 р. № 24-92 [128] встановлено, що державні підприємства не можуть бути засновниками будь-яких суб'єктів підприємницької діяльності. правонаступниками державних підприємств стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, створених за їх участю, визначено органи, уповноважені управляти державним майном. Це потягнуло за собою зміни у складі засновників банків.

Другий етап *реформування банківської системи*, що розпочався наприкінці 1994 — на початку 1995 рр. обумовлювався конкретними причинами, що спостерігалися в економіці України, а саме: загостренням кризи і насамперед у сфері виробництва, відсутністю виробленої стратегії й тактики роботи в ринкових умовах.

Аналізуючи цей етап, слід відзначити певну активність розвитку банківського законодавства. Зокрема, Національним банком України прийняті такі нормативні акти, як Положення про економічні нормативи діяльності комерційних банків [175], Порядок ведення касових операцій у народному господарстві України [191], Інструкція про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України [165], Положення Національного банку України «Про кредитування» [185], Інструкція про порядок відкриття розрахункових, поточних та бюджетних рахунків в установах банків [166], Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення комерційними банками операцій з валютними цінностями та багато інших. За цей час були внесені зміни до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про заставу» [143] та до Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [129].

Для цього етапу характерне призупинення інфляційних процесів та низький рівень банківського менеджменту (примітивний підхід до видачі кредитів та створення філій). Усе це призвело до банківської кризи та банкрутства окремих банків. Зокрема, тільки протягом 1995—1996 р. збанкрутувало 65 банків [7, с. 35].

І хоча в цих умовах Національний банк України проводив жорстку політику за допомогою адміністративних і економічних важелів стосовно комерційних банків, вживав заходи щодо санації банківської системи, відзивав ліцензії у банків, це суттєво не вплинуло на кризу банківської діяльності. Верховна Рада України намагалась визначити стратегію розвитку законодавчої основи банківської діяльності і з цією метою 14 листопада 1994 р. Президія Верховної Ради України видала Постанову «Про орієнтовний перелік законодавчих актів щодо правового забезпечення економічних реформ» [195]. Цією постановою був схвалений орієнтовний перелік законодавчих актів з питань банківської діяльності, що мали бути розроблені. Зокрема, планувалось розробити проекти Законів України «Про Національний банк України», «Про акціонерні комерційні банки», «Про спеціалізовані банки», «Про валютне регулювання і валютний контроль», «Про систему розрахунків у банківській діяльності» та інші законопроекти¹.

В той же час залишалась невизначеною у правовому статусі система банківського нагляду, відсутня була й система страхування ризиків кредитної діяльності, банківських депозитів, практично не діяв механізм реалізації застави майна, про що свідчать численні колізії, які виникали при застосуванні законів і підзаконних актів. Підсумками цього етапу стало припинення процесу створення нових комерційних банків.

Сьогодні банківська система України переживає *третій етап реформування*. Це обумовлено тим, що з прийняттям Конституції України вперше за всі роки існування з'явилась модель законодавчої основи функціонування Національного банку України, який відповідно до ст. 99 Конституції України є центральним банком держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Він також здійснює управління банківською системою держави. Зусилля Національного банку спрямовані на створення механізмів здійснення регулюючих та наглядових функцій центрального банку, реформування грошово-

¹ При опрацюванні вказаних законопроектів за погодженням з Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України прийнято рішення про об'єднання за предметом регулювання проектів законів «Про акціонерні комерційні банки», «Про спеціалізовані банки», «Про систему розрахунків у банківській діяльності» в одному законопроекті «Про банки і банківську діяльність».

кредитної та валютної політики, впровадження світової практики міжбанківських розрахунків.

На виконання своєї основної функції Національний банк має сприяти дотриманню стабільності банківської системи держави.

Серед заходів, що у всьому світі визначаються як необхідні для реформування банківської системи, в Україні визначені правила, якими банки керуються у своїй діяльності. Передовсім це стосується порядку створення і реєстрації банків та ліцензування банківської діяльності, визначення мінімального розміру статутного капіталу банків, встановлення економічних нормативів, розміру і порядку формування обов'язкових резервів, правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності.

Проте цього замало. Реформа — це не коло деяких поліпшень, не часткові зміни, які повинні бути внесені в існуючу систему управління, а потреба глобального характеру, пов'язана з тим, що країна, яка переходить на нову економічну систему, зараз практично залишається з управлінською системою, породженою слугити іншій соціальній системі [101, с. 46]. Важливим кроком у цьому напрямі є Указ Президента України «Про Комплексні заходи щодо оздоровлення банківської системи на 1999—2000 роки» від 23 січня 1999 р. № 44/99 [232], який передбачає розробку і прийняття першочергових законів, що мають реалізувати повний перехід банківської системи на ринкові умови з визначеними пріоритетами обслуговування потреб національної економіки.

Верховною Радою України 20 травня 1999 р. прийнято Закон України «Про Національний банк України» [157]. Зазначимо, що Закон України «Про банки і банківську діяльність», який заклав основи створення банківської системи України, на цьому етапі розвитку вже не забезпечував повною мірою правову регламентацію функціонування Національного банку. Стрімкий розвиток банківської системи обумовив необхідність прийняття окремого закону про Національний банк України, який би підвищував відповідальність центрального банку держави за забезпечення монетарної стабільності, чітко окреслював би його статус, місце і роль у системі державних органів.

Відповідно до вимог вище названого Указу Президента України Національним банком 1 липня 1999 р. подано до парла-

менту проект нового Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Питання реформування повинні вирішуватися з урахуванням принципових змін, які відбулися, щодо статусу відповідних суб'єктів і об'єктів управління у банківській системі. Ці зміни, перш за все, пов'язані з тією формою власності, на основі якої здійснюється відповідний управлінський вплив. Одна справа — організувати процес управління на основі державної власності, коли об'єктом управління є державна організація, а інша — коли об'єкт недержавна структура. Повноваження держави, особливо розпорядчі, в цьому випадку повинні бути максимально звужені та не торкатися суті оперативно-господарської діяльності. При цьому держава має здійснювати переважно відповідні контрольні функції, у різних формах сприяти подальшому розгортанню діяльності, що базується на приватній власності [101, с. 46].

У зв'язку з цим дуже важливим є питання стосовно темпів структурної (інституціональної) перебудови системи економіки в цілому. Це пояснюється тим, що, на відміну від галузей матеріального виробництва, сфера послуг, у тому числі банківських, більш мобільна за своєю природою. Тому реформування банківської системи повинно випереджати реформування економіки в цілому, а широкі коло послуг, що можуть надавати комерційні банки, має сприяти формуванню приватизаційних процесів, оптимізації системи розподілу в економіці [67, с. 24]. Тільки тоді банківська система буде вирішувати не тільки свої суто внутрішні проблеми стосовно регулювання діяльності комерційних банків, а насамперед сприяти реформуванню економіки в цілому.

Глава 2

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК ЦЕНТР БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

2.1. Роль Національного банку України в управлінні банківською системою та його взаємовідносини з органами державної влади

Управління банківською системою відповідає важливим ознакам соціального (суспільного) управління, в тому числі його різновиду — державному управлінню.

Як специфічна форма прояву державного управління, управління банківською системою є цільовим напрямом в діяльності держави. Державне управління у банківській сфері не слід ототожнювати з виконавчою та звичайною розпорядчою діяльністю, оскільки воно здійснюється на основі законів, які регулюють діяльність особливої групи державних органів щодо практичної реалізації завдань держави у грошово-кредитній сфері. Безперечно, воно пов'язане з економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом [19, с. 25]. Сутність державного управління полягає в тому, що, по-перше, воно здійснюється спеціальними органами, які реалізують в своїй діяльності державні інтереси, а по-друге, воно здійснюється вказаними органами за допомогою наділення їх державною компетенцією, тобто державно-владними повноваженнями.

Держава з метою забезпечення управління банківською системою визначає в Конституції України насамперед спеціальні органи, що мають виступати в якості суб'єктів управління. Згідно зі

ст. 99 Конституції України одним з таких органів є Національний банк України, який виконує суто спеціальну функцію — забезпечення стабільності грошової одиниці, тобто виступає як орган держави зі спеціальним статусом.

До прийняття Конституції України Національний банк України відносився до спеціалізованих органів виконавчої влади, що створювались для виконання будь-якої однієї функції управління, яка мала міжгалузевий характер [45, с. 31; 52, с. 63]. Відповідно до ст. 115 Конституції (Основного Закону) України від 20 квітня 1978 р. Голова Правління Національного банку входив до складу Кабінету Міністрів України [124].

Конституція України визначила найважливіші аспекти діяльності Національного банку як центральної ланки і джерівного органу грошово-кредитної і валютної системи країни, закріпивши його автономний статус у структурах влади. Найявністю владних повноважень — найважливіша ознака Національного банку України. Це свідчить про те, що Національний банк має право встановлювати формально-обов'язкові правила поведінки і домагатися здійснення їх за допомогою передбачених законами засобів впливу.

Національний банк України є центром банківської системи, що виступає одночасно в двох особах: як орган держави, що виконує функцію забезпечення стабільності національної валюти, і як своєрідний центр самоуправління банківської системи [108, с. 157].

Ідея поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову як конституційно-правова цінність і принцип увійшла до теорії та практики українського конституціоналізму, стосуючись безпосередньо фінансового і банківського права. Це має суттєве значення для забезпечення функціонування всіх державних структур на основі законності, в межах своєї компетенції. Однак реалізація цього принципу має багато суперечностей на своєму шляху, зважаючи на те, що практично всі суб'єкти державної влади не відмовляються від можливості втручатись у банківську систему, особливо у діяльність центрального банку.

Проте поділ влади забезпечує нормальне функціонування державного механізму в цілому, оскільки не дає можливості жодній з гілок влади узурпувати владні повноваження інших. Саме з цієї метою засновники ідеї поділу влади створили систему стри-

мань і противаг. Належне місце теорія відводить й центральному банку, який не може бути банком парламенту або банком уряду. Разом з тим, принцип поділу державної влади означає не тільки й не стільки жорсткий поділ функцій та повноважень між владними структурами, скільки механізми їх тісної взаємодії для вирішення проблем державотворення [26, с. 34; 96, с.19; 41, с. 25].

Різні гілки державної влади не є повністю незалежними одна від одної, а перебувають у тісному зв'язку та взаємодіють між собою. Таким чином, поділ влади не є абсолютним. Одночасно він означає єдність влади на основі загальних політико-правових принципів та цілей гуманного суспільства. Більше того, він потребує тісної взаємодії всіх владних структур.

Принцип взаємодії різних гілок державної влади все частіше дістає підтримку українських вчених. Прямо про існування такого принципу говорять у своїх наукових дослідженнях Ю. Тодика [104, с. 97—99; 105, с. 13—23], М. Цвік [116, с. 27—35], В. Шаповал [118], Л. Кривенко [54, с. 17—32] та інші вчені.

Отже, вважаємо за доцільне розглянути принцип поділу державної влади для того, щоб глибше з'ясувати статус Національного банку, його місце серед органів державної влади. Підсумовуючий висновок стосується механізму правового регулювання¹ банківської системи, в якому беруть участь різні гілки влади, повноваження яких характеризується певним співвідношенням. Звернемо увагу на те, що Верховна Рада України призначає на посаду та звільняє з посади Голову Національного банку за поданням Президента України; призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку України (ст. 85 Конституції); виключно законами України встановлюються засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного ринків (ст. 92 Конституції). Механізм взаємодії законодавчої і виконавчої гілки влади проявляється в тому, що Кабінет Міністрів України забезпечує проведення фінансової політики (ст. 116 Конституції), тобто він є центральним органом в системі органів виконавчої влади і повинен забезпечувати реалізацію політики держави. За Конституцією Президент України також

¹ В юридичній науці під механізмом правового регулювання розуміється сукупність усіх юридичних засобів та форм, які забезпечують переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин [65, с. 32].

має необхідні важелі забезпечення оптимального функціонування всіх гілок державної влади. Компетенція Президента України з питання, яке досліджується, полягає в тому, що він призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку (ст. 106 Конституції) та вносить до Верховної Ради України пропозиції щодо призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України.

Сьогодні дуже важливою є проблема незалежності центрального банку від уряду. Національний банк повинен бути незалежним. Однак які межі цієї незалежності? Ось основне питання, на яке повинна бути знайдена відповідь, з тим щоб знайти для центрального банку таке місце в структурі державної влади, надати такі повноваження, які б дозволили йому найбільш ефективно виконувати свої функції та завдання.

Незалежність — це невід’ємна ознака правового статусу Національного банку України як центрального банку держави і один з основних принципів побудови верхнього рівня банківської системи ринкового типу [58, с. 22]. Необхідність надання центральному банку незалежного, з точки зору організаційного підпорядкування, статусу пояснюється прагненням забезпечити послідовність і постійність грошово-кредитної політики, звільнити її від тимчасових інтересів, і таким чином підтримати довіру до неї. Найважливішою умовою довіри до грошово-кредитної політики є чітко і офіційно сформований курс на стабільність цін, який проводиться незалежно від еволюції політичного життя країни [9, с. 6].

Питання незалежності Національного банку України є дуже складним. На цей час в літературі існує декілька поглядів на те, що слід розуміти під незалежністю центральних банків [64, с. 24]. Чимало авторів під «незалежністю» центрального банку розуміють ступінь його автономії від органів влади при визначенні цільових орієнтирів діяльності в межах основних функцій по забезпеченню стабільності національної валюти, а також стабільності та ефективності фінансової системи в цілому. Як бачимо, питання стосується взаємовідносин з урядом. Це викликано, по-перше, тим, що грошово-кредитна політика, за проведення якої відповідає центральний банк, є складовою частиною національної економічної політики, здійснюваної урядом. Тому неузгодженість питань компетенції цент-

рального банку і уряду може викликати конфлікти між цілями грошово-кредитної політики та іншими стратегіями економічної політики. По-друге, грошово-кредитна політика не може проводитись ізольовано від економічної політики і її основних напрямів. Навпаки, вона повинна тісно пов’язуватися з ними.

У літературі неодноразово порушувалося це питання і пропонувалося його вирішення через міжвідомчі консультативні ради або консультативні групи за участю представників різних відомств та центрального банку [92, с. 31—32].

Аналіз законодавства розвинених країн та практика його застосування свідчить про те, що універсального засобу вирішення цієї проблеми немає. У той же час слід зазначити, що сьогодні Україна стоїть на шляху інтеграції з об’єднаною Європою, яка є взірцем розуміння місця і ролі центрального банку у розвитку економіки та суспільства. Так, наприклад, Маастрихтські угоди країн Європейського Союзу встановлюють, що центральним банкам країн-учасниць заборонено надавати кредити їх урядам або купувати нові інструменти державної позики для надання допомоги уряду у фінансуванні бюджетного дефіциту. Європейські держави — члени Європейського Союзу зобов’язані привести свої закони про центробанки до єдиного знаменника: центральні банки повинні бути виведені з-під контролю виконавчої влади, тобто користуватися повною автономією у сфері монетарної політики [33, с. 20].

Інтерес представляють дослідження західних економістів стосовно взаємозв’язку між ступенями незалежності центральних банків та інфляційним курсом. Вони дійшли висновку, що в середньому рівень інфляції значно нижчий у країнах, які мають незалежні центральні банки [87, с. 14].

Концепції відносин центрального банку і органів державної влади можна звести до двох груп: одні вважають, що центральний банк має бути лише дорадчою установою державних органів, які приймають рішення у фінансовій політиці держави; інші твердять, що завданням центробанку є проведення незалежної від уряду і парламенту перспективної політики. Проте на практиці ці моделі у «чистому вигляді» не функціонують. У більшості країн існують проміжні моделі, в рамках яких використовують принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком [84, с. 9].

Незалежність центрального банку обумовлюється також значенням правового статусу цього банку. Наприклад, у Німеччині діють спеціальні закони, які формулюють основні завдання, функції, органи центрального банку. Однак є й такі держави, де цілі, компетенція центрального банку базуються на підставі історичних традицій, наприклад, в Англії.

Зрозуміло, що правове становище центрального банку та рівень його незалежності від державних органів різняться залежно від держави. Роль центробанку в країнах з розвинутою економікою значно відрізняється від тієї, яку вони виконують в державах, що лише стали на шлях розвитку ринкової економіки, а також на статус центрального банку має вплив форма правління в державі.

До прийняття Закону України «Про Національний банк України» банківське законодавство України не містило належних правових гарантій незалежності, що дозволяло окремим фахівцям стверджувати, що незалежність Національного банку звелась до незалежності в технології банківської діяльності [83, с. 30—31].

Незважаючи на те, що ст. 14 Закону України «Про банки і банківську діяльність» забороняла Національному банку фінансування дефіциту державного бюджету, це положення часто було декларативним, оскільки купуючи державні цінні папери на первинному ринку, Національний банк фактично здійснював фінансування дефіциту державного бюджету. Тому не випадково в Законі України «Про Національний банк України» міститься ст. 42, за якою Нацбанк зобов'язаний купувати та продавати цінні папери тільки на вторинному ринку. Крім того, ст. 54 Закону України «Про Національний банк України» центральному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.

На практиці принцип незалежності центрального банку означає те, що відповідальному за монетарну політику інституту надається можливість досягти своєї стратегічної мети без втручання уряду. Така свобода передбачає, у тому числі, право центрального банку відмовити уряду в наданні своїх фінансових ресурсів, якщо це суперечить цілям монетарної політики [85, с. 16].

Відстоюючи принципи незалежності Національного банку України, необхідно підкреслити, що це не означає неузгодженості

діяльності центрального банку з політикою інших гілок влади. Національний банк повинен визначати і здійснювати грошово-кредитну політику відповідно до загальноекономічної політики, тобто він має приймати участь у підготовці загальнодержавної програми економічного розвитку, що розробляється Кабінетом Міністрів України, консультувати уряд з питань грошово-кредитної політики. Проте слід підкреслити, що Національний банк має сприяти реалізації економічної політики Кабінету Міністрів, за умови, що це не суперечитиме виконанню його основної конституційної функції — забезпеченню стабільності грошової одиниці України (ст. 52 Закону України «Про Національний банк України»).

Національний банк, отримавши документи, які визначають економічну і фінансову доктрину держави (Державний бюджет України на черговий рік, загальнодержавну програму економічного розвитку, основні параметри економічного і соціального розвитку України тощо), готує Основні засади грошово-кредитної політики і розробляє специфічні фінансові інструменти, які б забезпечили критерії якості цієї політики. При цьому політики вже не втручаються у питання розробки рівня монетаризації, швидкості обертання грошей, облікової ставки, резервів тощо. Це і є незалежна монетарна політика, за яку повністю відповідає центральний банк. Ось чому жодний парламент світу, жодний уряд не затверджує монетарну політику. Її затверджує той інститут, який конституційно відповідає за стабільні ціни. Тобто центральний банк відповідно до основ бюджетної, економічної політики формує монетарну політику. Тоді незалежність центрального банку міститься тільки в утвердженні монетарної політики в межах вже прийнятих політичних директив, а самостійність центрального банку — тільки в забезпеченні тієї мети, яка визначена владою [120, с. 6].

Юридично визначена незалежність Національного банку обов'язково має підкріплюватися його економічною незалежністю. Тому ст. 4 Закону про Національний банк визначено, що Національний банк є самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених цим Законом випадках — також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, інших банків, а ті не відповідають за

зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Плановані доходи та витрати Національного банку мають відобразитися в кошторисі його доходів і витрат, що затверджується Радою Національного банку. Цей кошторис повинен забезпечувати можливість виконання Національним банком його функцій, встановлених Конституцією України та Законом про Національний банк України. Законом про Національний банк закріплено відносини центрального банку з Державним бюджетом України. Встановлено, що Національний банк за підсумками року у разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року. Таким чином, гнучка взаємодія Національного банку України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Президента України вимагає чіткого розмежування їх функцій, точного визначення їх обов'язків, інституційних заходів для ефективної взаємодії зазначених структур [112, с. 24].

Якщо аналізувати еволюцію становлення правового статусу Національного банку, то першим кроком на цьому шляху стало підписання Конституційного договору [171], згідно зі ст. 34 якого на центральний банк покладалась функція по визначенню і проведенню грошово-кредитної політики, а Кабінет Міністрів України у питаннях, пов'язаних з її проведенням, повинен був узгоджувати свої дії з Національним банком України, тобто уряд повинен узгоджувати свою економічну політику з грошово-кредитною політикою центрального банку. Така позиція відповідала реаліям 1995 року. Потім була прийнята Конституція України, яка визначила Національний банк України центральним банком держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Наступним кроком стало прийняття 20 травня 1999 р. Закону України «Про Національний банк України». У цьому Законі визначається спеціальний статус Національного банку як центрального банку держави і основні цілі його діяльності.

Згідно з названим Законом Національний банк України у відповідності з загальнодержавною програмою економічного розвитку визначає і здійснює грошово-кредитну політику. Такий порядок повинен сприяти економічному розвитку нашої країни, оскільки Національний банк при визначенні даної політики призваний досягати стратегічної мети забезпечення стабільності валюти України, а значить, її економіки в цілому.

2.2. Конституційні основи правового статусу Національного банку України

Одним з найпоширеніших в юридичній науці понять, яке відноситься до загальноправових і виражає надзвичайно важливі для юриспруденції ознаки суб'єктів права, є поняття правового статусу. В юридичній літературі правовий статус в найбільш загальному вигляді визначається як регламентоване нормами права положення об'єкта у відповідній системі. У перекладі з латинської мови «status» — це становище, положення. Ось чому у визначенні правового статусу державних органів багато авторів ототожнюють його з поняттям правого становища, правого положення. Такий підхід можна спостерігати у наукових працях, наприклад, Д. М. Бахраха, М. І. Корнієнка, Б. М. Габрічідзе та інших [14, 51, 30]. В. В. Молдован та Ф. Ф. Мелашенко під правовим статусом державного органу розуміють його політико-правове положення, тобто норми, закріплені конституційним законодавством [69, с. 277]. П. Є. Ніколов зазначає, що правовий статус відображає державно-політичну характеристику, положення державних органів як учасників управлінських відносин, визначає правові засоби, які використовуються ними при вирішенні покладених завдань. При цьому автор стверджує, що юридичне закріплення ролі та місця суб'єктів адміністративно-правових відносин в системі відповідних органів державної влади та у системі органів управління є їх правовим статусом [74, с. 48].

Аналіз наукових підходів відомих правознавців свідчить, що у визначенні правового статусу увага акцентується саме на ролі та місці досліджуваних органів у системі інших державних органів. Проте, як вже зазначалося, правовий статус має складну структуру, а вказані ознаки є лише одними з його складових — елементами.

Це, в свою чергу, обумовлює необхідність визначення загальної системи елементів правового статусу будь-якого органу держави, в тому числі Національного банку України.

На думку Д. Д. Цабрія, виявити їх можливо «... шляхом аналізу ознак органу як суб'єкта управління, беручи ці ознаки в якості об'єктивної передумови правового статусу» [115, с. 126]. До того ж «... визначення елементів статусу повинно відповідати вимогам їхньої автономності та уособленості, як в розумінні теорії управління, так і теорії адміністративного права» [16, с. 26]. Актуальність цього обумовлена також тією обставиною, що в літературі існують різні точки зору щодо питання про «набір» елементів системи правового статусу та про співвідношення їх між собою. Так, І. Л. Бачило до елементів правового статусу відносить правомочність і відповідальність, а також підкреслює самостійне значення норм про функції, права, і юридичні обов'язки як складових елементів правового статусу органу [15, с. 56, 80]. Проте Б. М. Лазарев не визначає функції, права і обов'язки як самостійні елементи правового статусу, а стверджує, що вони разом з «конкретними владними повноваженнями» є складовими частинами компетенції [63, с. 40, 60, 62]. П. Є. Ніколов при визначенні елементів правового статусу доповнює їх перелік правовим режимом внутрішніх процесів керівництва, а також виділяє функції, поряд з завданнями, як самостійні елементи правового статусу [74, с. 51]. Отже, функції державних органів є самостійними елементами правового статусу.

При визначенні елементів правового статусу В. В. Молдован та В. Ф. Мелашенко виділяють, як самостійний елемент, обсяг і характер повноважень в конкретних галузях діяльності, а не компетенцію [69, с. 227]. П. Є. Ніколов також зазначає, що повноваження є одним з найважливіших елементів правового статусу, оскільки насамперед визначають участь державних органів у здійсненні компетенції [74, с. 55]. Звичайно, не можна не погодитись з точкою зору П. Є. Ніколова, проте важливо відмітити, що розгляд правового статусу без визначення предметів відання, тобто правового визначення кола предметів і справ, на які поширюються повноваження даних органів, буде не повним. А тому, аби у повній мірі розкрити зміст поняття правового статусу як самостійного елемента, потрібно визначити саме компетенцію даного органу.

До найважливіших елементів правового статусу В. В. Молдован та В. Ф. Мелашенко відносять також форму і методи діяльності державного органу, форму актів, що видаються ним, правові підстави виникнення та тривалість функціонування. Не менш важливим є існування такого елемента правового статусу, як «...право і обов'язок мати відповідну внутрішню структуру...» [69, с. 230].

Ю. О. Тихомиров акцентує увагу на природі, меті, порядку утворення і функціонуванні державних органів, основних завданнях і напрямках діяльності, формах взаємовідносин з іншими ланками державного апарату [103, с. 119].

Б. М. Лазарев, поряд з компетенцією, окремим елементом виділяє її складову — предметність, або підвідомчість [63, с. 124]. За визначенням Д. М. Бахраха, підвідомчість є другим елементом компетенції і охоплює у своєму розумінні правове закріплення кола об'єктів, предметів і справ, на які поширюються владні повноваження [14, с. 28]. Отже, предметність, або підвідомчість, є зайвим розширенням елементів, якого можна, на нашу думку, цілком уникнути.

Таким чином, звертає на себе увагу відсутність єдиного підходу серед науковців щодо визначення правового статусу, а існуюча різноманітність поглядів в основному зводиться до визначення його елементів. Звичайно, саме набір елементів визначає правовий статус будь-якого органу. Проте виникає запитання: а чим саме обумовлюється набір цих елементів?

На думку А. А. Белкіна та Л. Ш. Гумерової, елементи статусу органів державного управління обумовлені природою даних органів як носіїв правового статусу, структурою процесу управління та предметною сферою їхньої діяльності [16, с. 13]. Таким чином, елементи статусу походять від самого органу як суб'єкта права і, в свою чергу, є його зовнішнім вираженням та характеристикою за різними ознаками. Це цілком співпадає з нашим припущенням про те, що ознаки органу одночасно є елементами його статусу. Однак не у всіх наукових працях вказується така важлива ознака органу, як право виступати від імені та за дорученням держави [30, с. 29].

Зауважимо, що за рішенням Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. у справі за конституційним поданням Вищого

арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від імені держави не можуть виступати навіть деякі державні органи, а інтереси підприємств, установ та організацій не співпадають з державними інтересами і тому прокуратура не може підтримувати і виступати на їх захист в арбітражному процесі [216].

Разом з тим, поняття статусу має пряме відношення до поняття «суб'єкт права» і «...показує структуру правових відносин, у які вступають різноманітні суб'єкти, розкриває витоки наділення їх суб'єктивними правами і обов'язками, а також іншими правовими формами, необхідними для ефективного функціонування механізму державного управління» [16, с. 13]. Тому орган державного управління, який є носієм правового статусу, одночасно є суб'єктом права.

Як справедливо відзначають А. А. Белкін та Л. Ш. Гумерова, до визначення статусу органу «...потрібно підходити з обов'язковим врахуванням всіх його особливостей і не наділяти його апріорно елементами, властивими статусу інших суб'єктів права» [16, с. 13]. На підставі цього автори доходять висновку про існування загальних та факультативних елементів правового статусу, а також акцентують увагу на специфічних елементах, притаманних лише конкретному органу.

Цікаво, що Б. М. Габрічідзе поряд з існуванням поняття правового статусу, або ж як він його називає «державно-правовий статус», виділяє також «конституційний статус». На його думку, конституційний статус органу держави характеризується нормами конституційного законодавства [30, с. 7].

Звичайно, можна говорити про відповідну умовність поняття «конституційний статус», адже статус державного органу єдиний, а конституційні норми характеризують лише його основи. Проте потрібно враховувати особливу значимість і специфіку конституційного регулювання положення державних органів. Це обумовлено призначенням і самою природою Конституції України як Основного Закону держави, що закріплює найбільш суттєві, стабільні відносини, головні принципів положення організації суспільства і держави, які

розраховані на тривалий період дії, і в якому знаходить відображення конституційна модель основ організації та її органів.

На думку Б. М. Габрічідзе, конституційний статус є першоосновою статусу державних органів, який забезпечує стабільність державного апарату, зміцнення законності в його діяльності та включає в себе державно-правову характеристику органу держави, визначення його місця в загальнодержавній системі органів, а також їхні співвідношення та взаємовідносини між собою, закріплення найважливіших принципів організації і діяльності, встановлення основ компетенції і види правових актів, їхнє місце в правовій системі [30, с. 7].

Цікавим є судження П. Є. Ніколова, який вважає за доцільне входження в структуру правового статусу хоча б єдиного з елементів, закріпленого на конституційному рівні. За таких умов до змісту правового статусу органу входив би частиною конституційний статус, а відповідно даний орган виступав би як конституційний орган [74, с. 49]. Зокрема, враховуючи велике значення Національного банку в системі органів держави, Конституція України (статті 99, 100) закладає основи правового статусу Національного банку України та визначає основну його функцію — забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Як видно з викладеного, конституційним статусом охоплюється багато важливих системоутворюючих елементів органу, але далеко не всі. Адже поняття правового статусу є досить складною і актуальною проблемою, у дослідженні якої не слід обмежуватись лише одними нормами Конституції України. Конституція покликана лише створити умови, основи і не може (і не повинна) регулювати всі аспекти статусу державного органу. Вона створила правовий фундамент для подальшого розвитку нашого суспільства і держави. І однією з умов успіху в цій справі є вдосконалення конституційних положень у національному законодавстві України [78, с. 31].

Як зазначає Б. М. Габрічідзе, конституційний статус є передумовою динамічності правового статусу, який знаходить своє вираження головним чином в актах поточного законодавства [30, с. 9]. П. Є. Ніколов вважає, що конституційний статус органів управління є передумовою стабільності їхнього правового статусу і пови-

нен одночасно визначити напрями його розвитку у поточному законодавстві [74, с. 49].

На наш погляд, з'ясування правового становища державного органу необхідно проводити як на основі Конституції, так і на основі інших законодавчих актів. Ці положення повною мірою поширюються й на правовий статус Національного банку України. Однак при цьому слід зазначити, що за широким розумінням правового статусу державного органу не можна не побачити особливості статусу Національного банку, який визначено Конституцією України. Саме конституційна природа статусу Національного банку дає підстави розглядати його як статус органу держави. Конституція України, закріпивши основи правового статусу Національного банку України, покладає регулювання переважної більшості питань його функцій та повноважень, сфери діяльності та відповідальності на чинне законодавство.

Так, ст. 99 Конституції України [123] визначає Національний банк України центральним банком держави, а ст. 100 покладає розробку основних засад грошово-кредитної політики та контролю за її проведенням на один із його керівних органів — Раду Національного банку, правовий статус якої визначається законом. Тому прийняття Верховною Радою України Закону «Про Національний банк України» є цілком закономірним процесом втілення конституційних норм у життя. Національний банк України, як соціально-економічний і правовий інститут, має певну сукупність юридичних, організаційних і економічних ознак, за якими він кваліфікується як суб'єкт права. За допомогою цих ознак визначається його правове становище.

Розглянувши правовий статус державних органів з точки зору загальнотеоретичного визначення цього поняття, ми з певними застереженнями можемо запропонувати власний підхід до такого особливого за своєю конституційною природою суб'єкта держави як Національний банк України.

Правовий статус Національного банку закріплюється Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законодавчими актами. Аналіз чинного законодавства дозволяє виділити такі основні елементи правового статусу Національного банку: організаційно-правовий рівень системи управлін-

ня, цілі і завдання, функції, права і обов'язки (повноваження), особливий обов'язок щодо юридичної відповідальності у передбачених законом випадках. У теорії права це питання розглядається таким чином, що правовий статус включає передбачену нормами права правоздатність суб'єкта права та його загальні права і обов'язки. Ці права і обов'язки (повноваження), якщо мова йде про державні органи, що здійснюють публічні функції, якраз і є його компетенцією.

Будучи суб'єктом права, Національний банк, з метою здійснення покладених на нього обов'язків та реалізуючи свою правоздатність, вступає в різні правовідносини. У цій якості він є вже не просто суб'єктом права, а й суб'єктом конкретних правовідносин. Ці правовідносини виникають, змінюються і припиняються залежно від конкретних юридичних фактів. Відповідно змінюється й загальний обсяг прав і обов'язків, але постійним є правовий статус Національного банку. Від того настільки вдало цей статус законодавчо передбачений, багато в чому залежить і ефективність реалізації функцій центрального банку держави.

Правовий статус Національного банку має комплексний характер, що притаманно статусу органів держави. Він складається з конституційної правосуб'єктності та галузевих статусів (адміністративно-правовий, цивільно-правовий) [21]. Безумовно, він насамперед закріплюється Конституцією України, що визначила Національний банк центральним банком держави, поклавши на нього основну функцію — забезпечення стабільності грошової одиниці, Законом України «Про Національний банк України», Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та іншими законодавчими актами.

Оскільки Національний банк України є юридичною особою, він виступає в якості суб'єкта цивільно-правових відносин. Разом з тим, він володіє владними розпорядчими повноваженнями, що не властиво цивільному праву. Ця обставина здатна поставити в безвихідне положення тих, хто робить спробу визначити поняття правового статусу центрального банку держави, спираючись тільки на норми цивільного права [91, с. 20—29].

Правовідносини між Національним банком і комерційними банками в більшості випадків будуються на принципах влади і підпорядкування, що впливає з положень Закону про Національний

банк України. В цих правовідносинах нерідко відсутня рівність сторін. Здійснюючи банківський нагляд, Національний банк видає та відкликає ліцензії на здійснення банківських операцій, застосовує до банків інші заходи впливу у разі порушення ними банківського законодавства. В даному випадку центральний банк діє на основі публічного права¹.

Статтею 2 Закону України «Про Національний банк України» визначено, що Національний банк є особливим центральним органом державного управління, який не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади (стаття 4) та має право отримувати необхідну інформацію від органів державної влади (стаття 57). Відповідно до Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а до системи органів виконавчої влади не входять ні особливі центральні органи державного управління, ні будь-які інші органи державного управління. Таким чином, Верховна Рада України, при прийнятті Закону про Національний банк наділила центральний банк держави спеціальним статусом, не відносячи його до жодної з гілок державної влади. Це відповідає також Конституції України, яка не відносить Національний банк України до будь-якої з гілок державної влади.

Проте, на нашу думку, термін «особливий центральний орган державного управління» по відношенню до Національного банку є не зовсім вдалим, оскільки поняття системи державного управління, що дається в Концепції адміністративної реформи в Україні, включає в якості суб'єктів управління органи виконавчої влади. І це може давати окремим фахівцям підстави для віднесення центрального банку до виконавчої гілки влади, з чим, безумовно, не можна погодитись.

На наш погляд, Національний банк України є органом держави із спеціальним статусом, якому закон делегував владні повноваження і який не входить до будь-якої з гілок державної влади. Таку ситуацію можна пояснити з точки зору суті правового статусу Національного банку. Регулювання грошово-кредитної системи і бан-

¹ Для публічного права характерні такі ознаки: орієнтація на задоволення публічних інтересів, одностороннє волевиявлення суб'єктів права, ієрархічні відносини суб'єктів та відповідна субординація правових актів і норм, перевага директивно-обов'язкових норм, пряме застосування санкцій [76, с. 258].

ківський нагляд передбачають можливість застосування санкцій у випадках, коли суб'єкти банківської діяльності добровільно не дотримуються законних вимог Національного банку, який здійснює державно-владні повноваження. Такою ж самою є природа нормативно-правових актів, що видаються Національним банком України. Це право йому делеговано державою і тут немає протиріччя, оскільки такою є суть «банка банків».

Національний банк України як орган держави, що має спеціальний статус, реалізує функції держави, виконуючи вимоги законодавчих актів. Наприклад, реєструючи комерційні банки, проводячи ліцензування їх або припиняючи їх діяльність, Національний банк здійснює повноваження, якими наділила його держава.

Важливими ознаками правосуб'єктності Національного банку є його компетенція, місце і роль в банківській системі. У науці адміністративного права компетенція тлумачиться як сукупність прав і обов'язків, які відносяться до владно-організаційної діяльності органів державного управління [63, с. 35].

Для реалізації своїх завдань і функцій Національний банк України наділений відповідною компетенцією. Це стосується здійснення центральним банком грошово-кредитної політики, управління грошовим обігом, організації розрахунків та бухгалтерського обліку, здійснення банківського регулювання і банківського нагляду, операцій з валютними цінностями та ін. Зокрема, відповідно до ст. 44 Закону України «Про Національний банк України» до компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання належать:

- 1) видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків та інших установ, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту.

Одним з елементів правового статусу Національного банку є обов'язок нести юридичну відповідальність у передбачених законом випадках.

Національний банк України є спеціальним суб'єктом правових відносин, що обумовлює існування деяких особливостей юридичної відповідальності, яка може бути застосована до головної фінансової інституції країни. Особливість статусу центрального банку полягає в тому, що, з одного боку, він входить до структури органів держави як автономний орган, до сфери регулювання якого належить банківська система держави, з іншого — Національний банк є звичайною, економічно самостійною юридичною особою, що має статутний капітал, може від свого імені набувати права і нести зобов'язання, бути позивачем і відповідачем у суді загальної юрисдикції та арбітражному суді. У зв'язку із зазначеним центральний банк може нести відповідальність, яка згідно з чинним законодавством України впливає з цивільно-правових відносин та відносин публічного характеру, де однією із сторін є держава в особі державних органів, що реалізують свої владні повноваження.

Невиконання Національним банком України своєї основної функції — забезпечення стабільності грошової одиниці — тягне за собою звільнення Верховною Радою України за поданням Президента України Голови Національного банку та складу його Правління. Це може також викликати зміни в складі Ради Національного банку, що формується Президентом України та Верховною Радою України.

На наш погляд, у ході здійснення адміністративної реформи необхідно враховувати як світовий досвід, так і те місце й роль, які вже зайняв Національний банк в економічному житті України. У проекті Концепції адміністративної реформи в Україні, який був розроблений Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи, пропонувалось надати Національному банку повноваження центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом¹. Однак з цим важко погодитись.

Дійсно, Національному банку властиві певні ознаки органів виконавчої влади, але при цьому є й суттєва відмінність — він не входить до системи органів, яку очолює Кабінет Міністрів, і не підпорядкований йому. Відповідно до Закону «Про Національний

¹ Концепція Адміністративної реформи в Україні знайшла своє втілення у комплексному документі, впровадженому Указом Президента України від 22 липня 1998 р. № 810 [225, с. 8—34].

банк України» Національний банк на сьогодні підзвітний Президенту України та Верховній Раді України. Голова Національного банку згідно зі ст. 85 Конституції призначається Верховною Радою за поданням Президента України. Цим підкреслюється особливий статус Національного банку, оскільки Конституція регламентує призначення Верховною Радою лише Прем'єр-міністра, керівників судової влади, Генерального прокурора України та Голови Національного банку України. Все це свідчить про особливе правове положення Національного банку, яке вимагає політичного і правового аналізу не тільки інституційної природи, а й визначення статусу керівника центрального банку, що передбачено Конституцією України. Зокрема, такої думки дотримуються народний депутат України П. Порошенко та професор А. Селіванов [89].

Стаття 99 Конституції України наділяє Національний банк основною функцією щодо забезпечення стабільності грошової одиниці держави — гривні й надає монопольне право визначення основних засад грошово-кредитної політики його органу — Раді Національного банку України. Конституційні норми визначають також порядок утворення цього нового органу: половина складу Ради призначається Верховною Радою, а інша половина — Президентом України.

Національному банку за ст. 93 Конституції України надано право законодавчої ініціативи нарівні з Кабінетом Міністрів України. У юридичній літературі визначено, що право законодавчої ініціативи — це право офіційно вносити до Верховної Ради України пропозиції щодо прийняття або скасування законів, внесення до них змін [81, с. 130]. Цьому праву кореспондує обов'язок законодавчого органу розглянути цю ініціативу і прийняти відповідне рішення.

Не згадується Національний банк в системі органів виконавчої влади і в указах Президента України «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» від 26 липня 1996 р. № 596 [227] та «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади» від 13 березня 1999 р. № 250 [229]. Більш того, в Законі про Національний банк України є окрема стаття⁵², що регулює взаємовідносини Національного банку з Кабінетом Міністрів України. Під час опрацювання проекту зазначені недоліки були усунуті, проте в самій Концепції адміністративної реформи в Україні, на жаль, залишились не визначеними шляхи реформування правовідносин у банківській системі.

Викладене достатньою мірою свідчить про цілу низку істотних особливостей Національного банку України порівняно з правовим статусом центральних органів виконавчої влади. Проте існує ще одна характерна особливість, уже давно відзначена науковцями, — це подвійна правова природа Національного банку України як центрального банку [91, с. 20]. Національний банк наділений владними повноваженнями — правом видавати нормативно-правові акти, загальнообов'язкові для всіх суб'єктів господарювання і громадян та застосовувати у необхідних випадках примус. Водночас Національний банк не тільки не знаходиться на бюджетному фінансуванні, а й відраховує суми перевищення доходів над видатками до Державного бюджету України.

Національний банк України бере участь в управлінському процесі і, як орган управління, сприяє досягненню нормативно встановленої мети управління за допомогою правових, організаційних та інших засобів впливу. Проте методи здійснення управлінських функцій значно відрізняються від методів діяльності органів виконавчої влади. І однією з таких особливостей є те, що Національний банк одночасно з адміністративно-контрольними повноваженнями цілеспрямовано впливає на розвиток комерційних банків та економічної ситуації через укладання цивільно-правових угод з комерційними банками, надаючи їм кредити, продаючи їм державні облігації тощо. Тобто Національний банк України керує грошово-кредитною системою двоєю — як управлінський орган методом владних приписів і як господарюючий суб'єкт — економічними методами шляхом укладання угод.

Створений вперше в Україні Національний банк щодо свого правового статусу має конституційні засади і є одним з найважливіших інститутів держави. Свою діяльність банк здійснює на засадах незалежності та економічної самостійності. Проте цей головний орган банківської системи за своїм правовим статусом є залежним від Президента України та Верховної Ради України, перед якими звітує про свою діяльність. І тому не випадково, враховуючи функції, що виконуються центральним банком, окремі автори вносять пропозиції щодо віднесення його до самостійної — четвертої гілки влади [107, с. 9—10].

Глава 3

СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ

3.1. Структура Національного банку України

У теорії державного управління і науці адміністративного права особливу увагу приділено проблемам оптимізації внутрішньої організації органів управління відносно суб'єктів, які є складними системами у механізмі держави. Саме такою є система центрального банку.

Раніше, відповідно до ст. 17 Статуту Національного банку України¹ [218] структура системи Національного банку затверджувалась Президією Верховної Ради України. У подальшому Постановою Президії Верховної Ради України «Про затвердження заступників Голови Правління і членів Правління Національного банку України» від 18 березня 1993 р. Національному банку було надано право самостійно визначити свою структуру².

Згідно зі ст. 22 Закону України «Про Національний банк України» структура Національного банку побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні за-

¹ Втратив чинність у зв'язку з прийняттям 20 травня 1999 р. Закону України «Про Національний банк України».

² Зазначена постанова в офіційних виданнях не публікувалась.

клади й інші структурні одиниці та підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Структура Національного банку визначається у відповідності з його функціями та повноваженнями, якими наділено центральний банк держави Конституцією України і Законом України «Про Національний банк України».

Постановою Правління Національного банку України від 5 вересня 1996 р. № 233 [206] затверджена структура Національного банку, яка визначає, що до складу його центрального апарату входять 15 департаментів та 8 інших самостійних підрозділів, функціями яких є розроблення політики центрального банку, проведення дослідно-аналітичних робіт, здійснення операцій на кредитному та валютному ринках, а також робіт технічного та адміністративного характеру.

Національному банку України підзвітні 25 територіальних управлінь, які розташовані в обласних центрах і Автономній Республіці Крим. Територіальні управління проводять єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредитного і валютного регулювання, здійснюють нагляд за діяльністю комерційних банків, займаються грошовим забезпеченням відповідних територій. Діяльність їх регламентується Положенням про територіальне управління Національного банку України, затвердженим постановою Правління від 12 червня 1999 р. [180], відповідно до якого територіальне управління є структурним підрозділом Національного банку без статусу юридичної особи і від його імені здійснює частину функцій на визначеній території в межах отриманих повноважень.

Доходи і витрати територіального управління є складовими загального (консолідованого) бюджету Національного банку. Створення територіального управління та його реорганізація здійснюються за рішенням Правління Національного банку України.

Територіальне управління очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з неї постановою Правління Національного банку. Начальник територіального управління Націо-

нального банку України діє на підставі Положення та довіреності. Він видає накази, розпорядження, затверджує згідно з Типовою структурою та визначеним Правлінням кошторисом структуру та штатний розклад, положення про структурні підрозділи управління, посадові обов'язки працівників та інші документи згідно з нормативними актами Національного банку України.

Територіальне управління має печатку зі своїм найменуванням і зображенням Державного герба України. Відповідно до названого Положення основними завданнями територіального управління є: проведення єдиної державної грошово-кредитної політики, спрямованої на підтримку стабільності національної валюти; зміцнення засад функціонування банківської системи та ефективного управління грошово-кредитним ринком згідно з Основними напрямками грошово-кредитної політики; здійснення контролю за розвитком валютного ринку, ринку цінних паперів та аналіз грошово-кредитних відносин у регіоні. Територіальні управління мають проводити розрахунки між комерційними банками через систему електронних платежів, займатися емісійно-касовою роботою, а також здійснювати контроль за дотриманням комерційними банками банківського законодавства, економічних нормативів і нормативних актів Національного банку України. Загальна структура територіального управління затверджена постановою Правління Національного банку від 2 липня 1998 р. № 262 [208].

Відносини територіальних управлінь з комерційними банками, підприємствами і організаціями будуються на підставі договорів, що укладаються від імені Національного банку України, який несе відповідальність за цими договорами.

Організаційна структура системи Національного банку — це складний механізм, за допомогою якого забезпечується ефективне виконання покладених на нього завдань. Основною формою цього механізму, який являє собою сукупність впорядкованих за відносинами і зв'язками елементів (органів), є система функцій управління, яка й становить зміст процесу управління.

Аналізуючи питання правового регулювання організації управління Національного банку України, слід виходити з принципів, що лежать в основі державного управління в цілому. Насамперед це стосується організаційно-технічних принципів, які відображають

побудову апарату управління. В юридичній літературі цю групу принципів розглядають як правила, що дозволяють найкращим чином привести структуру органів управління, їх систему і порядок взаємозв'язків у відповідність до завдань управління [71, с. 92—93]. До цих принципів відносять: ієрархічний, функціональний і змішаний (ієрархічно-функціональний). Такий підхід дозволяє обрати вірний науковий орієнтир у моделюванні структури Національного банку України.

Вважаємо, що великого значення стосовно управління набуває функціональний принцип, за яким передбачається розподіл функцій керівництва між окремими структурними підрозділами Національного банку, що здійснюють самостійне управління підпорядкованими організаціями. Таким чином, діяльність центрального банку держави, його територіальних управлінь, всієї банківської системи України багато в чому залежать від ефективності функціонування центрального апарату та органів управління Національного банку України.

3.2. Органи управління Національного банку України

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про Національний банк України» до органів управління центрального банку держави відносяться Рада Національного банку і Правління Національного банку України.

На наш погляд, розкриття питання щодо управління центральним банком слід розпочати з висвітлення обов'язків та повноважень Голови Національного банку України.

Статтею 85 Конституції України (п. 18) встановлено, що до повноважень Верховної Ради України належить призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку за поданням Президента України. Стаття 18 Закону про Національний банк передбачає, що таке призначення здійснюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України терміном на 5 років.

У разі незатвердження Верховною Радою кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури ре-

гулюються Законом України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» [159]. Одна кандидатура може вноситься не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної постанови у таких випадках:

- 1) закінчення строку повноважень;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні злочину;
- 3) у зв'язку з заявою про відставку за політичними або особистими причинами, поданою у письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;
- 4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;
- 5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- 6) за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Процес формування керівництва та визначення строків його повноважень є важливим фактором політичної незалежності центрального банку. У переважній більшості промислово розвинених країн керівники банку призначаються або обираються з числа кандидатур, запропонованих урядом. Загалом виконавча влада має великий вплив у процесі призначення вищого керівництва центрального банку, що, на перший погляд, може вважатися моментом, який суперечить самим основам його незалежного функціонування.

У процесі формування керівництва центрального банку з боку урядових структур закладено важливий стимулюючий механізм, який включає два основних аспекти. По-перше, строки, на які призначаються керівники банку, як правило перевищують термін дії мандата виконавчої влади: у США — 14 років, у Німеччині — 8, у Канаді, Нідерландах, Австралії — 7. Це дає змогу усунути в діяльності центрального банку елемент політичної нестабільності у період перевиборчих кампаній та змін урядів. По-друге, у більшості промислово розвинених країн керівництво центрального банку

не може бути відкликано раніше встановленого строку. У таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, Данія процедура відкликання керівника центрального банку є досить складною, а у США, Німеччині, Великобританії, Ірландії дострокове припинення повноважень голови і членів директорату взагалі не припускається [37, с. 44].

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» Голова Національного банку керує його діяльністю, діє від імені банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами та організаціями. Він головує на засіданнях Правління, підписує протоколи і постанови Правління, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком, за погодженням з Радою Національного банку призначає і звільняє директорів департаментів, призначає та звільняє своїх заступників, розподіляє обов'язки між своїми заступниками, вносить до Ради подання щодо затвердження складу Правління. Голова Національного банку приймає рішення з усіх питань, що стосуються діяльності центрального банку держави, крім віднесених до виключної компетенції Ради та Правління Національного банку України.

Статтею 19 (п. 8) Закону України «Про Національний банк України» передбачено, що Голова Національного банку одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України і Президентом України за діяльність Національного банку. Проте ця норма, на наш погляд, є не зовсім вірною з правової точки зору і не відповідає змісту інших правових норм цього Закону. Зокрема, ст. 9 Закону передбачено, що Основні засади грошово-кредитної політики розробляються Радою Національного банку, тому в разі, коли Голова Національного банку України не очолюватиме Раду, він не зможе відповідати за її діяльність. Відповідно до ст. 14 Закону Правління забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Таким чином, аналіз зазначених норм Закону України «Про Національний банк України» дає змогу дійти висновку про те, що Національний банк як орган держави за порядком прийняття рішень є колегіальним, оскільки право прийняття рішень від його

імені мають певні колективи (Рада, Правління), які очолюються керівником органу. У даному випадку керівник має нести лише «політичну» відповідальність за роботу очолюваного ним органу. У зв'язку з цим, на наш погляд, не можна погодитись з думкою окремих авторів про те, що Голова Національного банку України несе повну не тільки політичну, а й юридичну відповідальність за наслідки проведення грошово-кредитної політики в державі [89].

Одноосібна відповідальність можлива лише у разі, коли керівник (в даному випадку Голова Національного банку України) мав би виключне право прийняття рішень від імені органу, тобто юридично був би «органом», а Рада Національного банку та його Правління мали б виконувати лише дорадчі функції. Варто відмітити, що аналогічна правова норма щодо відповідальності Голови Національного банку була закладена й в законопроекті про Національний банк України, однак в ньому передбачалось, що керівник Національного банку буде очолювати не тільки Правління, а й Раду Національного банку України [212].

Вважаємо, що Конституція України значно підвищила рівень правового статусу Голови Національного банку, який має стати об'єднуючим суб'єктом управління центральним банком держави і забезпечувати послідовність формування і реалізації грошово-кредитної політики. Для цього він має очолювати Раду і Правління Національного банку України. Голові Національного банку надається право формування Правління, яке під його безпосереднім керівництвом втілюватиме в життя Основні засади грошово-кредитної політики.

Згідно зі ст. 100 Конституції України Рада Національного банку розробляє Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. Тобто, одночасно з визнанням за Національним банком головної ролі у забезпеченні стабільності грошової одиниці Конституція значно підвищує його відповідальність, покладаючи обов'язок розробки основних засад грошово-кредитної політики та контролю за її проведенням на один з його керівних органів — Раду Національного банку України.

Правовий статус Ради Національного банку України згідно з ч. 2 ст. 100 Конституції України визначається законом. У зв'язку з цим існувало дві точки зору: перша — правовий статус Ради має

визначатись Законом про Національний банк України і друга — окремим законом. Домінуюча точка зору багатьох представників парламенту та окремих вчених-юристів полягала в тому, що правовий статус Ради повинен визначатися єдиним законом про Національний банк. Ця точка зору виходить з того, що ст. 100 Конституції розглядає Раду як орган Національного банку України, тобто редакція зазначеної статті не передбачає окремого закону. Проте у грудні 1998 р. групою народних депутатів в порядку законодавчої ініціативи був внесений проект Закону України «Про Раду Національного банку України» [213], що передбачає створення автономного державного органу з питань грошово-кредитної політики, який фактично має здійснювати наглядові функції. У зв'язку з цим, вважаємо, досить слушними є аргументи, викладені у висновку науково-експертного управління Секретаріату Верховної Ради України від 30 грудня 1998 р. щодо проекту Закону України «Про Раду Національного банку України» [28]. Висновок констатує, що згідно зі ст. 100 Конституції України, орган, що утворюється, називається — Рада Національного банку України (а не наглядова Рада!) і має функції щодо розробки основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням. Таким чином, назва та функції цього органу визначені в Конституції України і дають підстави стверджувати, що цей орган є складовою структури Національного банку. Він не може підміняти собою керівні органи та створювати двовладдя в управлінні Національним банком, як це фактично пропонувалось в проекті.

На нашу думку, пропозиція щодо прийняття окремого закону про Раду Національного банку не узгоджується з основними принципами функціонування центрального банку, суперечить світовій практиці законодавчого регулювання питань грошово-кредитної політики і не враховує положення Конституції України, яка не містить жодного натяку на окремий закон про Раду. Її ст. 100 лише наголошує на тому, що статус названого органу має визначатись правовим актом на рівні закону, а не підзаконним актом. Крім того, ст. 99 Конституції однозначно покладає забезпечення стабільності грошової одиниці на Національний банк України. У разі створення Ради у відповідності з запропонованим законопроектом як окремого державного органу, зазначене положення Конституції України бу-

де порушено, оскільки Національний банк не зможе визначати грошово-кредитну політику і забезпечувати стабільність грошової одиниці. Тому визначення правового статусу Ради було обгрунтовано віднесено до норм Закону України «Про Національний банк України».

Ідея створення такого органу як Рада Національного банку України не нова. У Німеччині існує відповідна їй за функціями Рада центральних банків, в Японії — Комітет визначення монетарної політики, в Австрії — Рада директорів, у США — Рада управляючих [87, с. 15—36]. Є подібні органи в центральних банках й інших країн. Відрізняються вони між собою складом та порядком формування, обсягом функцій та повноважень, проте характерними для усіх є принципи функціонування, згідно з якими зазначені утворення визначають лише основні, глобальні питання діяльності центральних банків, не втручаючись у їхню оперативну діяльність.

Слід погодитися з тим, що природою Ради, як органу Національного банку України, мають визначатися й інші елементи статусу Ради. Порядок формування Ради Національного банку, процедура прийняття її рішень і надання їм чинності має ґрунтуватися на необхідності збереження статусу і функцій Національного банку України та єдності банківської політики.

Відповідно до ст. 8 Закону про Національний банк України Рада є вищим органом управління Національного банку України. Там же зазначено, що керівним органом Національного банку є Правління.

На наш погляд, норми зазначеної статті не сприятимуть успішній діяльності Національного банку і створюватимуть умови для конфронтації між його виконавчим органом і органом, що формуватиме Основні засади грошово-кредитної політики.

Положення про те, що Рада є вищим органом управління Національного банку, на нашу думку, суперечить ст. 100 Конституції України, якою встановлено лише єдину функцію цієї Ради — розробку Основних засад грошово-кредитної політики та контроль за її проведенням. Крім того, це суперечить і самій концепції закону, за яким Рада функціонує на громадських засадах, а її члени не пов'язані з Національним банком трудовими відносинами.

Враховуючи, що законом не передбачається будь-яка відповідальність Ради за прийняті рішення та вчинені дії і такий підхід може створювати загрозу фінансовій стабільності держави, доцільно було б внести зміни до ст. 8 Закону, зазначивши, що керівними органами Національного банку є Рада та Правління, як це було передбачено в законопроекті про Національний банк, прийнятому Верховною Радою України в першому читанні.

Згідно з Законом України «Про Національний банк України» Рада Національного банку складається з чотирнадцяти осіб, одна половина з яких призначається Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної Постанови, а інша — Президентом України шляхом прийняття відповідного Указу. До складу членів Ради, що призначаються Президентом України, за посадою входить Голова Національного банку.

Згідно зі ст. 85 (п. 19) Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку. В той же час, у ст. 106, (п. 12) Конституції зазначається, що Президент України лише призначає половину складу Ради Національного банку України. На наш погляд, Президент України повинен мати право не тільки призначати, а й звільняти половину складу Ради Національного банку, оскільки призначення її складу здійснюється Верховною Радою і Президентом України на паритетних засадах. Тому п. 12 ст. 106 Конституції України, на наш погляд, слід доповнити і викласти в наступній редакції: «призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку України».

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь в галузі економіки та фінансів і при цьому має досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади України або у банківській установі, чи досвід наукової роботи за фінансовою або економічною тематикою. Кандидатури осіб, що підлягають затвердженню Верховною Радою України, обговорюються на спеціальному відкритому засіданні профільного комітету Верховної Ради, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України.

Чергове призначення членів Ради Національного банку здійснюється не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попередньо призначених членів Ради Національного банку.

Строк повноважень членів Ради Національного банку — сім років. Це не стосується Голови Національного банку, який призначається на строк здійснення його повноважень на посаді.

Припинення повноважень членів Ради Національного банку відбувається у зв'язку із закінченням строку їх повноважень або достроково органом, що їх призначив, у разі:

- 1) власного бажання, за умови подання письмової заяви;
- 2) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- 3) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні злочину;
- 4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою.

Президент України звільняє членів Ради Національного банку, призначених ним, шляхом прийняття відповідного Указу, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Верховна Рада України звільняє членів Ради Національного банку, призначених нею, шляхом прийняття відповідної постанови за поданням профільного Комітету Верховної Ради України, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Повноваження Голови Національного банку як члена Ради достроково припиняються у зв'язку з його відставкою або при звільненні з посади за інших причин, визначених Законом України про Національний банк.

Члени Ради Національного банку здійснюють свої функції на громадських засадах. Внутрішні питання організації діяльності Ради Національного банку, порядок діловодства та інші питання визначаються Регламентом, який затверджується на її засіданні.

Розміщення та організаційно-матеріальне забезпечення Ради Національного банку здійснюються Національним банком за рахунок його кошторисних витрат.

Згідно зі ст. 9 (п. 1) Закону України «Про Національний банк України» Рада Національного банку відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів

економічного та соціального розвитку України розробляє і вносить для інформування до 15 березня на розгляд Верховної Ради України Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за їх виконанням. Однак ця норма, на наш погляд, не узгоджується зі ст. 85 Конституції України, яка не передбачає будь-яких повноважень Верховної Ради України щодо розгляду Основних засад грошово-кредитної політики. Відповідно до ст. 100 Конституції це питання віднесено до виключної компетенції Ради Національного банку України. Крім того, таке формулювання створює суперечності і в самому законі, оскільки ст. 24 передбачає лише інформування Верховної Ради України щодо напрямів грошово-кредитної політики.

Необхідно звернути увагу на недосконалість конструкції ст. 100 Конституції України, у відповідності з якою Рада Національного банку розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, і в зв'язку з цим може виникнути питання щодо необхідності їх затвердження. Проте, на наш погляд, мова має йти не стільки про розробку Основних засад, скільки про їх визначення. Тому, на нашу думку, термін «розробляє» доцільно замінити на термін «визначає», що зняло б полеміку стосовно необхідності затвердження Основних засад грошово-кредитної політики Верховною Радою України, як це було раніше. До того ж це кореспондувалось би зі ст. 99 Конституції України, якою встановлено, що забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави, а не Верховної Ради.

Відповідно до ст. 9 Закону про Національний банк України до повноважень Ради відноситься здійснення аналізу впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розроблення пропозицій щодо внесення відповідних змін до неї, внесення рекомендацій Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики стосовно:

— методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;

— окремих заходів монетарного та регулятивного характеру, їх впливу на економічний та соціальний розвиток України;

— політики курсоутворення та валютного регулювання;
— розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

— вдосконалення платіжної системи та інших питань, віднесених законом до компетенції Національного банку.

Рада затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку і подає Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету України на наступний рік, встановлює форми оплати праці працівників Національного банку відповідно до законодавства України, приймає рішення про зміну розміру статутного капіталу Національного банку, визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс Національного банку, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку, погоджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік, затверджує Регламент Ради Національного банку, затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях, у капіталі банків та фінансово-кредитних установ, затверджує зовнішньоекономічні договори та інші угоди, якщо відповідальність за останніми перевищує статутний капітал Національного банку, за поданням Голови Національного банку дає згоду на призначення на посади та звільнення з посад членів Правління Національного банку.

Засідання Ради Національного банку проводяться не рідше одного разу на квартал. Позачергові засідання Ради Національного банку скликаються Головою Ради Національного банку за його власною ініціативою або Радою Національного банку за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості її членів. Члени Ради Національного банку сповіщаються про засідання не пізніше як за п'ять календарних днів до дня його проведення. Порядок підготовки позачергових засідань Ради Національного банку визначається її Регламентом.

Засідання Ради Національного банку веде Голова Ради Національного банку, а у разі відсутності — його заступник, відповідно до Регламенту.

Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Національного банку. Кожний член Ради Національного банку має один голос.

Засідання Ради Національного банку є правомочними за наявності не менше восьми її членів.

На засідання Ради Національного банку можуть бути запрошені керівники центральних органів виконавчої влади, представники суб'єктів підприємницької діяльності, науковці та інші фахівці.

Члени Ради Національного банку можуть брати участь в роботі Правління Національного банку з правом дорадчого голосу.

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про Національний банк України» Голова Ради Національного банку та його заступник обираються Радою Національного банку строком на три роки.

Голова Ради Національного банку організовує засідання Ради Національного банку і головує на засіданнях Ради Національного банку, скликає позачергові засідання за своєю власною ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку та здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Заступник заміщає Голову Ради Національного банку у разі його відсутності або неможливості ним здійснювати свої повноваження та здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Звільнення Голови Ради Національного банку або його заступника протягом строку його повноважень здійснюється у зв'язку із закінченням строку його повноважень, за власним бажанням, за умови подання письмової заяви та у разі систематичного невиконання своїх обов'язків за станом здоров'я протягом чотирьох місяців.

Як впливає зі змісту ст. 12 Закону України «Про Національний банк України», Голова Національного банку України не є одночасно Головою Ради і його роль зведена лише до годовування у Правлінні Національного банку. На наш погляд, це не узгоджується із п. 18 ст. 85 Конституції України, який увібрав до себе світовий досвід і за яким Верховна Рада України призначає не Голову Правління, а Голову Національного банку України як вищу посадову особу центрального банку, гаранта стабільності та послідовності у діяльності центрального банку, починаючи від формування грошо-

во-кредитної політики і закінчуючи її втіленням. У всіх без винятку країнах, де існує дворівнева система керівних органів центрального банку, голова центрального банку очолює як орган, що формує грошово-кредитну політику, так і виконавчий орган. Тому підпорядкування Голови Національного банку Голові Ради Національного банку, який не є конституційною особою і на відміну від Голови Нацбанку призначається не Верховною Радою України за поданням Президента, а обирається членами Ради, суперечить Конституції України. При цьому також втрачає сенс п. 8 ст. 19 цього Закону, відповідно до якого Голова Національного банку одноособово несе відповідальність за діяльність центрального банку держави.

З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що саме Голова Національного банку має очолювати Раду Національного банку за конституційним статусом цієї посади, що впливає саме з аналізу положень Основного Закону України. Тому Президент України одночасно з підписанням Закону України про Національний банк вніс на розгляд Верховної Ради України законопроект «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про Національний банк України», у відповідності з яким Голова Національного банку України є одночасно й Головою Ради Національного банку за посадою.

Матеріали засідань Ради Національного банку оформлюються у вигляді протоколів та рішень і підписуються головою на її засіданні.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

У разі, коли Рада Національного банку застосовує відкладальне вето щодо окремого рішення Правління, таке рішення набирає чинності лише при його підтвердженні двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше 5-денного строку від дня застосування такого вето. Якщо протягом такого строку зазначене рішення не підтверджується двома трети-

нами від загальної кількості членів Правління Національного банку, воно вважається таким, що не набрало чинності. У разі, коли рішення Правління Національного банку набрало чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, таке рішення зупиняється від такого моменту до його підтвердження двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку у зазначені строки.

Аналіз норм Закону України «Про Національний банк України» свідчить про те, що Рада є керівним органом Національного банку із спеціально визначеною Конституцією України правосуб'єктністю — розроблення основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням.

У той же час, законом на неї покладаються також певні управлінські функції. Зокрема, Рада дає згоду на призначення та звільнення членів Правління, встановлює форми оплати праці працівників Національного банку, затверджує кошторис його доходів і витрат. Таким чином, з одного боку, Рада Національного банку є органом з чітко визначеними Конституцією України функціями, а з іншого — органом, що здійснює певні управлінські функції. Все це дає підстави дійти висновку, що Рада є керівним органом Національного банку України зі змішаною природою.

Іншим керівним органом Національного банку України є Правління, до повноважень якого законом віднесено забезпечення реалізації грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти, організацію виконання інших функцій Національного банку та управління його діяльністю.

Відповідно до ст. 16 Закону про Національний банк очолює Правління Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку¹.

¹ Раніше відповідно до ст. 19 Статуту Національного банку України члени Правління призначалися Президією Верховної Ради України за поданням Голови Правління Національного банку.

Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління за посадою.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про Національний банк України» до повноважень Правління Національного банку України відноситься прийняття рішень щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики та необхідності забезпечення стабільності та купівельної спроможності національної валюти. До цього блоку має входити прийняття рішень про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет, зміну процентних ставок Національного банку, встановлення економічних нормативів для банків та фінансово-кредитних установ, розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків та фінансово-кредитних установ, встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк, про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку, умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України. Правління видає нормативні акти Національного банку України та приймає рішення про застосування заходів впливу до комерційних банків, створення та ліквідацію підприємств, установ і організацій Національного банку, участь у міжнародних фінансових організаціях, у капіталі банків та кредитних установ.

Правління подає на розгляд Раді річний звіт Національного банку та проект кошторису доходів та витрат на наступний рік, визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ, затверджує штатний розпис Національного банку, встановлює порядок надання ліцензій на ведення банківських операцій, затверджує регламент роботи Правління та виконує інші функції, що впливають з основної мети діяльності Національного банку України.

Діяльність Правління регулюється також Регламентом роботи Правління Національного банку України, затвердженим його постановою від 30 червня 1995 р. № 164 [215]. Відповідно до Регламенту засідання Правління проводяться не рідше одного разу на місяць.

Робота Правління планується щоквартально на підставі пропозицій підрозділів Національного банку України, які подаються

відповідальному секретарю Правління у письмовій формі за підписом заступника Голови Національного банку та керівника структурного підрозділу. План роботи Правління затверджує на своєму засіданні.

Для розгляду питання на засіданні Правління відповідальні за його підготовку здають секретарю Правління необхідні матеріали (документи) на підпис не пізніше як за 5 робочих днів до засідання. Матеріали включають довідку на ім'я Голови Національного банку та проект постанови, завізований керівниками структурних підрозділів, що мають відношення до обговорюваного питання, а також виконавцем, редактором, керівником юридичної служби та заступником Голови Національного банку, який здійснює загальне керівництво структурним підрозділом, що готував проект постанови.

Регламент визначає, що члени Правління ознайомлюються з матеріалами засідань не пізніше як за 2 дні до засідання Правління. Веде засідання Голова Національного банку України, а в разі його відсутності — виконуючий обов'язки Голови. Рішення Правління приймаються простою більшістю голосів його членів та оформлюються відповідними постановами.

Контроль за виконанням прийнятих Правлінням рішень здійснює управління загального діловодства.

Таким чином, організаційно-правова специфіка побудови структури Національного банку України обумовлюється функціями та повноваженнями, якими наділено центральний банк держави Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України».

Завдання Національного банку — забезпечувати стабільність національної грошової одиниці як вирішального фактора економічного розвитку — має бути уособлено в реальному статусі Голови Національного банку та органічному поєднанні його зі статусом особливого органу, який визначає стратегію грошово-кредитної політики, — Ради Національного банку України. Для цього Голова Національного банку має очолювати Раду і Правління банку і, таким чином, стати об'єднуючою основою управління центральним банком держави і забезпечувати послідовність формування та реалізації грошово-кредитної політики.

Глава 4

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

4.1. Нормотворча діяльність Національного банку України

Національний банк України здійснює регулювання банківської діяльності, використовуючи різні методи регулювання (успільних відносин, в тому числі адміністративно-правовий та цивільно-правовий)¹.

Нормотворчість слід визнати основною формою виконання Національним банком своїх функцій. Відповідно до ст. 56 Закону про Національний банк України Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, що входять до його повноважень, які є обов'язковими для всіх юридичних і фізичних осіб. Таким чином, нормотворчі повноваження центрального банку об'єктивно зумовлені та відображені в законі. Саме вони дозволяють надавати рішенням Національного банку значення загальнообов'язкових правил поведінки шляхом їх закріплення в підзаконних нормативно-правових актах, що прийняті у відповідності з законодавством України.

В юридичній літературі під нормотворчими повноваженнями державних органів розуміються закріплені в законодавстві повноваження щодо реалізації завдань і функцій цих органів, які склада-

¹ Цивільно-правові методи не пов'язані зі здійсненням державно-владних повноважень. До них, зокрема, слід віднести надання кредитів комерційним банкам, здійснення валютних інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, купівлю та продаж цінних паперів та ін. В основі таких дій лежать договірні, а не владно-розпорядчі правовідносини.

ються з конкретизації законів, указів Президента України, постанов уряду, видання самостійних нормативно-правових актів з питань, не врегульованих законом [20, с. 71].

Нормативні акти встановлюють правові норми (правила поведінки), що є обов'язковими для невизначеного кола осіб, розраховані на неодноразове застосування і діють незалежно від виникнення чи припинення конкретних правовідносин, передбачених відповідним актом [3, с. 109].

На відміну від органів виконавчої влади (міністерств, відомств), чинне законодавство передбачає форму правових актів, що видаються центральним банком держави. Зокрема, ст. 56 Закону України «Про Національний банк України» встановлено, що нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління. Інструкції, положення, правила нормативного характеру обов'язково мають затверджуватися постановами Правління. Вони не можуть суперечити законодавству України і не мають зворотньої сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності через 10 днів після їх державної реєстрації [237].

Як бачимо, закон чітко визначив форму нормативно-правових актів Національного банку України та визначив орган, що має право їх видавати. Це є кроком вперед не тільки в нашій державі, оскільки закони про центральні банки окремих країн не визначають, в яких формах ці банки здійснюють свою нормотворчу діяльність. Це, зокрема, стосується Закону про Центральний банк Російської Федерації [149].

Порядок видання правових актів центрального банку регулюється Інструкцією про порядок підготовки, видання, реєстрації, надсилання та систематизації нормативно-правових актів, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 10 лютого 1997 р. № 31 [161].

Відповідно до указів Президента України «Про Єдиний державний реєстр нормативних актів» від 27 червня 1996 р. № 468/96 [231] та «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України» від 13 грудня

1996 р. № 1207/96 [233] нормативні акти Національного банку включаються до Державного реєстру та підлягають опублікуванню у щотижневому офіційному виданні «Офіційний вісник України», ведення якого покладено на Міністерство юстиції України.

Зазначимо, що в окремих випадках на виконання правових актів Президента України чи Верховної Ради України Національний банк видає свої нормативно-правові акти спільно з Кабінетом Міністрів України. Зокрема, Указом Президента України «Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України» (ст. 5) від 16 березня 1995 р. № 227/95 [226] встановлено, що виручка від реалізації товарів (робіт, послуг), а також суми заборгованості, що надійшли від інших підприємств, мають спрямовуватись підприємствами тільки на власний розрахунковий (поточний) рахунок, крім розрахунків, що здійснюються за спеціальним режимом згідно з рішенням Кабінету Міністрів і Національного банку України. Відповідно до цього Указу Кабінетом Міністрів України і Національним банком 5 червня 1998 р. прийнята спільна постанова № 811 «Про встановлення спеціального режиму розрахунків за реалізовану споживачам електричну енергію» [199].

Спільна постанова Кабінету Міністрів і Національного банку України від 30 жовтня 1998 р. № 1714 «Про порядок внесення комерційними банками плати за користування тимчасово вільними залишками бюджетних коштів і коштів державних позабюджетних фондів» [202] була прийнята на виконання Указу Президента України «Про регулювання розміру плати за користування тимчасово вільними залишками бюджетних коштів державних позабюджетних фондів» від 7 червня 1998 р. № 982/98 [228].

Крім Кабінету Міністрів України, Національний банк у передбачених законом випадках видає свої нормативно-правові акти спільно з іншими державними органами. Зокрема, Законом України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» (ст. 2) [145] передбачено, що особливості здійснення депозитарної діяльності з державними цінними паперами встановлюються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку спільно з Національним банком України. На виконання цієї вимоги Закону рішенням Державної комісії

з цінних паперів та фондового ринку від 17 вересня 1998 р. № 120 та постановою Правління Національного банку України від 9 вересня 1998 р. № 355 затверджено Положення про особливості здійснення депозитарної діяльності з державними цінними паперами [186].

Таким чином, нормативно-правові акти Національного банку видаються спільно з Урядом України та іншими державними органами, як правило, на виконання указів Президента України та законодавчих актів. В той же час слід зазначити, що Закон України «Про Національний банк України» не передбачає видання Національним банком спільних з будь-якими іншими державними органами (Кабінетом Міністрів України, міністерствами, відомствами) нормативно-правових актів.

Взаємовідносини Національного банку України з Урядом регулюються ст. 52 Закону України «Про Національний банк України» і полягають в проведенні взаємних консультацій між Національним банком та Кабінетом Міністрів України з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Крім того, Загальним положенням про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України (п. 6), затвердженим Указом Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96 [133], встановлено, що міністерство у разі потреби видає разом з іншими центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та представницькими органами спільні акти. Правовий статус Національного банку України визначений Законом України «Про Національний банк України», згідно зі ст. 2 якого Національний банк є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, тобто він не відноситься до центральних органів виконавчої влади.

До того ж, ст. 7 проекту Закону України «Про нормативні правові акти» [211], що знаходиться на розгляді Верховної Ради України і був прийнятий у першому читанні 04.11.95 р., передбачено, що нормативні акти не можуть прийматися спільно декількома суб'єктами нормотворчих повноважень.

Вважаємо також, що прийняття Національним банком спільного з іншими органами нормативного акта може негативно впли-

нути на виконання Національним банком своїх функцій, оскільки в разі виникнення необхідності внесення змін чи доповнень до такого акта, проект цих змін чи доповнень повинен узгоджуватись з органом, спільно з яким прийнято нормативний акт, що не сприятиме оперативному прийняттю відповідних змін. У разі відсутності єдиної позиції між Національним банком і органом, спільно з яким приймалися нормативно-правові акти, можуть виникнути елементи залежності центрального банку від органів виконавчої влади, що не сприятиме оперативному і якісному виконанню покладених на Національний банк функцій.

На нашу думку, нормативно-правові акти з питань, що становлять взаємний інтерес і належать до компетенції Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів виконавчої влади та центрального банку, повинні розроблятися заінтересованим органом і погоджуватись з Національним банком України без прийняття спільного з ним нормативно-правового акта. У разі ж необхідності, з метою виконання вимог законодавчих актів, Національний банк має видавати власні нормативні акти з питань, віднесених до його повноважень.

Для врегулювання висвітлених питань автор підтримує пропозицію щодо прискорення прийняття Верховною Радою України Закону «Про нормативні правові акти України» [82, с. 93].

4.2. Основні функції та повноваження Національного банку України

Функції і повноваження становлять основний зміст правового статусу Національного банку.

Проблема функцій управління досить широко висвітлена в правовій літературі [1, 117, 15, 63]. В юридичній науці існує багато визначень поняття функцій управління як соціального в цілому, так і державного зокрема. Їх огляд свідчить, що найчастіше автори акцентують увагу на тому, що функції — це частини змісту управлінської діяльності [1, с. 33]. Проведені вченими дослідження дозволили дійти висновку про те, що функції управління є частинами змісту управлінської діяльності, які мають відносну самостійність та однорідність; безпосередньо виражають владно-організуючу

суть управління; реалізуються у взаємодії суб'єкта і об'єкта управління (в управлінських відносинах); спрямовані на забезпечення життєво важливих потреб управляючого об'єкта.

У зв'язку з цим цілком логічним є визначення поняття функцій управління, під якими розуміються відносно самостійні та однорідні частини змісту управлінської діяльності, через які виявляється владно-організаційний вплив суб'єкта управління, спрямований на забезпечення життєво важливих потреб взаємодіючого з ним керованого об'єкта [1, с. 50]. Будь-які державні органи чи організації створюються для виконання спеціальних, тільки їм притаманних функцій. При цьому всі структурні підрозділи органу (організації), здійснюючи покладені на них функції, забезпечують реалізацію загальних функціональних завдань цього органу (організації) [1, с. 67—95].

Як відомо, належна правова регламентація функцій законно-мірно пов'язана з проблемою чіткого визначення компетенції органу управління. У нерозривному зв'язку функцій органу управління та його компетенції є те, головне, що становить характеристику функцій.

В юридичній літературі ставлення до зазначених вище категорій не однозначне: якщо відносно компетенції всіма визнається її юридичний характер, то стосовно функцій думки вчених різняться. Деякі автори вважають, що функції управління — самі по собі явища не юридичні, а тому не можуть бути елементами компетенції [63, с. 61]. Інші, зокрема І. Л. Бачило, розглядаючи співвідношення функцій і компетенції у широкому баченні компетенції, зараховують до неї й функції [15, с. 54].

Однією з причин такого розходження думок фактично є «поглинання» компетенцією функцій, оскільки перша категорія більш загальна, ніж друга. У науці державного управління доведено, що процес управління має функціональну структуру, тобто функції — це суттєві складові змісту діяльності органів держави у сфері управління. Критерієм же диференціації функцій виступають цілі та завдання, що стоять перед органом держави. Вони становлять зміст функцій і є первинними утвореннями щодо них [1, с. 57].

В свою чергу, розглядаючи компетенцію цих органів, слід підкреслити, що її складовими є й предмети ведення, тобто ті самі

завдання, які стоять перед ними і які вони покликані розв'язувати у своїй діяльності [102, с. 67]. Отже, тут має місце певний збіг цих категорій. І точкою зіткнення як для компетенції, так і для функцій є завдання органу. Виконання завдання у встановленому законом порядку і є виконанням обов'язків державного органу, що впливають з його компетенції. Тому завдання багатьох положень про органи держави, по суті, збігаються з їхніми обов'язками [20, с. 71—72].

Стосовно прав органу, котрі водночас з його обов'язками входять до складу компетенції, то саме вони виступають засобом забезпечення його функцій. Необхідно мати на увазі, що сполучення «завдання і функції» значною мірою тавтологічне, оскільки важко ідентифікувати якусь конкретну функцію, не вказавши її призначення, тобто не визначивши відповідне завдання.

У питанні співвідношення функцій і компетенції органу автор дотримується в цілому точки зору В. Б. Авер'янова: компетенція відображає (але не включає в себе) функції шляхом закріплення у відповідному правовому акті завдань органу, а також його повноважень, спрямованих на досягнення цих завдань. Іншими словами, компетенція є не що інше, як юридичне відображення функцій органу [1, с. 61—62].

Отже, *функції — це основні напрями діяльності органів управління, їх змістовні характеристики.*

Доречно підкреслити, що функції Національного банку України дуже близькі до функцій будь-якої моделі центрального банку у зарубіжних країнах. У літературі було висловлено точку зору про те, що робота багатьох світових центральних банків будується на основі моделі банку Англії¹. На наш погляд, слід погодитись з іншою думкою про те, що державні банки несуть більш-менш однакову функціональну навантаженість, тому що у всіх країнах світу державні інтереси однакові [111, с. 41].

На думку В. Полякова і Л. Московкіної, функції центральних банків можуть бути класифіковані на основні, без яких неможливе виконання головного завдання центрального банку — збереження

¹ Банк Англії був заснований у 1694 р. Це один з двох перших банків, тому історія його розвитку вплинула на становлення банківських систем інших країн світу.

стабільності національної грошової одиниці, та додаткові, що забезпечують вирішення цього завдання [87, с. 36].

Функції Національного банку України можуть бути як внутрішніми, що здійснюються в межах України, так і зовнішніми у разі представлення інтересів України і Національного банку у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях, де міждержавне співробітництво передбачено на рівні центральних банків.

Аналізуючи зміст Конституції України та Закону України «Про Національний банк України», на думку автора, можна запропонувати таку систему основних функцій Національного банку:

- 1) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- 2) визначення та проведення грошово-кредитної політики;
- 3) банківського регулювання та нагляду;
- 4) емісії грошей та організації їх обігу;
- 5) валютного регулювання і валютного контролю;
- 6) зовнішньоекономічна;
- 7) банківського обслуговування;
- 8) інші функції, покладені на Національний банк законодавчими актами.

Основною для Національного банку є закріплена ст. 99 Конституції України функція забезпечення стабільності грошової одиниці нашої держави — гривні. Забезпечення стабільності національної валюти по суті є завданням, на здійснення якого спрямована вся діяльність Національного банку України. На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, — цінової стабільності. Він здійснює надані йому повноваження для захисту грошової одиниці, як і всієї грошової системи в Україні, узгоджуючи свої дії з іншими суб'єктами державної влади, виходячи із завдань грошово-кредитної політики держави, макроекономічного аналізу, вживає необхідних заходів, щоб ефектив-

¹ Автором запропонована система лише основних функцій Національного банку України. Окремі фахівці до функцій центрального банку відносять функцію взаємодії з органами державної влади і управління, аналітичну, наукову і прогнозну, а також функції центрального банку як юридичної особи — учасника цивільних, трудових, адміністративних та інших правовідносин [31, с. 27].

но впливати на загальну кредитно-грошову ситуацію в економіці [48, с. 225].

Для реалізації цього завдання Національний банк наділений відповідними повноваженнями згідно з Законом про Національний банк України.

Функція визначення та проведення грошово-кредитної політики. Згідно зі ст. 100 Конституції України визначення Основних засад грошово-кредитної політики в нашій державі покладено на один з керівних органів Національного банку — Раду Національного банку України, яка розробляє і вносить для інформування до 15 вересня на розгляд Верховної Ради України Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за їх виконанням.

Відповідно до ст. 24 Закону про Національний банк України Основні засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогнозні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Під грошово-кредитною політикою розуміється комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу. У процесі здійснення грошово-кредитної політики Національний банк використовує певний інструментарій, що охоплює визначення норм обов'язкових резервів, процентну політику, рефінансування комерційних банків, операції з цінними паперами на відкритому ринку, регулювання імпорту та експорту капіталу.

Національний банк України встановлює комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам нормативи обов'язкового резервування коштів.

Розмір обов'язкових резервів устанавлюється єдиним для банків та інших фінансово-кредитних устанав у процентному від-

ношенні до загальної суми залучених коштів у національній та іноземній валютах.

Нормативи обов'язкового резервування коштів встановлюються з метою підтримання на певному рівні грошової маси в обігу.

Положенням про нормативи обов'язкового резервування коштів банківською системою України, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 09.07.99 р. № 332 [190], визначено, що недотримання нормативів обов'язкового резервування коштів означає здійснення банком та іншою фінансово-кредитною установою несанкціонованої кредитної емісії, за яку встановлюється відповідна плата Національному банку України в розмірі облікової чи ломбардної ставки (залежно від причини недорезервування) та застосовуються заходи впливу відповідно до ст. 62 Закону України «Про Національний банк України».

Формування обов'язкових резервів здійснюється в процентному відношенні до зобов'язань у цілому за консолідованим балансом комерційного банку — юридичної особи та іншої фінансово-кредитної установи, включаючи їх філії, і відповідна сума коштів обов'язкових резервів у національній валюті повинна знаходитися на кореспондентському рахунку комерційного банку за певний період регулювання.

До залучених комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами коштів належать кошти депозитних, поточних, бюджетних рахунків юридичних і фізичних осіб, а також залучені кошти, що відображені на інших рахунках бухгалтерського обліку.

Нормативи обов'язкового резервування від суми залучених коштів встановлюються Правлінням Національного банку України, виходячи із стану виконання грошово-кредитної політики чи ситуації на грошово-кредитному ринку.

Проценти за залишками коштів обов'язкових резервів, що знаходяться на кореспондентському рахунку комерційного банку в Національному банку України, не нараховуються.

Якщо Національний банк підвищує норму обов'язкових резервів, то такою самою мірою збільшується сума обов'язкових резервів і зменшується ресурсний (кредитний) потенціал кожного комерційного банку. Ще більшою мірою знижується розмір депози-

тів банківської системи й загальна маса грошей в обігу. Якщо Національний банк зменшує норму обов'язкового резервування, то відповідно у кожного комерційного банку збільшується ресурсний потенціал, що зумовлює збільшення банківських депозитів і загальної маси грошей в обігу [29, с. 121—122].

Процентна політика як інструмент грошово-кредитного регулювання економіки полягає в тому, що Національний банк визначає рівень процентних ставок за ломбардними й обліковими кредитами, які він надає комерційним банкам у порядку рефінансування їхніх активних операцій [72, с. 35].

Якщо центральний банк проводить політику стримування або скорочення маси грошей в обігу, він підвищує процентні ставки, що зменшує попит на кредитні гроші. У разі протилежної політики, спрямованої на збільшення грошей в обігу, Національний банк знижує рівень процентних ставок за своїми активними операціями, що стимулює кредитну діяльність комерційних банків.

Рефінансування комерційних банків, як інструмент грошово-кредитної політики, тісно пов'язане з процентною політикою, але має й певні власні риси. Цей інструмент базується на функції центрального банку як «кредитора в останній інстанції». Комерційні банки звертаються до нього за кредитом найчастіше у разі появи тимчасового дефіциту коштів. Такі позики банки просять, як правило, на короткий строк і одержують у порядку переобліку комерційних векселів чи під заставу цінних паперів [43, с. 81—82].

Національний банк може кредитувати комерційні банки й через операції РЕПО, які полягають в обов'язковій купівлі-продажу державних цінних паперів. Проте головною метою цих операцій є підтримання короткострокової ліквідності системи комерційних банків.

Регулюючи процес облікового й ломбардного кредитування, центральний банк може впливати на загальну масу грошей в обігу. Такий вплив може здійснюватися двома способами: встановленням ліміту кредитування та визначенням рівня процентної ставки [29, с. 120].

¹ Під рефінансуванням розуміється надання центральним банком коштів комерційним банкам шляхом укладення кредитних угод під заставу цінних паперів та інших цінностей, перелік яких встановлений Національним банком [73, с. 51].

Операції з цінними паперами на відкритому ринку полягають у змінах обсягів купівлі та продажу Національним банком цінних паперів.

За умов, коли потрібно стабілізувати чи зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможного попиту, знизити інфляцію, Національний банк продає цінні папери комерційним банкам. В останніх зменшуються кошти на коррахунках у Національному банку, а внаслідок цього скорочується загальний обсяг грошової маси. Якщо потрібно збільшити грошову масу, центральний банк купує цінні папери у комерційних банків, підприємств, населення. Внаслідок такої операції зростає обсяг грошей в обігу [72, с. 36].

Таким чином, купівля Національним банком цінних паперів означає емісію грошей, а продаж — вилучення їх із обігу. Операції з цінними паперами на відкритому ринку вважаються досить дієвим інструментом грошово-кредитної політики.

Одним із монетарних інструментів центрального банку є депозитний сертифікат Національного банку України. Відповідно до Положення про депозитний сертифікат (п. 11), затвердженого постановою Правління Національного банку України від 07.10.99 р. № 499, сертифікат є борговим цінним папером Національного банку у бездокументарній формі, що засвідчує розміщення в центральному банку коштів комерційних банків та їх право на отримання внесеної суми та процентів після закінчення встановленого строку. Зазначене Положення визначає порядок випуску, розміщення та обігу депозитних сертифікатів у національній валюті виключно в банківській системі України.

Рішення щодо доцільності здійснення первинного розміщення сертифікатів Національного банку України шляхом проведення аукціонів Національний банк приймає залежно від стану загальної ліквідності банківської системи, розвитку ситуації на грошово-кредитному ринку та потреби у здійсненні регулюючих операцій щодо обсягів грошової маси в обігу.

Операції з розміщення сертифікатів здійснюються на договірній основі виключно з комерційними банками — юридичними особами, які уклали з Національним банком угоди про участь у депозитних аукціонах на відповідний рік. До участі в аукціонах з роз-

міщення сертифікатів допускаються комерційні банки, які не мають заборгованості за кредитами Національного банку України, забезпечують формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, своєчасно і в повному обсязі формують обов'язкові резерви.

Сертифікати Національного банку мають право обігу на вторинному ринку лише серед комерційних банків, а також можуть використовуватися як застава на міжбанківському кредитному ринку. Вони випускаються за рішенням Правління Національного банку України періодично у вигляді окремих випусків на строк від 1 до 180 днів, а їх номінальна вартість устанавлюється залежно від потреби регулювання обсягів грошової маси, що знаходиться в обігу.

Право власності комерційного банку на сертифікат Національного банку України виникає з часу зарахування оплаченої кількості депозитних сертифікатів на рахунки власників у системі обліку.

Погашення сертифікатів здійснюється Національним банком України у безготівковій формі шляхом перерахування на кореспондентський рахунок комерційного банку номінальної вартості сертифіката та процентного доходу за ним на дату погашення відповідно до строків та умов, передбачених випуском сертифікатів.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про Національний банк України», законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність та системи валютного регулювання Національний банк регулює експорт та імпорту капіталу, тобто Національний банк регулює не всі операції експорту та імпорту капіталу, а лише в межах повноважень, наданих йому відповідним законодавством.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» поняття «експорту (імпорту) капіталу» є широким за своїм змістом, оскільки воно включає вивезення за межі України (ввезення з-за меж України) капіталу в будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», ст. 11 Декрету Кабінету Міністрів України «Про си-

стему валютного регулювання і валютного контролю», Закону України «Про Національний банк України» центральний банк здійснює лише регулювання валютних операцій. Таким чином, Національний банк України здійснює регулювання не всього експорту (імпорту) капіталу, а лише в частині валютних операцій.

Відповідно до ст. 1 вказаного Декрету до валютних операцій відносяться:

— операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;

— операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;

— операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Національний банк України видає індивідуальні та/генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з названим Декретом.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

— вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України;

— вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;

— платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей;

— платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

— вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти України;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

— відкриття фізичними особами — резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;

— відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;

— відкриття рахунків у іноземній валюті дипломатичними, консульськими, торговельними та іншими офіційними представництвами України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України.

Відмова у видачі Національним банком України ліцензії може бути оскаржена в суді або арбітражному суді.

Дуже важливою для центрального банку держави є функція банківського регулювання та нагляду. Як центр банківської системи Національний банк України встановлює обов'язкові для бан-

ків та інших фінансово-кредитних установ правила поведінки. Зокрема, Національний банк встановлює правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації; визначає систему, порядок і форми платежів; здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті; встановлює нормативи обов'язкового резервування коштів та інші економічні нормативи. У сфері управління готівковим обігом Національний банк встановлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки; визначає порядок ведення касових операцій; встановлює вимоги стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Наглядова функція полягає в тому, що Національний банк здійснює контроль за додержанням комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства та власних нормативних актів, не втручаючись при цьому в оперативно-господарську діяльність контролюємих суб'єктів (ст. 55 Закону України «Про Національний банк України»). Головним завданням банківського нагляду є регулювання діяльності комерційних банків з метою приведення її у відповідність з нормами законодавства, а також з метою забезпечення фінансової стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів. Для здійснення своїх функцій у сфері банківського нагляду Національний банк здійснює перевірки комерційних банків та їх філій, і у разі виявлення порушень банківського законодавства надає банкам необхідні розпорядження, обов'язкові для виконання у визначений строк та застосовує до них передбачені законом заходи впливу.

Відповідно до ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» у разі порушення суб'єктами банківської діяльності законодавства, нормативних актів Національного банку, проведення ризикових операцій, що загрожує їх платоспроможності та інтересам вкладників і кредиторів, Національний банк має право застосовувати адекватні допущеному порушенню заходи впливу. Порядок застосування до банків цих заходів регулюється Положенням про застосування Національним банком України заходів

впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку від 04.02.98 р. № 38, з наступними змінами та доповненнями [184].

Система нагляду Національного банку України спрямована на скорочення зовнішніх і внутрішніх банківських ризиків. До зовнішніх ризиків відносяться ризик ліквідності (нездатності банку забезпечити безперерйну оплату своїх зобов'язань перед клієнтами); валютний ризик (збитки від несприятливої зміни валютного курсу); ризик облікового процента (збитки від зміни кредитної ставки, що встановлюється по кредитах Національного банку); ризик цінних паперах (збитки від зміни курсу цінних паперів, що перебувають у банківському портфелі) [114, с. 106—107].

До внутрішніх ризиків відносяться комерційні ризики, пов'язані з кваліфікацією персоналу, виконавською дисципліною та діловими якостями керівників. На зниження внутрішніх ризиків спрямовані порядок реєстрації та ліцензування банків, інспектування діяльності комерційних банків працівниками банківського нагляду Національного банку України.

Аналізуючи норми Закону України «Про Національний банк України», Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та окремих указів Президента України, зокрема від 23 січня 1999 р. № 44/99, привертає увагу той факт, що в зазначених правових актах терміни «нагляд» і «контроль» вживаються як тотожні. Навіть у ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» пункт 8) визначає, що Національний банк здійснює банківський нагляд, а в пункті 12) вказується, що центральний банк організовує валютний контроль.

В юридичній літературі контроль обгрунтовано, на наш погляд, визначається як функція управління. Звідси випливає, що складовою частиною завдань і владних повноважень органів та осіб, покликаних управляти, є організація та застосування контролю, підвищення ефективності його функціонування в інтересах покращення роботи підконтрольного об'єкта [46, с. 181]. При виділенні функції контролю окремі автори акцентують увагу на здійсненні її у вигляді нагляду, протиставляючи або поєднуючи поняття «контроль» і «нагляд» [46, с. 181—183]. Слід зауважити, що, на нашу думку, більш прийнятною є точка зору, відповідно до якої нагляд вважається видом контролю.

Поняття контролю ширше від поняття нагляду. Під час його здійснення перевіряється не лише систематичність виконання нормативно-правових актів, а й враховуючи особливість контролю як функції державного управління, контролюючі органи мають можливість втручатися в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів. Нагляд же має на меті лише виявлення та попередження правопорушень, з'ясування відповідності діяльності підконтрольних об'єктів чітко встановленим правилам. Органи, що здійснюють нагляд, не мають права втручатися в оперативну діяльність підконтрольних осіб. Отже, нагляд, у порівнянні з контролем, є більш звуженим видом діяльності [6, с. 213].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що Національний банк виконує функцію банківського нагляду, оскільки при перевірках комерційних банків не має права втручатись у їх оперативну діяльність. Це, зокрема, впливає зі змісту ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до якої банки є економічно самостійними і повністю незалежними від виконавчих та розпорядчих органів державної влади в рішеннях, пов'язаних з їх оперативною діяльністю. Крім того, визначення «нагляд» закріплено в Базових принципах ефективного нагляду за банківською діяльністю, розроблених Базельським комітетом по банківському регулюванню¹ в квітні 1997 р. [126].

Право Національного банку здійснювати банківське регулювання та нагляд за додержанням банківського законодавства підкреслює його визначальну роль у забезпеченні стабільності грошової одиниці України — гривні.

Функція емісії грошей та організації їх обігу. Чинним законодавством України, зокрема ст. 34 Закону про Національний банк України, Національному банку надане виключне право випуску грошей в обіг та їх вилучення з обігу. У зв'язку з цим Національний банк здійснює емісію грошей, визначає порядок ведення касових

¹ Базельський комітет з банківського регулювання є комітетом органів банківського нагляду, створеним у 1975 р. головами центральних банків десяти промислово розвинених європейських країн. До його складу входять керівники підрозділів банківського нагляду і центральних банків Бельгії, Канади, Франції, Німеччини, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Швеції, Швейцарії, Великої Британії та США. Засідання Комітету, як правило, проходять у Банку міжнародних розрахунків у Базелі, де розміщується його Секретаріат.

операцій у господарському обороті країни, організовує виготовлення банкнот і монет та встановлює правила перевезення, зберігання та інкасації готівкових грошей. Однак правове регулювання цієї функції має досить складне спрямування щодо суб'єктів та їх повноважень у цьому напрямі.

Емісія готівкових і безготівкових грошей розглядається як пасивна банківська операція. Існує нерозривний зв'язок між правом на емісію і господарською діяльністю емісійного банку. Це насамперед проявляється в тому, що такий банк ніколи не збанкрутує. За недостатньої кількості коштів для сплати податків він може провести додаткову емісію грошей [40, с. 8]. Тому право на емісію грошей розглядається у спеціальній літературі як особливий привілей, наданий центральному банку, що забезпечує його поетапну ліквідність [11, с. 13].

Готівка — одна із форм існування грошей (у вигляді грошових знаків — банкнот, монет) і використовується як засіб обігу і платежу [39, с. 72]. Під безготівковими грошима розуміють записи на безготівкових рахунках у центральному банку та комерційних банках. Їх, не так давно, стали називати також «банківськими грошима» [40, с. 9].

Реалізуючи своє монопольне право на випуск грошей в обіг, Національний банк здійснює емісійні операції, які є складовою частиною системи регулювання грошового обігу. Грошовий обіг — це рух грошей у процесі виробництва, розподілу й обміну суспільного продукту і перерозподілу національного доходу, який здійснюється через обіг готівки і безготівкові розрахунки [42, с. 194].

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про Національний банк України» для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- 4) встановлення порядку заміни пошкодження банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;

б) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансово-кредитних установ, підприємств і організацій;

7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Готівково-грошовий обіг включає в себе два головних рівня організації: регламентацію касових операцій банків і регламентацію касових операцій господарюючих суб'єктів, що здійснюється у відповідності із законодавством України.

Порядок здійснення емісійних операцій регулюється Інструкцією Національного банку України № 1 з організації емісійно-касової роботи в установах банків. Відповідно до неї в установах Національного банку створюються резервні фонди грошових знаків, що знаходяться в обігу. Розміщення резервних фондів у територіальних управліннях Національного банку забезпечує своєчасне касове обслуговування комерційних банків, дозволяє регулювати купюрну будову грошової маси та її оновлення, усуває зустрічні перевезення грошей, що прискорює грошовий обіг і скорочує витрати.

Перевезення готівкових грошей установи банків здійснюють через апарат інкасації комерційних банків або через інкасаторів Національного банку. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» організація інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видача ліцензій на право інкасації та перевезення банкнот і монет покладена на Національний банк. Однак на практиці вважають, що зазначеними питаннями повинні займатися самостійні структури або відповідні структури комерційних банків [32, с. 157].

Однією із важливих цілей держави при регулюванні грошового обігу є максимальне скорочення обігу готівки. Обіг готівки є більш дорогим в порівнянні з безготівковим обігом, що пов'язано з високими витратами по їх друкуванню, транспортуванню і збереженню. З точки зору державних інтересів, готівково-грошові розрахунки перешкоджають здійсненню контролю за грошовим обігом, дозволяють юридичним та фізичним особам ухилятися від сплати податків та державного контролю за законністю бізнесу. Тому у багатьох країнах прийняті законодавчі акти, які обмежують готівково-грошові розрахунки і передбачають особливу систему контролю за їх здійсненням [79, с. 150—151].

З метою обмеження готівково-грошового обігу Національний банк України використовує такі методи його регулювання, як лімітування залишків грошей в касах підприємств і організацій, визначення норм і цілей використання грошей з виручки, встановлення порядку і строків здачі виручки в банк, контроль за дотриманням касової дисципліни [79, с. 154]. На досягнення цієї мети спрямовані, зокрема, Указ Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 12 червня 1995 р. № 436/95 [224] та нормативні акти Національного банку, що регламентують касові операції господарюючих суб'єктів, а саме: Порядок ведення касових операцій у національній валюті України від 13.10.97 р. [191], Інструкція № 4 «Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України» від 13.10.97 р. [165], Інструкція з організації емісійно-касової роботи в установах банків України (№ 1), затверджена постановою Правління Національного банку від 07.07.94 р. № 129 [164] та постанова Правління Національного банку від 30.06.95 р. № 166 «Про порядок організації розрахунково-касового обслуговування комерційними банками клієнтів і взаємовідносини з цього питання між установами Національного банку України і комерційними банками» [205] та ін. У зазначених нормативних актах Національним банком закріплені єдині правила і умови з організації обігу готівкових грошей підприємств і організацій, які узагальнено можуть бути сформульовані таким чином: обов'язок збереження підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, а також фізичними особами, що є суб'єктами підприємницької діяльності і мають поточні рахунки в банку, грошових коштів в установах банків; зберігання грошей в касах підприємств в межах встановлених лімітів; здійснення розрахунків між суб'єктами господарської діяльності, як правило, в безготівковій формі; обмеження видачі готівки банками господарюючим суб'єктам з урахуванням цільового призначення і витрат; обов'язковість здачі залишку готівки, що перевищує встановлені ліміти, в касу банку.

Контроль за дотриманням правил виконання готівково-грошових операцій юридичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності покладено на комерційні банки. Крім того, дотримання вимог законодавчих актів з питань готівкового обігу контро-

люється органами державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби та Міністерства внутрішніх справ України. Дотримання встановлених правил касових операцій банками контролює Національний банк України.

Функція валютного регулювання і валютного контролю.

У валютних правовідносинах держава виступає в особі уповноважених органів, якими є Національний банк України і Кабінет Міністрів України. Кожен з названих органів бере участь у зазначених правовідносинах відповідно до визначених законодавчими актами повноважень. Проблема валютного регулювання є дуже актуальною і за допомогою права держава прагне врегулювати ці суспільні правовідносини, надаючи ним відповідні форми і зміст.

Особливістю механізму правового регулювання валютних відносин є специфічна природа їх владно-майнового характеру, який визнано розробленою державою моделлю функціонування національного валютного ринку України, а також такими формами участі резидентів України в іноземних і міжнародних валютних ринках, які дозволені в Україні. Ця особлива природа владно-майнового характеру валютних відносин визначається тим, що сьогодні в Україні вже не існує примусового безеквівалентного вилучення частини валютних надходжень, тобто немає податку на валютну виручку [5, с. 85]. Особливістю правового регулювання валютних відносин є також і те, що вони регулюються за допомогою всіх засобів правового регулювання: зобов'язання, дозвіл та заборона.

У сфері валютного регулювання Національний банк України здійснює валютну політику на підставі принципів загальної економічної політики України, складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України, контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України, визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам, нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики, видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування, установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях [129].

Мета валютного регулювання полягає у підтримці економічної стабільності та утворенні міцної для розвитку міжнародних економічних відносин основи шляхом впливу на валютний курс та на операції обміну валюти.

Незважаючи на всю складність українського валютного законодавства, можна констатувати, що в Україні функціонує досить міцна система валютного регулювання і контролю, правовою базою якої є такі законодавчі акти, як Конституція України, Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [140] та нормативні акти Національного банку України [59, с. 13].

Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» зараз є основним правовим документом у цій сфері, де закріплені термінологія, принципи та порядок контролю з боку держави. Національний банк на підставі п. 5 ст. 4 цього Декрету зобов'язаний проводити політику, спрямовану на підтримку валюти України, і з цією метою може виступати суб'єктом міжбанківського валютного ринку України.

Політика підтримання курсу національної валюти охоплює операції Національного банку з управління валютними резервами держави. Національний банк України забезпечує управління валютними резервами, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу іноземної валюти на валютних ринках з метою підтримання курсу національної валюти відносно іноземних валют і впливу на загальний попит і пропозицію грошей у державі [10, с. 81].

Якщо на валютному ринку попит на іноземну валюту, яка є базовою для визначення курсу національної валюти, перевищує пропозицію, це може призвести до падіння курсу національної валюти, її девальвації. Щоб цього не допустити, Національний банк може продати частину свого валютного резерву, урівноважуючи попит із пропозицією і відповідно підтримуючи курс національної валюти.

У відповідності з Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» всі валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю. Валютному контролю підлягають також зобов'яз-

зання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна резидентів, яке перебуває за межами України.

Національний банк здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених зазначеним Декретом до компетенції інших державних органів.

Зовнішньоекономічна функція. У рамках цієї функції Національний банк відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях, де міждержавне співробітництво передбачено на рівні центральних банків. Взаємовідносини Національного банку з кредитними організаціями інших держав здійснюються у відповідності з міжнародними договорами України, законодавчими актами, а також міжбанківськими угодами.

Так, згідно із Законом України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» від 3 червня 1992 р. [137] Україна вступила до Міжнародного валютного фонду (МВФ) через приєднання до Угоди Фонду. На Міністерство фінансів України, як фінансового агента Уряду, покладається здійснення всіх фінансових операцій відповідно до статей Угоди Фонду. Національний банк виступає як банк-депозитарій будь-яких сум Фонду, Банку, Корпорації, Асоціації та Агентства на території України. Членство в МВФ дає можливість країні, що відчуває тимчасові труднощі з платіжним балансом та нестачу коштів у іноземній валюті для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань, отримувати позики в іноземній конвертованій валюті для покриття дефіциту платіжного балансу та поповнення валютного резерву.

У зв'язку з тим, що позики Міжнародного валютного фонду є складовою міжнародних пакетів допомоги, МВФ фактично виступає координатором міжнародного співтовариства в питаннях надання цієї допомоги згідно з програмами реформування економіки країни-позичальниці. У свою чергу, Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), пов'язують свою кредитну

політику із виконанням Україною програми реформування економіки, підтриманою МВФ. Завдяки цьому кредитні кошти спрямовуються на здійснення всебічного комплексу реформ, в якому належним чином поєднуються заходи щодо макроекономічної стабілізації із заходами, спрямованими на структурну зміну економіки.

З метою забезпечення ефективної взаємодії зі Світовим банком та ЄБРР у процесі впровадження проектів розвитку економіки України постановою Кабінету Міністрів України від 5 травня 1997 р. затверджено «Положення про порядок підготовки та реалізації проектів розвитку економіки України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями» [179].

Згідно з кредитною угодою між Національним банком та ЄБРР, укладеною у грудні 1994 р. [61, с. 10—11], з метою підтримання ринкових реформ в Україні та розширення діяльності приватного сектора Національний банк за рахунок коштів цієї кредитної лінії здійснює субкредитування комерційних банків-учасників, які, у свою чергу, надають кредити підприємствам малого та середнього бізнесу.

З метою сприяння приватній і підприємницькій діяльності та прискорення реформ у фінансовому секторі країни-учасниці Чорноморського економічного співтовариства, а саме: Республіка Албанія, Республіка Вірменія, Республіка Азербайджан, Республіка Болгарія, Грецька Республіка, Республіка Молдова, Румунія, Російська Федерація, Турецька Республіка та Україна 30 червня 1994 р. уклали Угоду про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку [220]. Верховна Рада України 17 червня 1997 р. прийняла Закон про ратифікацію цієї Угоди [150].

Для забезпечення виконання Україною зобов'язань, передбачених зазначеною Угодою, та прискорення реформ у фінансовому секторі Указом Президента України від 27 листопада 1997 р. № 1312/97 «Питання членства України у Чорноморському банку торгівлі та розвитку» [223] Голова Національного банку призначений представником України — керуючим у Правлінні Чорноморського банку торгівлі та розвитку.

Головною метою створеного банку є ефективне сприяння перехідному процесу в країнах-членах, спрямованому на забезпечення економічного розвитку регіону, фінансування та сприяння ре-

гіональним проектам, надання інших банківських послуг в межах проектів державного та приватного секторів країн-членів, сприяння торгівлі між країнами-членами.

Державна макроекономічна політика і політика в галузі платіжного балансу, її реалізація та прогнозування потребують контролю за всіма зовнішніми довгостроковими зобов'язаннями країни. Контроль за дотриманням ліміту зовнішнього боргу України, який за поданням Кабінету Міністрів має затверджуватися Верховною Радою України, згідно зі ст. 11 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютний контроль» покладено на Національний банк України.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [139] Національний банк у сфері зовнішньоекономічної діяльності здійснює зберігання і використання золото-валютного резерву держави та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України, регулює курс національної валюти до грошових одиниць інших держав та здійснює облік і розрахунки по наданих і одержаних державних кредитах.

Функція банківського обслуговування передбачає здійснення Національним банком банківських операцій при обслуговуванні клієнтів.

Відповідно до ст. 42 Закону про Національний банк України Національний банк здійснює операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням та виплатою доходу за ними.

За джерелами залучення коштів державний борг будь-якої країни поділяється на внутрішній та зовнішній.

До складу державного внутрішнього боргу входять позики уряду України і позики, здійснені за безумовної гарантії уряду (за винятком позик на зовнішньому ринку) для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Державний внутрішній борг України складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що виникає щорічно за новими борговими зобов'язаннями уряду України. До цих зобов'язань належать випущені державою цінні папери, інші зобов'язання у грошовій формі, гарантовані урядом України, одержані ним кредити, а також частина боргових зобов'язань Союзу РСР, які взяла на себе Україна [72, с. 142].

За чинним законодавством України боргові зобов'язання уряду, що оформлені державними цінними паперами, виступають у вигляді облігацій і казначейських зобов'язань України. Загальні обсяги випуску облігацій згідно з чинним законодавством установлюються Верховною Радою України в межах визначеного бюджетом на поточний рік граничного розміру внутрішнього державного боргу. Зважаючи на ці обмеження, характер і умови випуску боргових зобов'язань визначаються Кабінетом Міністрів України.

Функціонування ринку облігацій неможливе без чіткого розподілу функцій та повноважень його учасників. За дорученням уряду на Міністерство фінансів України покладаються обов'язки щодо здійснення випуску облігацій та гаранта своєчасності сплати доходу за ними та їх погашення. Як безпосередній учасник ринку облігацій Національний банк виконує обов'язки генерального агента Міністерства фінансів України з обслуговування розміщення облігацій та проведення платежів за ними, депозитарію за облігаціями, випущеними у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів, контролюючого органу та дилера на вторинному ринку [113, с. 21]. Функції генерального агента з обслуговування випуску облігацій та проведення платежів за ними здійснюються Національним банком на підставі угоди з Міністерством фінансів України.

Національний банк організовує і здійснює через банківську систему касове виконання Державного бюджету України, суть якого полягає в прийнятті розрахункових документів на виплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зарахуванні доходів, зберіганні грошових коштів та видачі їх на заходи, передбачені бюджетом, і веденні відповідного обліку та звітності [72, с. 166—167]. З метою поліпшення управління державними фінансами Президентом України виданий Указ від 27 квітня 1995 р. № 335/95 «Про Державне казначейство України» [222].

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 р. № 590 затверджено Положення про Державне казначейство [174]. Основними завданнями цього відомства стали організація виконання Державного бюджету України та управління бюджетними коштами, здійснення контролю за надходженням та використанням бюджетних коштів, а також облік касового виконання бюджету.

Для підвищення надійності зберігання бюджетних коштів та посилення контролю за їх рухом і використанням Кабінетом Міністрів і Національним банком України визначено коло комерційних банків, уповноважених здійснювати касове виконання Державного бюджету і державних позабюджетних фондів, що законодавчо закріплено спільною постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку від 21 січня 1998 р. № 68 «Про вдосконалення касового виконання Державного бюджету України» [201].

З набранням чинності Законом України «Про Національний банк України» Кабінет Міністрів України зобов'язаний зберігати кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів у Національному банку на рахунках Державного казначейства України. Умови та порядок обслуговування коштів Державного бюджету України визначаються договором між Національним банком України та Державним казначейством України.

Відповідно до ст. 7 Закону про Національний банк України Національний банк організує міжбанківські розрахунки, веде рахунки банків-кореспондентів і здійснює їх розрахунково-касове обслуговування. Загальний регламент організації міжбанківських розрахунків та їх форми визначаються Положенням про міжбанківські розрахунки в Україні, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 08.10.98 р. № 414 [176].

Національний банк виконує також інші функції, покладені на нього Законом України «Про Національний банк України» та іншими законодавчими актами.

Глава 5

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ І КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ: ВПЛИВ І ВЗАЄМОДІЯ

5.1. Повноваження Національного банку України у процесі реєстрації та ліцензування комерційних банків

Національний банк України як центр кредитної системи має безпосереднє відношення до всіх етапів реєстрації та функціонування комерційних банків.

При здійсненні реєстрації банків Національний банк України діє як орган держави, що реалізує владні функції з метою захисту публічних інтересів в галузі економіки. Виконуючи функцію адміністрування, центральний банк використовує основну юридичну форму управління — акт управління¹.

У законодавстві майже всіх країн процес реєстрації комерційного банку набагато важчий за реєстрацію будь-якого іншого суб'єкта підприємницької діяльності і вимагає цілого ряду умов, передбачених законом [106, с. 49—95]. Це ж стосується законодавства України, де механізм створення і реєстрації комерційних банків регулюється законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», а також Положенням

¹ В юридичній науці щодо поняття «акт управління» здебільшого побутують два погляди: традиційний, згідно з яким акт управління — це лише юридична форма, правовий «одяг», «оболонка» управлінських рішень [66, с. 195], і той, за яким це владні, прийняті у відповідності із законами, приписи органів влади з питань компетенції даного органу чи посадової особи, що тягнуть за собою юридичні наслідки [19, с. 64]. Автор поділяє останню точку зору.

про порядок створення і реєстрації комерційних банків, яке було затверджено постановою Правління Національного банку України від 21.07.98 р. № 281 [181]. Вказане Положення слід віднести до акта управління, бо воно відповідає всім вимогам, що висуваються до таких актів. По-перше, цей акт прийнято при здійсненні Національним банком України нормотворчої діяльності з метою управління банківською системою; по-друге, це Положення — підзаконний акт, бо його прийняття проводить в життя положення законів України «Про Національний банк України» та «Про банки і банківську діяльність»; по-третє, цей акт має офіційний характер і тягне за собою юридичні наслідки; по-четверте, він спирається на владні повноваження Національного банку України; по-п'яте, Положення прийняте у встановленому законодавством порядку.

Розглядаючи інститут реєстрації, слід погодитись з тим, що досі не існує достатньої наукової аргументації створення системи державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. У багатьох країнах світу реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється органами юстиції, а в Україні ця функція віднесена до компетенції органів виконавчої влади, причому, на думку окремих фахівців, розглядається не як реалізація державно-владної функції, а як виконання певного виду послуг цивільно-правового характеру, тобто перетворюється на джерело доходу, а не на адміністративний інститут контролю. Теж саме стосується ліцензування комерційних операцій суб'єктів підприємницької діяльності [97, с. 6—7; 110, с. 21—26].

З цієї точки зору, реєстрація комерційних банків у Національному банку України, на наш погляд, відповідає сучасним умовам, оскільки Національний банк України є органом банківського нагляду, який визначає рівень стандартизації та компетентності у національній кредитній системі. Не можна погодитися з тим, аби реєстрація банків здійснювалася в інших органах, наприклад в органах юстиції¹, бо це призведе до послаблення попереднього нагляду за створюваними банками.

Комерційні банки мають суттєві ознаки, які виділяють їх у колі всіх юридичних осіб, що, у свою чергу, відбивається у специ-

¹ Така норма була закладена в проекті Закону Російської Федерації «Про державну реєстрацію».

фіці їх державної реєстрації. Тому загальний порядок реєстрації і перереєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, який встановлено Положенням про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1998 р. № 740 [177], не може бути застосовано до комерційних банків.

Для створення та реєстрації банків законодавством встановлюються певні умови. Зокрема, відповідно до ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність» засновниками, акціонерами (учасниками) комерційного банку можуть бути українські (резиденти) та іноземні фізичні і юридичні особи (нерезиденти), за винятком політичних і профспілкових організацій, спілок і партій, громадських фондів, Рад усіх рівнів та їх виконавчих органів.

Слід зазначити, що з прийняттям Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [154], статтею 70 якого органам місцевого самоврядування надано право в межах законодавства створювати комунальні банки, виникла необхідність внесення змін до ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою скасування обмеження участі Рад усіх рівнів та їх виконавчих органів у якості засновників, акціонерів (учасників) комерційних банків. Проте в рішенні Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності від 08.12.98 р.¹ з цього приводу вказано, що внесення зазначених змін надасть можливість місцевим Радам та їх виконавчим органам бути засновниками, акціонерами (учасниками) усіх комерційних банків, а не тільки комунальних банків, чим, на думку Комітету, буде порушена ст. 70 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Вважаємо, що така позиція не є переконливою, оскільки комунальний банк є звичайним комерційним банком, лише з тією особливістю, що у статутному фонді цього банку передбачається частка комунальної власності. Він може виконувати всі банківські операції та зобов'язаний дотримуватися загально встановлених економічних нормативів, визначених нормативними актами Національного банку України. Тому, на наш погляд, питання створення та здійснення діяльності

¹ Архів Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності за 1998 рік.

комунальними банками на сьогодні не потребують прийняття окремого закону.

Вважаємо, що внесення змін до ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо зняття обмеження участі Рад усіх рівнів та їх виконавчих органів бути засновниками, акціонерами (учасниками) комерційних банків ні в якому разі не порушить норми ст. 70 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», а тільки підтвердить статус комунальних банків як звичайних комерційних банків, створення і діяльність яких здійснюється в межах чинного законодавства. Участь же Рад усіх рівнів та інших органів місцевого самоврядування в якості засновників, акціонерів (учасників) банку дозволить суттєво впливати на діяльність таких банків через органи управління банком з метою реалізації програм соціально-економічного розвитку окремих територій (адміністративно-територіальних одиниць), розвитку суб'єктів середнього та малого підприємництва, що знаходяться на відповідній території.

Комерційні банки різних видів і форм власності створюються як акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю згідно із законами України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства» та нормативними актами Національного банку України.

Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з часу його реєстрації Національним банком України в Реєстрі банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» суб'єкти підприємницької діяльності без їх реєстрації в Національному банку України не мають права використовувати у своїх назвах термін «банк» та похідні від нього словосполучення.

При створенні банку його засновниками має бути додержана вимога щодо мінімального розміру статутного капіталу, в залежності від того, створюється банк за участю резидентів чи нерезидентів¹. Формування статутного капіталу має бути здійснено

¹ На сьогодні встановлений мінімальний розмір статутного капіталу еквівалентний 1 млн. ЄВРО; для новостворюваного банку за участю іноземного капіталу, частка якого становить до 50 % — сума, еквівалентна 5 млн. ЄВРО на день підписання установчого договору, 50 % і більше — 10 млн. ЄВРО. У діючих банків, що були зареєстровані НБУ до 01.01.97 р., на 25.05.98 р. розмір статутного

тільки за рахунок власних коштів засновників, акціонерів (учасників) у грошовій формі. Частка будь-кого із вказаних осіб не повинна перевищувати 35 % статутного капіталу комерційного банку.

Внески засновників, акціонерів (учасників) до статутного капіталу комерційного банку здійснюються в національній валюті України та вільно конвертованій іноземній валюті — для нерезидентів України. Кошти можуть перераховуватись тільки з власних поточних рахунків юридичними та фізичними особами у безготівковій або готівковій формі.

Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти та кошти, одержані в кредит.

Відповідно до п. 1.9 Положення про порядок створення і реєстрації комерційних банків один засновник, акціонер (учасник) банку або його довірена особа може прямо або непрямо володіти (управляти) акціями (частками) в цьому банку в межах 35 % статутного капіталу банку. Обмеження щодо непрямої участі в статутному капіталі банку не поширюється на іноземного акціонера (учасника).

Непрямою вважається участь акціонера (учасника) в статутному капіталі банку, якщо:

а) цей акціонер (учасник) має частку в статутному капіталі іншого акціонера (учасника) цього ж банку і ця частка становить 10 % і більше;

б) він володіє 10 і більше відсотками голосів під час прийняття рішень або має змогу на підставі договору чи іншим чином впливати на прийняття рішень цим акціонером (учасником).

Частка акціонера (учасника) в статутному капіталі банку, якою він володіє непрямо, повністю включається в розрахунок частки його участі в статутному капіталі цього банку.

Слід зазначити, що обмеження непрямої участі на сьогодні суперечить ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність», якою передбачено обмеження лише прямої участі акціонерів (учасників) у статутному капіталі банку. Тому, на нашу думку, пункт 1.9 зазначеного Положення в існуючій редакції при фор-

капіталу повинен становити суму, еквівалентну 3 млн. ЄВРО. Для банків, які були зареєстровані НБУ після 01.01.97 р., а також для новостворюваних банків визначений норматив капіталу встановлюється за вищезазначеними розмірами, починаючи після 1-го календарного року з початку діяльності [181].

мальному підході до його застосування не забезпечуватиме ефективного банківського нагляду — більше того, може бути інструментом руйнування фінансово надійних банків та створення проблем у банківській системі.

На наш погляд, у разі відсутності документального підтвердження узгодженості дій на шкоду інтересам банку акціонерів (учасників), які опосередковано володіють 10 % голосів, немає достатніх підстав для обмеження такої участі у статутному капіталі банку. При нормальній роботі банку це суперечитиме як Базельським принципам, так і ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та ст. 55 Закону України «Про Національний банк України».

Для формування статутного капіталу до реєстрації комерційного банку, територіальним управлінням Національного банку України за місцем створення банку засновникам (учасникам) відкривається тимчасовий рахунок¹ для внесення визначеної установчими документами частки статутного капіталу. Підставою для відкриття тимчасового рахунку є установчий договір засновників (учасників) банку і заява на відкриття рахунку, яка підписується особою, уповноваженою засновниками в установчому договорі.

Для реєстрації комерційного банку, коли на тимчасовому рахунку зібрано відповідну суму коштів для формування статутного капіталу, орган управління банку (рада або спостережна рада банку) або уповноважена установчими зборами (зборами учасників) особа в двотижневий строк подає до територіального управління Національного банку України за місцем створення банку такі документи:

— заяву про реєстрацію банку за підписом голови ради (спостережної ради) або уповноваженої особи, яка призначена відповідальною за реєстрацію банку установчими зборами (зборами учасників);

— установчий договір, підписаний засновниками (учасниками) банку та засвідчений їхніми печатками. Підписи фізичних осіб — засновників (учасників) засвідчуються в нотаріальному порядку.

¹ Порядок відкриття рахунків у банках регулюється Інструкцією про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 18.12.98 р. № 527 [169].

Слід зазначити, що порядок укладення та вимоги до установчого договору, по суті, не регламентовані законодавством України. Так, у Цивільному кодексі України взагалі не вживається термін «установчий договір» та не визначений його зміст. Для порівняння варто підкреслити, що Цивільний кодекс Російської Федерації [241] передбачає загальні вимоги до змісту установчого договору. Зокрема, ч. 2 п. 2 ст. 52 цього Кодексу встановлено, що в установчому договорі засновники зобов'язуються створити юридичну особу, визначають порядок спільної діяльності по її створенню, умови передачі їй свого майна та участі в її діяльності. Договором визначаються також умови та порядок розподілу між учасниками прибутків та збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників (учасників) із її складу.

Повертаючись до законодавства України слід відмітити, що установчий договір названий у якості необхідного документа при створенні господарських товариств Законом України «Про господарські товариства» [138]. Слабка регламентація змісту установчого договору міститься в ст. 26 цього Закону, у відповідності з якою засновники акціонерного товариства укладають між собою договір, що визначає порядок здійснення ними спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, відповідальність перед особами, що підписалися на акції, і третіми особами. Спеціальні вимоги до змісту установчого договору сформульовані в Законі для повних і командитних товариств (статті 67, 76 Закону України «Про господарські товариства»).

З урахуванням того, що в законодавчому порядку не врегульовано зміст установчого договору, Положенням про порядок створення і реєстрації комерційних банків передбачено, що в установчому договорі визначаються вид товариства, мета його діяльності, склад засновників (учасників), їх найменування та місце знаходження (телефони, платіжні реквізити, паспортні дані фізичних осіб). У договорі також вказується особа, уповноважена укладати угоди і діяти від імені засновників (учасників), розмір, порядок та строки утворення статутного капіталу банку, відповідальність сторін за виконання взятих на себе зобов'язань, порядок розподілу прибутків і покриття збитків банку, а також порядок ліквідації та реорганізації банку.

Роль установчого договору як установчого документа суб'єкта підприємницької діяльності може бути двоякою. В одних випадках законодавство визначає установчий договір в якості єдиного установчого документа юридичної особи, що створюється (повне і командитне товариства). Тоді в договорі мають визначатись всі ті питання, що вказуються в статуті: назва юридичної особи, її місце знаходження, мета діяльності, порядок формування майна і управління, ліквідації. В інших випадках закон вимагає двох установчих документів — не тільки установчого договору, а й статуту (наприклад, при створенні акціонерного товариства). У таких випадках зміст одного з установчих документів може частково дублювати інший. Як в статуті, так і в установчому договорі визначається порядок розподілу між учасниками прибутків та збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників із її складу. В той же час, ми поділяємо точку зору тих авторів, які вважають, що ці документи не повинні повністю дублювати зміст один одного [95].

При розподілі питань, що відносяться до змісту установчого договору і статуту, слід виходити з наступного. У статуті мають знайти відображення положення, що стосуються юридичного статусу організації, що створюється: її назва, мета діяльності, склад та компетенція органів, а також інші відомості, що передбачені законодавством щодо юридичних осіб відповідного виду. В установчому договорі необхідно, насамперед визначити обов'язки засновників та порядок їх спільної діяльності щодо створення юридичної особи, умови передачі у її власність свого майна та участі в її діяльності, умови і порядок розподілу між засновниками прибутків і збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників із її складу. В договорі мають бути визначені основні положення про взаємовідносини учасників (засновників) і показана добровільна згода, волевиявлення засновників щодо створення суб'єкта підприємницької діяльності [95]. Таким чином, окремі положення статуту і установчого договору частково можуть збігатися, проте це не повинно бути копіюванням одного документа іншим, оскільки немає необхідності у створенні двох установчих документів, які в переважній більшості ідентичні за своїм змістом.

Крім установчого договору, до територіального управління Національного банку подаються також статут банку, затверджений

установчими зборами (зборами учасників) і підписаний головою правління банку, та протокол установчих зборів.

Статут банку повинен відповідати вимогам законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про господарські товариства» та інших законодавчих актів. Відповідно до ст. 23 Закону про банки і банківську діяльність у статуті комерційного банку визначаються: повна і скорочена назва банку та його місцезнаходження (поштова адреса); перелік операцій, що здійснюються банком; положення про те, що банк є юридичною особою і набуває цього статусу з часу реєстрації його Національним банком України в Реєстрі банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ; положення про органи управління банку, їх структура, порядок утворення та функції, розмір статутного фонду і перелік інших фондів, утворюваних банком, та порядок ліквідації банку. До статуту може бути включено інші дані, які не суперечать законодавству України.

Згідно з Положенням про порядок створення і реєстрації банків статут банку, заснованого як акціонерне товариство, повинен також містити такі відомості: про види акцій, що випускаються; номінальну вартість акцій; співвідношення акцій різних видів; кількість акцій, що купуються засновниками; наслідки невиконання зобов'язань щодо викупу акцій; порядок збільшення (зменшення) статутного капіталу; порядок розподілу прибутків та покриття збитків; органи контролю за діяльністю банку, порядок їх діяльності (ревізійна комісія) та порядок внесення змін і доповнень до статуту банку.

У протоколі установчих зборів, що має бути підписаний головою та секретарем зборів, вказується місце і дата проведення зборів, порядок денний та порядок голосування. Протокол повинен містити рішення про створення банку, прийняття статуту, обрання ради (спостережної ради) банку і ревізійної комісії, призначення голови правління, головного бухгалтера банку і особи, відповідальної за реєстрацію банку в Національному банку України, інші положення відповідно до законодавства України.

У пакеті документів на реєстрацію банків має бути висновок аудиторської організації (аудитора) про фінансовий стан та платоспроможність юридичних осіб — засновників (акціонерів, учасни-

ків) банку, які ведуть бухгалтерський облік майна та результатів своєї роботи згідно з Положенням про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1993 р. № 250 [188], про достовірність балансових даних бухгалтерської і фінансової звітності цих осіб, про наявність у них власних коштів у розмірі, який забезпечує виконання ними зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку, питома вага яких у загальному оголошеному статутному капіталі банку становить 5 (п'ять) та більше відсотків. Проведення аудиту здійснюється на підставі ст. 10 Закону України «Про аудиторську діяльність» [155] і є обов'язковим.

Фізичні особи — засновники (акціонери, учасники) подають довідки органів державної податкової служби про наявність доходів, достатніх для розміру внесених ними коштів до статутного капіталу банків, якщо їх розмір перевищує 200 (двісті) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян¹, встановлених на день сплати.

Фізичні особи, які сплачують кошти за акції (частку) статутного капіталу банку понад установлений Національним банком України розмір та одержують доходи лише за місцем основної роботи і, відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. № 13-92 «Про прибутковий податок з громадян» [130], не заповнюють декларацію про суму сукупного доходу, надають довідки про отримані за місцем основної роботи доходи, достатні для здійснення внеску до статутного капіталу банку. Довідка підписується керівником та головним бухгалтером підприємства (установи, організації) та завіряється печаткою.

Також мають бути надані документи про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку (голови правління та головного бухгалтера), кандидатури яких повинні відповідати таким вимогам: наявність вищої фінансово-економічної або юридичної освіти — для голови правління, а також вищої економічної освіти — для головного бухгалтера, стаж роботи в фінансово-кредитних установах за відповідним фахом — не менш ніж п'ять років, у тому числі на керівних посадах — не менш ніж три роки, а також відсутність письмово підтверджених зауважень та фактів порушень зако-

¹ Розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян встановлений Указом Президента України від 13 вересня 1994 р. № 519/94 [236].

нодавства, нормативних актів Національного банку за час роботи в банківських установах з боку територіального управління Національного банку України, яке здійснює нагляд за їх діяльністю.

У кожному конкретному випадку, якщо на керівні посади призначаються іноземні громадяни, рішення про погодження рекомендованої засновниками кандидатури приймається Національним банком України з урахуванням поданих документів, що підтверджують наявність економічної освіти (не нижче ступеня магістра), стажу роботи на керівних посадах у банківській системі за відповідним фахом не менш ніж три роки та інформації центрального банку або іншого органу відповідної держави, який здійснює контроль за діяльністю комерційних банків або комерційного банку, в якому працював цей кандидат, про відсутність у його роботі правопорушень.

Головою правління та головним бухгалтером банку не можуть бути особи, зазначені в ст. 23 Закону України «Про господарські товариства». До них, зокрема, відносяться члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та інших органів виконавчої влади, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, арбітражного суду, державного нотаріату, а також посадові особи органів державної влади, крім випадків, коли державні службовці здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в раді товариства (спостережній раді) або ревізійній комісії товариства.

Відповідно до ч. II ст. 65 Закону України «Про Національний банк України» службовцям центрального банку держави забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами комерційних банків.

Особі, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини, не можуть займати у товариствах керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Крім того, відповідно до п. 2.1(ж) Положення про порядок створення і реєстрації комерційних банків не можуть бути призначені на керівні посади в комерційних банках особи:

— які не виконали зобов'язань з оплати боргу щодо будь-якого банку або іншої фізичної чи юридичної особи;

— незаконні дії яких у минулому призвели до банкрутства або ліквідації банку чи іншої юридичної особи;

— які перебувають у родинних зв'язках з членами ради банку (батьки, діти, подружжя);

— які були звільнені за вимогою Національного банку України.

Слід зазначити, що визначення професійної придатності керівників виконавчого органу та головних бухгалтерів банків здійснюється на підставі ст. 60 Закону України «Про Національний банк України» та ст. 22 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якими Національний банк визначає своїми нормативно-правовими актами професійні вимоги до зазначених осіб і має право вимагати їх звільнення у разі виявлення невідповідності встановленим вимогам.

З метою реєстрації банку до територіального управління Національного банку також подаються копії платіжних документів про здійснення юридичними особами — засновниками (акціонерами, учасниками) банку сплати внесків до статутного капіталу, а також копія платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку¹; копія звіту про проведення відкритої підписки на акції з підтвердженням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку про його прийняття і доданням переліку акціонерів банку; угода про надання приміщення для розміщення банку за підписом уповноваженої за установчим договором особи або договір оренди приміщення, у разі його укладення; копії установчих документів засновників (акціонерів, учасників) банку та свідоцтва про їх державну реєстрацію; копія рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного комерційного банку з метою обмеження проявів монополізму окремих банків та сприяння захисту конкуренції у банківській сфері. У разі потреби Національний банк України має право вимагати від засновників банку подання додаткових документів, які містять необхідну інформацію для прийняття рішення щодо реєстрації комерційного банку.

¹ Розмір плати встановлено Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1994 р. № 317/94-ВР «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України від 20.03.91 р. «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність» [198].

Територіальне управління Національного банку України за місцезнаходженням комерційного банку в двотижневий строк з дати отримання від банку повного пакета документів готує висновок про загальну оцінку фінансового стану, платоспроможність і репутацію засновників (акціонерів, учасників) банку, наявність власних коштів для внесення до статутного капіталу банку і підтвердження внесення на тимчасовий рахунок банку коштів до статутного капіталу кожним засновником (акціонером, учасником) у необхідних розмірах, наявність приміщення, придатного для розміщення банку та касового вузла, професійну придатність і репутацію голови правління і головного бухгалтера банку та погодження їх призначення, а також про відповідність установчих документів банку вимогам законодавства і нормативним актам Національного банку України.

Повний пакет документів, включаючи статут банку в чотирьох примірниках, а також висновок територіального управління подаються до Національного банку України.

Рішення про реєстрацію комерційного банку, створеного за участю іноземного капіталу, приймає Правління Національного банку, а комерційного банку, створеного за участю капіталу, що належить резидентам України, — Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України.

Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку (якщо заявлений статутний капітал банку становить менше 5 млн. ЄВРО), а також Комісія Національного банку України (якщо заявлений статутний капітал банку становить 5 млн. ЄВРО і більше) приймає рішення про професійну придатність кандидатів на посади голови правління та головного бухгалтера комерційного банку.

Після прийняття Національним банком України позитивного рішення комерційному банку видається свідоцтво про реєстрацію.

Реєстрація комерційного банку здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ у місячний строк з дня одержання всіх необхідних документів. Після реєстрації комерційного банку в територіальному управлінні Національного банку за його місцезнаходженням відкривається кореспон-

дентський рахунок, на який із тимчасового рахунку перераховуються зібрані кошти, що утворюють статутний капітал комерційного банку.

Національний банк України може відмовити в реєстрації комерційному банку в разі порушення порядку створення банку, невідповідності установчих та інших документів, необхідних для реєстрації комерційного банку, законодавству України, незадовільного фінансового стану засновників (акціонерів, учасників), що загрожуватиме інтересам кредиторів банку, а також у разі професійної непридатності рекомендованого керівництва банку, відсутності угоди про надання банку приміщення або договору оренди приміщення, придатного для розташування в ньому банківської установи. У разі відмови в реєстрації банку кошти з тимчасового рахунку повертаються засновникам (акціонерам, учасникам) банку за їх заявою у тижневий строк. Рішення про відмову в реєстрації комерційного банку може бути оскаржене в судовому порядку.

Реєстрація банків за участю іноземного капіталу має свої особливості. Згідно з розділом 5 Положення про порядок створення і реєстрації комерційних банків банком за участю іноземного капіталу вважається банк за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, які придбали акції (частки в статутному капіталі) банку як при їх первинному розміщенні, так і на вторинному ринку.

Для реєстрації банку за участю іноземного капіталу, а також змін та доповнень до статутів таких банків, окрім загальних документів, подаються також рішення уповноваженого органу іноземного засновника (акціонера, учасника) про участь у створенні комерційного банку в Україні, письмова згода контрольного органу країни, резидентом якої є іноземний засновник (акціонер, учасник), на участь у створенні в Україні комерційного банку, якщо це передбачено законодавством країни іноземного засновника (акціонера, учасника), витяг з торговельного (банківського) реєстру країни, де іноземний засновник (акціонер, учасник) офіційно зареєстрований, копії установчих документів іноземних засновників (акціонерів, учасників), висновок іноземного аудитора про фінансовий стан юридичних осіб — засновників (акціонерів, учасників) банку за попередній фінансовий рік, підтверджений у встановленому порядку

аудиторською організацією (аудитором) України¹, повідомлення керівництва центрального банку іноземної держави або уповноваженого органу про здійснення достатнього контролю за діяльністю своїх банків — засновників (акціонерів, учасників) українського банку за участю іноземного капіталу та відповідна згода на участь у створенні банку на території України, інформація обслуговуючого іноземного банку щодо платоспроможності іноземних засновників (учасників) — небанківських установ.

Документи, що стосуються іноземного засновника (учасника), подаються мовою оригіналу з перекладами українською мовою. Вони мають бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі та легалізовані в консульських установах України, якщо інше не передбачено міжнародними угодами.

Іноземному громадянину необхідно також подати підтвердження банку, в якому він має власний рахунок, про власну платоспроможність та рекомендації не менш як двох іноземних юридичних осіб або громадян із відомою платоспроможністю.

Рішення про реєстрацію змін та доповнень до статуту комерційного банку за участю іноземного капіталу в зв'язку зі збільшенням статутного капіталу банку за рахунок коштів іноземних юридичних та фізичних осіб, а також у зв'язку зі збільшенням частки іноземних юридичних та фізичних осіб у статутному капіталі банку приймається Комісією з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України.

Ліцензування банківських операцій. Комерційні банки набувають статусу юридичної особи з часу їх реєстрації в Реєстрі банків, їх філій та представництв, валютних бірж та фінансово-кредитних установ. Однак здійснювати банківські операції вони можуть тільки після отримання відповідних ліцензій Національного банку України.

Ліцензія — це дозвіл, що видається відповідним спеціально уповноваженим державним органом, на здійснення певних видів

¹ Вимога про підтвердження аудитором України аудиторського висновку аудитора іноземної держави при офіційному його наданні установі, організації або господарському суб'єкту України передбачена ч. 3 ст. 7 Закону України «Про аудиторську діяльність» [155].

діяльності, які згідно з чинним законодавством потребують ліцензування.

Ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою допущення на ринок банківських послуг України комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим Національним банком обов'язковим вимогам та діяльність яких не загрожує інтересам їх клієнтів.

Філії комерційних банків здійснюють банківські операції згідно з Положенням про філію у межах дозволу, наданого головним банком, та за погодженням з територіальним управлінням Національного банку України за місцем знаходження філії банку.

Слід відзначити, що до внесення 01.02.96 р. змін до ст. 17 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [135] дієздатність комерційного банку виникала з моменту реєстрації та існувала в межах тих видів діяльності (банківських операцій), які передбачались його статутом. Винятком були лише валютні операції, для здійснення яких банки мали отримувати відповідну ліцензію. Сьогодні між реєстрацією комерційного банку і наданням ліцензій на здійснення банківських операцій проходить певний час. Тому, на думку автора, спеціальна дієздатність комерційного банку (можливість здійснювати банківські операції) не співпадає з його загальною дієздатністю, як юридичної особи. Видаючи ліцензії, Національний банк України має можливість регулювати обсяг спеціальної дієздатності комерційного банку.

Після реєстрації банк набуває статусу юридичної особи і, безумовно, може виступати суб'єктом цивільно-правових відносин — укладати господарські угоди тощо. Проте суб'єктом банківської діяльності він стає з моменту отримання ліцензії Національного банку України на виконання банківських операцій. Між тим, ліцензування має на меті обґрунтувати процес входження в банківську діяльність і переконатися в готовності банку та компетентності його керівництва, які прагнуть здійснювати банківські операції.

Відповідно до п. 9 частини першої ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках. Зі змісту цієї норми

випливає, що Національний банк України видає ліцензії на здійснення банківських операцій не тільки банкам, а й небанківським установам. Тому Національному банку слід прискорити розробку нормативно-правового акта, що регулюватиме порядок видачі ліцензій небанківським установам на здійснення банківських операцій.

Слід зазначити, що небанківські структури можуть здійснювати банківські операції як на підставі ліцензії Національного банку України, так і на підставі законів України. Так, ст. 2 Закону України «Про зв'язок» [158] передбачено, що підприємства зв'язку покликані задовольняти потреби споживачів у засобах і послугах поштового і електронного зв'язку. Поштовий зв'язок згідно з цим Законом означає приймання, обробку, перевезення та доставку письмових відправлень, матеріальних цінностей, а також виконання доручень фізичних та юридичних осіб щодо грошових переказів, банківських операцій.

На виконання зазначеного Закону постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 1997 р. № 1446 були затверджені Правила користування послугами поштового зв'язку [210]. Відповідно до п. 77 цих Правил для пересилання грошових переказів приймається готівка в національній валюті України, гарантовані платіжні доручення та чеки. Від юридичних осіб, які відправляють грошові перекази, приймаються тільки платіжні доручення встановленої форми, гарантовані (завірені) установами банків.

Згідно з Положенням про порядок видачі банкам ліцензій на здійснення банківських операцій, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 06.05.98 р. № 181 [182], ліцензування — це порядок видачі комерційним банкам, які з часу реєстрації набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, якщо умови діяльності комерційних банків відповідають законодавству України, а також діяльність яких не загрожує інтересам фізичних і юридичних осіб. Ліцензія — акт конкретного регулювання, акт-дозвіл.

Відповідно до п. 2.2 Положення ліцензуванню підлягають такі банківські операції: касове обслуговування клієнтів; перевезення грошово-валютних цінностей та інкасація грошових коштів; відповідальне збереження цінностей клієнтів банку; ведення рахунків

клієнтів (резидентів) у грошовій одиниці України; ведення рахунків банків-кореспондентів (резидентів) у грошовій одиниці України; проведення операцій з касового виконання Державного бюджету України, в тому числі ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків державних позабюджетних фондів; проведення операцій з касового виконання місцевого бюджету, ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків місцевих позабюджетних фондів; надання та отримання кредитів на міжбанківському ринку; кредитування юридичних і фізичних осіб та фінансовий лізинг; факторинг; вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб; залучення депозитів юридичних осіб; залучення депозитів фізичних осіб; емісія цінних паперів; ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України; неторговельні операції з валютними цінностями; ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті; ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України; відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України; залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках; валютні операції на міжнародних ринках; видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі; купівля-продаж цінних паперів та операції з ними; управління коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів; купівля-продаж державних цінних паперів та операції з ними.

Банківське законодавство встановлює критерії, додержання яких дає право на отримання ліцензії. Зокрема, Положенням про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій передбачаються обов'язкові (загальні) і особливі (спеціальні) умови. Новоствореному банку Національний банк України видає ліцензію на здійснення банківських операцій тільки за наявності таких обов'язкових умов: на час прийняття рішення про видачу ліцензії зареєстрований статутний капітал банку повністю сплачений; створені підрозділи, що виконуватимуть банківські операції; і наявні

керівні особи банку відповідають кваліфікаційним вимогам, встановленим Національним банком України.

Необхідними загальними умовами для видачі ліцензії є також наявність відповідних внутрішніх положень про структурні підрозділи банку, забезпеченість необхідним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам центрального банку; відповідність приміщення банку вимогам Національного банку України, наявність документа на право власності на приміщення або угоди на оренду приміщення з його власником на строк не менш ніж 5 років.

Документи, які повинні бути подані для отримання ліцензії, різняться залежно від виду банківської операції. Для отримання ліцензій на здійснення банківських операцій банк повинен подати до Національного банку України: клопотання про видачу ліцензії за підписом голови правління банку; бізнес-план банку на перші три роки його діяльності; відомості, що підтверджують високий професійний рівень керівників відповідних підрозділів, які повинні відповідати кваліфікаційним вимогам; відомості про забезпеченість банку необхідним банківським обладнанням, що відповідає вимогам Національного банку України; висновок територіального управління про технічну готовність банку та його забезпеченість кваліфікованими кадрами для виконання відповідних операцій і обґрунтовані пропозиції щодо можливості видачі ліцензії на здійснення кожної операції.

Слід відзначити, що Національний банк України не випадково до переліку документів включає бізнес-план комерційного банку на три роки його діяльності, тобто вимогу про надання економічного обґрунтування діяльності новоствореного банку. Подання програми діяльності банку, з якої можливо було б дійти висновку стосовно ділових операцій та організаційної структури, є необхідною вимогою для отримання ліцензії в державах з розвинутою ринковою економікою. Таким чином, забезпечуються найважливіші критерії надійності об'єктів управління банківської системи, захист вкладників та інших клієнтів від некомпетентного управління [106, с. 245].

Для отримання ліцензії на здійснення окремих банківських операцій Національним банком встановлені особливі вимоги. Зо-

крема, з метою отримання ліцензії на перевезення грошово-валютних цінностей та інкасацію коштів передбачені такі умови:

- наявність ліцензії на касове обслуговування клієнтів;
- здійснення банківських операцій та робота з готівкою не менш ніж 3 роки;
- наявність згідно з вимогами Інструкції з організації емісійно-касової роботи в установах банків України каси перерахунку цінностей, вечірньої каси;
- наявність атестованого особового складу служби перевезення, який має спеціальну підготовку;
- наявність спеціального автотранспорту, забезпеченого засобами радіотехнічного зв'язку з частотами, наданими відповідною установою, спеціальними світловими та звуковими сигналами, погодженими з Міністерством внутрішніх справ України;
- наявність вогнепальної нарізної зброї або наявність договору, укладеного з відповідною службою, яка має право здійснювати охорону цінностей, що перевозяться.

Для отримання ліцензії на здійснення касового обслуговування клієнтів необхідно, щоб касовий вузол банку відповідав технічним вимогам, викладеним у Відомчих будівельних нормах «Проектування банків та банківських сховищ», затверджених постановою Правління Національного банку України від 29.08.95 р. № 216. Організація охорони банків має відповідати вимогам Інструкції з організації охорони установ банків України, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 25.12.98 р. № 548 та наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25.12.98 р. № 963. Необхідна також наявність касових працівників, підготовлених відповідно до вимог Інструкції з організації емісійно-касової роботи в установах банків України № 1, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 07.07.94 р. № 129.

Ліцензія на право придбання за власні кошти засобів виробництва для передачі їх в оренду (лізинг) надається банку за умови наявності відповідного внутрішнього документа, терміну діяльності банку протягом двох років та наявності зареєстрованого та фактично сплаченого статутного фонду банку у сумі не менш, ніж 1 млн. ЄВРО.

Положенням про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій (розділ 7) встановлені також спеціальні вимоги при видачі банкам ліцензії на здійснення наступних банківських операцій: касове виконання державного і місцевого бюджетів, відповідальне збереження цінностей клієнтів банку; ведення рахунків клієнтів (резидентів) у грошовій одиниці України; відкриття та ведення рахунків банків-кореспондентів (резидентів) у грошовій одиниці України; надання та отримання кредитів на міжбанківському ринку, кредитування юридичних і фізичних осіб; вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб; залучення депозитів фізичних осіб; емісія цінних паперів; ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті; ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті і відкриття кореспондентських рахунків у банках (резидентах і нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними; залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України та міжнародних ринках; валютні операції на міжнародних ринках; операції з банківськими металами на валютному ринку України та на міжнародних ринках; видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачають їх виконання у грошовій формі; купівля-продаж цінних паперів та операції з ними; управління коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів.

Відповідно до ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з цим Декретом. *Генеральні ліцензії* видаються комерційним банкам та іншим кредитно-фінансовим установам України на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. У зв'язку з цим постає питання, чи потрібно уповноваженому банку отримувати індивідуальні ліцензії. Якщо мова йде лише про суто банківські операції, зрозуміло, що банк діє тільки в межах генеральної ліцензії. Проте варто зауважи-

ти, що банк, маючи специфічний статус, може здійснювати й інші операції, які не пов'язані з банківськими операціями та прямо не заборонені законами. Тобто банк у певних правовідносинах може виступати як звичайний суб'єкт господарської діяльності. Так, у ст. 3 Закону України «Про підприємництво» [156] встановлено, що підприємці мають право без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству, а особливості регулювання окремих видів підприємництва встановлюються законодавством України. Саме в цих випадках може постати питання про отримання уповноваженим банком індивідуальної ліцензії. Наприклад, поширеним випадком отримання уповноваженими банками індивідуальної ліцензії Національного банку України є здійснення такими банками інвестування за межі України.

Необхідно зазначити, що вимоги, які висуваються до комерційних банків при отриманні ними генеральної або індивідуальної ліцензії є різними. Це пов'язано з тим, що генеральна ліцензія є безстроковою та призначена для здійснення необмеженої кількості операцій, а індивідуальна ліцензія надається для здійснення лише однієї операції.

Варто підкреслити, що не всі валютні операції потребують одержання індивідуальної ліцензії Національного банку. Виключний перелік випадків, які підпадають під режим індивідуального ліцензування, міститься у п. 4 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Водночас слід відмітити, що на практиці виникає багато труднощів щодо з'ясування точного змісту валютної операції, яка підлягає ліцензуванню. Це пов'язано з тим, що у чинному законодавстві не за всіма випадками такого ліцензування існує чітка регламентація порядку отримання зазначених ліцензій.

Найбільш чітко врегульовані питання ліцензування операцій щодо здійснення інвестицій за кордон, які здійснюються згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та Указом Президента України від 13 вересня 1995 р. № 839/95 «Про інвестування майнових цінностей резидентами за межами України» [235]. Відповідно до зазначених нормативних актів інвестування валютних цінностей

ліцензуються Національним банком України, а здійснення інвестицій у вигляді іншого майна та майнових цінностей — Міністерством зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України. В Інструкції про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон, яка затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.03.99 р. № 122 [167], також чітко визначено, що Національний банк України видає ліцензії не на всі інвестиції за кордон, а лише на ті, які за своїм змістом є господарською операцією, що передбачає придбання суб'єктами інвестицій основних фондів, нематеріальних активів, корпоративних прав, цінних паперів та їх похідних в обмін на валютні цінності.

Оскільки здійснення валютних операцій передбачає, як правило, участь в цих операціях декількох осіб, то може постати питання про те, хто саме з суб'єктів конкретної угоди зобов'язаний отримати відповідну індивідуальну ліцензію. Відповідно до п. 5 ст. 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» одержання індивідуальної ліцензії однією зі сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Новоствореному банку ліцензія надається лише на декілька операцій, до виконання яких він готовий і які забезпечать його нормальне функціонування та умови для розвитку.

Для розширення переліку операцій банк має дотриматись ще деяких вимог. Зокрема, статутний капітал діючого банку повинен бути зареєстрований і фактично сплачений у розмірі, не менше встановленого Національним банком України. Формування резервного та страхового фондів банку має відповідати вимогам чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України, статуту банку.

Стабільна беззбиткова діяльність, дотримання банком встановлених Національним банком України економічних нормативів та мінімальних обов'язкових резервів протягом півріччя, що передує його зверненню до Національного банку, також є обов'язковими. Банк не повинен мати порушень вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України. Ви-

своє зовнішнього аудитора про діяльність банку за звітний період, що передує зверненню банку до Національного банку України щодо надання ліцензій, має бути позитивним.

Для розширення ліцензії на здійснення банківських операцій банк подає до Національного банку такі документи:

— клопотання про надання ліцензії на здійснення банківських операцій (з переліком операцій, які банк бажає виконувати) за підписом голови правління банку;

— баланс та звіт про прибутки і збитки на останню звітну дату;

— висновок зовнішнього аудитора щодо діяльності банку за звітний рік, що передує зверненню банку до Національного банку України;

— висновок територіального управління Національного банку щодо технічної готовності та забезпеченості кваліфікованими спеціалістами для виконання відповідних операцій.

Ліцензія набуває чинності з моменту прийняття відповідного рішення Комісією з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

Національний банк України може відмовити новоствореному банку в наданні ліцензії, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів, а для діючого банку — також аналізу діяльності за рік, що передує його зверненню до Національного банку України, встановлено, що надана інформація є недостовірною або неповною, або здійснення операцій може негативно вплинути на діяльність банку, або якщо банк не виконав умов Положення про порядок видачі банком ліцензії на здійснення банківських операцій. Рішення про відмову в наданні ліцензії повідомляється банку у письмовій формі із зазначенням причин відмови.

Філії комерційних банків мають право здійснювати банківські операції згідно з положенням про філію та за умови видачі комерційним банком — юридичною особою дозволу на здійснення відповідних банківських операцій. Філії комерційних банків здійснюють банківські операції відповідно до вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України.

Положенням про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій встановлений вичерпний перелік банків-

ських операцій, на здійснення яких комерційні банки мають право надавати дозвіл своїм філіям за погодженням з територіальним управлінням Національного банку України. До них відносяться такі операції:

- 1) касове обслуговування клієнтів;
- 2) перевезення грошово-валютних цінностей та інкасація коштів;
- 3) відповідальне збереження цінностей клієнтів банку;
- 4) ведення рахунків клієнтів (резидентів) у грошовій одиниці України;
- 5) ведення рахунків банків-кореспондентів (резидентів) у грошовій одиниці України;
- 6) проведення операцій з касового виконання Державного бюджету України, в тому числі ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків державних позабюджетних фондів;
- 7) проведення операцій з касового виконання місцевого бюджету, ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків місцевих позабюджетних фондів;
- 8) кредитування юридичних і фізичних осіб та фінансовий лізинг;
- 9) факторинг;
- 10) залучення депозитів юридичних осіб;
- 11) залучення депозитів фізичних осіб;
- 12) ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- 13) неторговельні операції з валютними цінностями;
- 14) залучення іноземної валюти на внутрішньому ринку України;
- 15) фінансування капітальних вкладень за дорученням власників або розпорядників інвестованих коштів;
- 16) купівля-продаж цінних паперів та операції з ними;
- 17) управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів;
- 18) купівля-продаж державних цінних паперів та операції з ними.

Філії банку, що виконують операції із залученням іноземної валюти на внутрішньому ринку України, можуть виконувати операції тільки із залучення депозитів юридичних та фізичних осіб.

У разі виявлення в діяльності філії фактів порушень чинного законодавства і тих нормативних актів Національного банку України та внутрішніх документів банку, які регламентують здійснення філією банківських операцій, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням філії має право заборонити філії комерційного банку подальше проведення тих банківських операцій, які були раніше здійснені з порушеннями, та одночасно звернутися до банку — юридичної особи з вимогою усунути виявлені недоліки в роботі філії, поінформувавши про це Національний банк. У разі невиконання філією та банком — юридичною особою у встановлені строки зазначених вимог, відповідні територіальні управління Національного банку за місцем знаходження філії та банку — юридичної особи мають подати до Національного банку України обгрунтовані пропозиції щодо зупинення дії виданої комерційному банку ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до 1 року або застосування до банку інших заходів впливу.

5.2. Правове регулювання кредитування, що здійснюється Національним банком України

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання.

В юридичній літературі під кредитними правовідносинами розуміють усі кредитні відносини, що виникають при наданні (передачі, використанні та поверненні) коштів або інших речей, визначених родовими ознаками, на умовах повернення [44, с. 647].

Відповідно до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» [152] *кредит* — це кошти та матеріальні цінності, що їх надають резиденти або нерезиденти у користування юридичним або фізичним особам на визначений строк та під відсоток. Кредит

поділяється на фінансовий, товарний та кредит під цініні папери, що засвідчують відносини позики.

Згідно з Положенням про кредитування, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 28.09.95 р. № 246 [185], кредит визначається як позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості повернення, строковості, платності та цільового використання.

В юридичній літературі протягом довгого часу ведеться дискусія про роль кредитних зобов'язань у цивільних правовідносинах. Деякі автори схильні вважати, що кредитні зобов'язання виконують допоміжну функцію, яка пов'язана з обслуговуванням основного зобов'язання по передачі майна, виконанню робіт, наданню послуг [75, с. 133], інші — вважають кредитні зобов'язання автономними і виділяють їх в конкретні види договірних правовідносин [62, с. 117].

Варто підкреслити, що зобов'язання по кредитуванню виникають не тільки тоді, коли має місце надання грошей або майна на умовах повернення, а й тоді, коли сторона основного зобов'язання (купівля-продаж, підряд, надання послуг тощо) надала іншій стороні відстрочку виконання зобов'язання (сплатити кошти, передати майно, виконати роботи, надати послуги).

Тому в юридичній літературі визначаються дві основні форми кредиту — грошовий і комерційний [35, с. 422]. *Грошовий кредит* — це відносини по передачі грошей у власність боржника із зобов'язанням останнього повернути їх еквівалентну кількість. *Комерційний кредит* — це відстрочка виконання зобов'язання по основному договору.

На наш погляд, підсумок дискусіям відносно форм кредиту підводить проект Цивільного кодексу України [240], який визначає дві основні форми кредиту — банківський (ст. 1115) і комерційний (ст. 1118). У відповідності з названими нормами проекту Цивільного кодексу банківське кредитування здійснюється спеціальним суб'єктом — банком або іншою кредитною установою.

Банківське кредитування, як форма кредиту, підтримане в юридичній літературі [34, с. 340].

Сьогодні відсутня єдина точка зору на правову природу кредитного договору: деякі автори вважають його самостійним договором цивільного права [35, с. 434—437], інші — різновидом договору позики [2, с. 58].

За своїми ознаками кредитний договір має багато спільного з договором позики (ст. 374 ЦК України). Основною відмінністю між ними є те, що договір позики безоплатний, позичальник за цим договором не сплачує позикодавцеві відсотків за позику, що є обов'язковою й істотною умовою кредитної угоди.

Аналіз статей 1115 і 1117 проекту Цивільного кодексу України [214] дає можливість дійти висновку про те, що кредитний договір — різновид договору позики [44, с. 657]. У частині 2 ст. 1115 проекту Цивільного кодексу є пряма вказівка на те, що до відносин за кредитним договором застосовуються правила, передбачені для договору позики, якщо інше не передбачене правилами для кредитного договору і не впливає із його суті.

Слід підкреслити, що Національний банк України є «банком банків», кредитором в останній інстанції, тобто тільки цей банк може задовольнити додаткову потребу економіки в кредитах. Якщо комерційні банки та інші кредитні установи використали всі можливості для збільшення або поповнення своєї ресурсної бази на міжбанківському ринку, вони звертаються до центрального банку [10, с. 63].

Економічна сутність кредитів Національного банку на макrorівні полягає в тому, що через кредитування комерційних банків та інших кредитних установ здійснюється емісія грошей в обігу і розширюється обсяг сукупної грошової маси в економіці. На мікрорівні кредити центрального банку сприяють підтриманню комерційними банками своєї ліквідності на необхідному рівні, зміні структури їхніх активів на користь позичкових операцій, а також розширенню, за необхідності, обсягу кредитної допомоги своїм клієнтам [72, с. 82].

З початку створення Національного банку України кредитні відносини між ним і комерційними банками мали не ринковий, а суто адміністративний характер. Національний банк здійснював кредитні емісії та спрямовував кошти на завершення розрахунків шляхом заліку взаємної заборгованості між підприємствами, на по-

криття дефіциту державного бюджету, надання кредитної допомоги підприємствам окремих галузей державного сектора економіки.

Після 1993 р. обсяги кредитних емісій почали зменшуватися і це дало змогу Національному банку розпочати запровадження економічно обґрунтованої системи регулювання грошового ринку з відповідними інструментами і завдяки цьому стабілізувати грошово-кредитний ринок та інфляцію. Поступово почали впроваджуватись операції, спрямовані на підтримання ліквідності комерційних банків через кредитні аукціони, ломбардне кредитування та операції РЕПО.

Постановою Верховної Ради України від 29 липня 1994 р. «Про звіт про роботу Національного банку України, баланс його діяльності і зведений баланс банківської системи України та розподіл прибутку Національного банку України за 1993 рік» (п. 5) [197] Національному банку заборонено надавати кредити підприємствам та окремим галузям через комерційні банки. Встановлено також, що центральний банк здійснює пропозицію коштів у господарський оборот через кредитні аукціони, вексельне рефінансування комерційних банків та безпосереднє кредитування уряду. Крім того, зазначена Постанова зобов'язала Національний банк в 1994 р. не менше 10 відсотків кредитної емісії надавати у вигляді кредитів комерційним банкам виключно через кредитні аукціони Національного банку. З 1995 р. почала запроваджуватись практика проведення цільових кредитних аукціонів з продажу кредитів комерційним банкам для кредитування підприємств, що потребують державної фінансової допомоги. У 1996 р. Національний банк в механізмі кредитування комерційних банків застосував ломбардне кредитування під заставу державних цінних паперів та угод РЕПО. Це стало можливим лише в умовах створення і розвитку ринку державних цінних паперів, який перші кроки зробив у 1995 р.

Отже, Національний банк, по суті, припинив пряме кредитування дефіциту державного бюджету і перейшов до ринкового механізму регулювання грошово-кредитних відносин, у якому чільне місце належить кредитним відносинам з комерційними банками.

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про Національний банк України» центральний банк з метою забезпечення виконання покладених на нього функцій надає кредити комерційним банкам та

іншим фінансово-кредитним установам для підтримки ліквідності за ставкою, не нижчою ставки рефінансування, та в порядку, визначеному Національним банком.

Згідно з п. 8 вищезазначеного Положення про кредитування, комерційні банки мають право на отримання від Національного банку, як кредитора в останній інстанції, кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх договорів. Комерційні банки можуть також отримати від Національного банку стабілізаційну позику.

Порядок здійснення аукціонів регулюється Правилами проведення закритих кредитних аукціонів з продажу кредитів Національним банком України, затвердженими постановою Правління Національного банку від 20.05.94 р. № 97 [209]. Основною метою проведення аукціонів є створення рівних умов доступу до отримання кредитів центрального банку для всіх комерційних банків та впровадження в практику діяльності Національного банку випуску в обіг платіжних засобів через комерційні банки.

Загальне керівництво і відповідальність за проведення кредитних аукціонів покладено на Аукціонний комітет, персональний склад якого визначається і затверджується Правлінням Національного банку України. Єдиним продавцем кредитів на кредитному аукціоні є Національний банк.

Кредитні аукціони проводяться періодично. Дату аукціону, обсяг кредитів, строк та цілі, на які вони продаються, а також початкову процентну ставку визначає Правління Національного банку України.

Як визначається Правилами, до участі у кредитних аукціонах допускаються комерційні банки, що виконують установлені Національним банком економічні нормативи, своєчасно подають йому необхідну звітність і повертають раніше отримані кредити. Філії комерційних банків до участі в кредитних аукціонах не допускаються. Це обмеження поширюється й на комерційні банки, що діяли менше одного року від дати їхньої реєстрації.

Згідно з Правилами для участі в кредитному аукціоні комерційні банки подають до Аукціонного комітету заявку встановленої форми. Умовою, що дає право комерційному банку брати участь у кредитному аукціоні, є те, що сума заборгованості за кредитами

Національного банку з урахуванням поданої заявки на купівлю кредитів на даному кредитному аукціоні не може перевищувати п'ятикратного розміру власного капіталу банку, розрахованого на основі останнього балансу.

Встановлено також, що один банк не може одержати більш як 50 % запропонованого обсягу кредитів на кредитному аукціоні.

Повідомлення про проведення кредитного аукціону надсилаються комерційним банкам не пізніше ніж за 10 робочих днів до дня його проведення. У повідомленні вказуються день, умови проведення кредитного аукціону, цільовий напрям кредитів або його відсутність, термін і початкова процентна ставка, а також мінімальна сума кредиту для одного банку.

На кредитному аукціоні заявки задовольняються в міру зниження запропонованої на них процентної ставки, починаючи з найвищої. Якщо два або кілька учасників кредитного аукціону пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишилися на продаж, недостатній для задоволення усіх заявок з однаковою процентною ставкою, рішення про задоволення тієї або іншої заявки приймає Аукціонний комітет.

Правилами передбачено, що комерційним банкам, чії заявки задоволені, на підставі затверджених Головою Національного банку України або його заступником результатів кредитного аукціону видається офіційне свідоцтво про купівлю кредитів. Зазначене свідоцтво й усі необхідні для оформлення кредитної угоди документи комерційний банк подає територіальному управлінню Національного банку. Після оформлення кредитної угоди управління переказує гроші на кореспондентський рахунок банку, що отримав кредит.

Кредитні взаємовідносини регламентуються на підставі кредитних договорів, що укладаються між кредитором і позичальником тільки в письмовій формі та визначають взаємні зобов'язання і відповідальність сторін.

Кредитний договір може бути укладений як шляхом складання одного документа, підписаного кредитором та позичальником, так і шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами, підписаними стороною, яка їх надсилає.

Проект Цивільного кодексу України (ст. 1116) передбачає просту письмову форму кредитного договору. За кредитним договором банк або інша кредитна організація (кредитодавець) зобов'язується надати кошти позичальникові у розмірі та на умовах, що передбачені договором, а позичальник зобов'язується повернути грошову суму та сплатити проценти за користування нею.

В юридичній літературі до останнього часу немає єдиної точки зору відносно моменту виникнення кредитної угоди. Основна теоретична проблема стосується реальності та консенсуальності кредитного договору.

На теоретичне і практичне значення цього питання вказували Є. С. Компанієць і Е. Г. Полонський. На їх думку, яка нами поділяється, визначення договору реальним і одностороннім привело б нас до визнання того, що банк не має обов'язку перед госпорганом по виданню кредиту, що автоматично тягне за собою обмеження прав госпоргану [49, с. 116].

Аналіз нормативних актів Національного банку України, що регулюють правовідносини щодо надання банківських кредитів, зокрема «Положення про кредитування», «Правил проведення закритих кредитних аукціонів з продажу кредитів Національним банком України», на наш погляд, дає можливість дійти висновку, що кредитний договір є консенсуальним і вважається укладеним з моменту, коли між сторонами у необхідній формі досягнуто згоди з усіх істотних питань.

Поняття кредитного договору, що передбачене проектом Цивільного кодексу України (ст. 1115), дає можливість визначити кредитний договір як консенсуальний з особливістю, передбаченою ст. 1117 проекту. Ця особливість полягає, з одного боку, в тому, що кредитодавець має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту повністю або частково у разі порушення процедури визнання позичальника несплатоспроможним або ж за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що надана позичальникові сума не буде повернена своєчасно. З іншого боку, позичальник має право відмовитись від одержання кредиту повністю або частково, сповістивши про це кредитодавця до встановленого договором строку його надання, якщо інше не передбачено законом або договором.

Слід зазначити, що новим Цивільним кодексом Російської Федерації також встановлено, що кредитний договір як основа взаємодії банку і клієнта є консенсуальним, тобто права і обов'язки за ним виникають з моменту досягнення згоди сторін з усіх суттєвих питань.

Вважаємо, що таке формулювання є економічно обгрунтованим, оскільки і кредитування, і підприємницька діяльність, що кредитується, мають здійснюватися на управлінських засадах, необхідною умовою яких є плановість і передбачуваність дій. Тепер підприємець чи інший позичальник, підписавши з банком кредитний договір, вправі вимагати передачі згідно з цим договором коштів і відповідно планувати свою діяльність (закупку товарів, будівництво тощо), а банк зобов'язаний надати кредит [77, с. 308].

Кредитний договір може бути дво- або багатостороннім. Із кредитної угоди виникає обов'язок банку надати кредит і обов'язок позичальника повернути його. Враховуючи, що чинне законодавство України передбачає здійснення консорціумного кредитування, кредитний договір може бути багатостороннім [187]. У багатосторонніх кредитних договорах, крім кредитодавця і кредитоодержувача (позичальника), можуть виступати наприклад, страховики, гаранті, поручителі та інші суб'єкти договірних правовідносин.

Кредитний договір завжди є оплатним. Як правило, позичальник сплачує за кредит проценти. Розмір процентів і порядок їх сплати визначається в договорі сторонами в залежності від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, облікової ставки та інших факторів. У разі зміни облікової ставки умови договору можуть переглядатися і змінюватися тільки на підставі взаємної згоди кредитора та позичальника (ст. 162 ЦК України).

Таким чином, якщо процентна ставка за наданий кредит встановлена договором, банк в односторонньому порядку не має права змінити цю умову договору навіть у випадку підвищення процентної ставки Національним банком. За таких обставин внесення відповідних змін до договору має бути здійснене у порядку, встановленому ст. 11 Арбітражного процесуального кодексу України [125]. До внесення зміни в договір щодо процентної ставки за кредит сторони і арбітражний суд повинні виходити з передбаченої

договором ставки [217]. Це правило розповсюджується і на випадок укладення кредитного договору Національним банком з комерційними банками.

Порядок сплати процентів за строками (помісячна, поквартальна тощо) встановлюється сторонами в договорі.

Істотними умовами кредитного договору є забезпеченість, повернення, строковість, платність, цільова направленість (п. 9 Положення Національного банку про кредитування).

Принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банку права для захисту своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу через неплатоспроможність позичальника.

Принцип повернення, строковості та платності означає, що кредит має бути поверненим позичальником банку у визначений у кредитному договорі строк з відповідною платою за його користування.

Цільовий характер використання передбачає вкладення позичкових коштів на конкретні цілі, передбачені кредитним договором.

У кредитних угодах передбачається відповідальність позичальника за несвоєчасне повернення кредиту та відсотків за його користування і банку за несвоєчасне перерахування валюти кредиту у вигляді стягнення пені, що встановлюється за згодою сторін.

У кредитних договорах кредитодавець може передбачати відповідальність позичальника за використання не за цільовим призначенням кредитів за рахунок отриманих від Національного банку кредитних ресурсів у вигляді стягнення з позичальника штрафу, а також відповідальність позичальника за використання не за цільовим призначенням кредиту, наданого за рахунок власних ресурсів комерційного банку.

Укладенню договору про надання комерційним банкам кредиту передуює оформлення договору про забезпечення його повернення.

Найпоширенішими цивільно-правовими видами забезпечення виконання зобов'язань у кредитних правовідносинах між юридичними особами є неустойка (штраф, пеня), застава, поручительство, гарантія (ст. 178 ЦК України).

На виконання вимог ст. 15 Закону України «Про Національний банк України» Правління Національного банку постановою від 30.07.99 р. № 386 [207] визначило перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів центрального банку. Зокрема, встановлено, що Національний банк України при наданні кредитів комерційним банкам може приймати в заставу такі цінні папери та цінності за умови їх ліквідності та достатньої вартості для повного забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами: облігації внутрішніх державних позик України, облігації зовнішніх державних позик України, кошти комерційних банків в іноземній валюті, які належать їм на праві власності та які знаходяться на рахунках в банківських або фінансово-кредитних установах на території України та за її межами, а також майнові права на отримання цих коштів, банківські метали, гарантії та поручительства іноземних банків, які мають офіційний кредитний рейтинг не нижчий за показник «А».

В заставу (у виняткових випадках), у разі відсутності або недостатності вищезазначених цінних паперів і цінностей, за рішенням Правління Національного банку може прийматися нерухоме майно за умови наявності кваліфікованої експертної оцінки його вартості та ліквідності.

Одночасно слід зупинитись на необхідності удосконалення окремих правових норм Закону України «Про заставу» [143]. Частиною другою ст. 21 Закону України «Про заставу» передбачається, що якщо аукціон (публічні торги) оголошено таким, що не відбувся, заставодержатель за згодою заставодавця має право залишити заставлене майно за собою за початковою оцінкою. У випадках, коли заставодавець такої згоди не дав, то заставлене майно реалізується у встановленому порядку, якщо інше не передбачено договором.

По-перше, варто зауважити, що необхідність отримання згоди заставодавця на передачу заставодержателю права власності на заставлене майно у разі неможливості продажу предмета застави на аукціоні (публічних торгах) зтягує до безкінечності процедуру реалізації заставленого майна і робить механізм застави недовірливим, а заставу як вид (спосіб) забезпечення виконання зобов'язання — нереальним: з одного боку, майно тривалий час не може бути про-

дано, з іншого — заставодержатель не може залишити предмет застави собі (оскільки не має згоди заставодавця), що унеможливило б задоволення забезпечених заставою вимог за рахунок предмета застави. По-друге, правило, за яким предмет застави передається заставодержателю виключно за початковою ціною, є несправедливим по відношенню до кредитора: якщо за початковою ціною предмет застави не було продано з аукціону, його за цією ціною не зможе продати і кредитор, тому початкова ціна у зазначеному випадку не є реальною ціною предмета застави. У зв'язку з цим пропонується виключити із частини другої ст. 21 Закону України «Про заставу» норму про необхідність отримання заставодержателем згоди заставодавця (після визнання останнього (другого) аукціону таким, що не відбувся) та про можливість надання права заставодержателю приймати заставлене майно або за початковою ціною, або за ціною останнього аукціону.

Необхідно також вилучити із частини шостої ст. 20 Закону України «Про заставу» норму, відповідно до якої звернення стягнення на заставлене майно державного підприємства (підприємства, не менше п'ятдесяти відсотків акцій (часток, паїв) якого є у державній власності) здійснюється виключно за рішенням суду або арбітражного суду. Внаслідок цього для кредиторів звернення стягнення на майно держави пов'язано з більшими витратами, ніж на майно інших власників, — як за часом, так і у грошовому еквіваленті (розмір державного мита у разі звернення до суду (5 %) більший, ніж у разі отримання виконавчого припису нотаріуса (2 %).

Контроль з боку держави за рухом державного майна, яке передається у заставу, забезпечується через механізм погодження передачі майна у заставу з органом, уповноваженим управляти державним майном (ст. 11 Закону України «Про заставу»). Реалізація такої пропозиції спростить процедуру звернення стягнення на державне майно, створить єдині умови для звернення стягнення на майно незалежно від форм власності на нього, оскільки ст. 13 Конституції України встановлено, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Внесення запропонованих змін, на наш погляд, зробить механізм застави дієвішим і такий спосіб забезпечення зобов'язань

більш активно буде використовуватись у господарських відносинах.

Відповідальність за повернення кредитів та процентних виплат за ними в зазначений строк покладається на банки-позичальники, що обумовлено в кредитному договорі, а контроль за забезпеченням їх повернення — на територіальні управління Національного банку України.

Національний банк здійснює регулювання міжбанківського ринку кредитних ресурсів. З моменту запровадження в Україні ринку державних цінних паперів (ОВДП) значна частина операцій з купівлі-продажу міжбанківських ресурсів відбувається під забезпечення ОВДП (поширена назва — ломбардний кредит) і через операції РЕПО.

Порядок надання кредитів під забезпечення ОВДП регулюється Тимчасовим положенням про порядок рефінансування Національним банком України комерційних банків під забезпечення державних цінних паперів, затвердженим постановою Правління Національного банку від 28.09.95 р. № 246 [219].

Як забезпечення ломбардного кредиту використовуються державні цінні папери, випущені Міністерством фінансів України. Їх список затверджується і, в разі потреби, може змінюватися Правлінням Національного банку та доводиться до відома комерційних банків. Як виняток, за рішенням Правління під забезпечення ломбардного кредиту можуть використовуватися інші цінні папери.

Ломбардний кредит надається на строк до 10 днів. Право на отримання ломбардного кредиту мають комерційні банки, котрі отримали ліцензію на здійснення банківської діяльності і працюють не менше одного року; дотримуються встановлених Національним банком економічних нормативів, правил ведення бухгалтерського обліку, своєчасно надсилають звіти територіальному управлінню Національного банку і не мають простроченої заборгованості за кредитами, наданими центральним банком.

В якості забезпечення ломбардного кредиту використовуються державні цінні папери за умови, що вони занесені Національним банком до ломбардного списку як такі, що перебувають на балансі

комерційного банку, і до них немає претензій, а строк їх погашення не припадає на термін користування ломбардним кредитом.

Після того, як Національним банком прийнято рішення про надання ломбардного кредиту, комерційний банк переказує портфель цінних паперів, які є забезпеченням кредиту, зі свого ДЕПО-рахунку на ДЕПО-рахунок у депозитарії Національного банку. Одночасно територіальне управління Національного банку зараховує кошти ломбардного кредиту на кореспондентський рахунок банку-позичальнику.

Відповідно до п. 17 вищезазначеного положення заборгованість комерційного банку за ломбардним кредитом не може перевищувати 75 % вартості портфелю цінних паперів, наданих як забезпечення ломбардного кредиту.

Після погашення ломбардного кредиту і процентів відбувається розблокування рахунків ДЕПО комерційного банку і цінні папери знову переходять у власність комерційного банку.

У разі відсутності або недостатності коштів на кореспондентському рахунку комерційного банку залишок заборгованості за ломбардним кредитом і процентами по ньому погашаються за рахунок коштів від реалізації Національним банком цінних паперів, наданих банку під забезпечення кредиту.

Операції РЕПО — це операції із цінними паперами, які складаються з двох частин. Для їх здійснення укладається єдина генеральна угода між учасниками ринку (Національним банком і комерційними банками) про купівлю-продаж державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений термін або на вимогу однієї зі сторін за заздалегідь обумовленою ціною [72, с. 87—88].

Використання Національним банком державних цінних паперів для операцій РЕПО здійснюється через «пряме РЕПО» — купівлю у комерційного банку державних цінних паперів та «зворотне РЕПО» — обов'язковий продаж державних цінних паперів. У ситуації, коли в межах визначених основних монетарних параметрів існує потреба підвищення ліквідності комерційних банків, Національний банк здійснює операції «прямого РЕПО» і на підставі генеральної угоди купує у комерційного банку державні цінні папери на відповідний період з обов'язковою умовою зворотного їх вику-

пу цим комерційним банком у встановлений строк. У разі накопичення надлишкової ліквідності банківської системи, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося, Національний банк може продати комерційним банкам через механізм «зворотного РЕПО» державні цінні папери, які є в його портфелі, на певний період, за умови викупу їх у комерційного банку в установленний строк [72, с. 88].

Національний банк може здійснювати операції купівлі-продажу державних цінних паперів як через безпосередню домовленість із комерційними банками, так і проведенням тендеру та розгляду заявок комерційних банків на участь в операціях РЕПО. У разі проведення тендеру на участь в операціях РЕПО Національний банк через свої територіальні управління не пізніше як за тиждень надсилає повідомлення про проведення такого тендеру із зазначенням терміну операцій РЕПО та умов його проведення.

Комерційні банки, як учасники тендеру, у своїх заявках на участь у ньому пропонують свої умови щодо ціни купівлі-продажу та зворотної ціни продажу-купівлі державних цінних паперів. Після закінчення тендеру Національний банк наступного робочого дня надсилає комерційному банку, який виграв тендер, повідомлення-підтвердження про намір укласти угоди на здійснення операцій РЕПО.

Між учасниками операції РЕПО укладається угода, в якій передбачаються: термін, сума, ціна державних цінних паперів «прямого РЕПО» та «зворотного РЕПО»; перелік цінних паперів, які беруть участь в операції РЕПО; зобов'язання продати державні цінні папери зі зворотним викупом, яке має кореспондуватися із зобов'язанням викупити ці державні цінні папери зі зворотним продажем; порядок установаження маржі або відсоткового доходу.

Обов'язковою умовою укладення угоди РЕПО з метою мінімізації кредитного ризику є те, що державні цінні папери, куплені з використанням операцій РЕПО, мають переказуватися через депозитарій на рахунок покупця зі зміною права власності.

До 1997 р. Національним банком проводилися цільові кредитні аукціони. До участі в аукціоні допускалися комерційні банки, які обслуговували підприємства, що здійснювали структурну перебудову та санацію виробництва. Нині центральний банк не прово-

Родить аукціонів із продажу кредитів комерційним банкам для подальшого кредитування ними підприємств згідно з прийнятими урядом програмами. Він здійснює лише рефінансування комерційних банків з метою підтримання їхньої ліквідності та для регулювання кредитно-грошового ринку України. В останні роки на кредитних аукціонах Національний банк здійснює продаж ресурсів тільки під забезпечення ОВДП та під фіксовану процентну ставку.

Слід декілька слів сказати про дисконтну політику, як один з методів регулювання діяльності комерційних банків.

Дисконтна політика — класичний метод регулювання діяльності комерційних банків. Під цією політикою розуміють умови, за якими центральний банк купує векселі у комерційних банків та інших кредитно-фінансових установ. Інструментом облікової (дисконтної) політики є офіційна облікова ставка [38, с. 113—124]. Ця ставка застосовується центральним банком для комерційних банків у двох випадках: під час обліку державних короткотермінових зобов'язань (казначейських векселів) та під час переобліку комерційних векселів. Суть операційного обліку впливає з функції центрального банку бути «кредитором в останній інстанції» для комерційних банків.

Комерційні банки у разі термінової потреби в додаткових коштах можуть достроково продати (або перепродати) центральному банку казначейські (комерційні) векселі, що знаходяться в їх інвестиційному портфелі. Ця банківська операція має назву операції обліку казначейських векселів (переобліку комерційних векселів). Центральний банк купує ці папери по офіційній обліковій ставці, сплачуючи комерційному банку номінал векселя за мінусом дисконту (облікового відсотка). Подібно до векселя, при якому комерційні банки беруть з позичальника плату за надані позики (у вигляді відсотків за кредит), центральний банк так само бере плату за позики, надані комерційним банкам (у вигляді облікового відсотка або дисконту) [29, с. 120—121].

Суть дисконтної політики полягає в підвищенні або зниженні Національним банком офіційної облікової ставки. Підвищення офіційної облікової ставки центральним банком створює не вигідні умови для комерційних банків по продажу векселів центральному банку, бо підвищується дисконт (сума плати, яку бере центральний

банк за достроковий облік векселя). В результаті у комерційного банку не з'являються додаткові кошти від продажу векселів, а значить, він не збільшить надання кредитів своїм клієнтам (обмежить пропозицію грошей). І навпаки, зменшення офіційної облікової ставки центральним банком робить вигідним для комерційних банків продаж векселів центральному банку, внаслідок чого у комерційного банку звільняються кошти, а значить, він збільшує надання кредитів в економіку (збільшується пропозиція грошей в економіку) [87, с. 62—64].

Комерційні банки для забезпечення своєї ліквідності можуть рефінансуватися в Національному банку або в комерційних банках у формі переобліку і перезастави векселів [88, с. 85—86]. Зауважимо, що Національний банк рідко використовує таку форму рефінансування комерційних банків, як переоблік і перезастава векселів, тому що вексельний обіг в Україні робить перші кроки у своєму розвитку.

Комерційному банку, який переведений у режим фінансового оздоровлення, а також банку, який перебуває в загальному режимі діяльності, для підтримки поточної ліквідності, платоспроможності та недопущення платіжної кризи, яка може призвести до переведення банку в режим фінансового оздоровлення, може бути надана стабілізаційна позика.

Стабілізаційна позика — це позика, яка може надаватись Національним банком комерційному банку на визначений Правлінням Національного банку України строк для оперативного забезпечення його платоспроможності і ліквідності та підтримки виконання заходів фінансового оздоровлення.

Згідно з Положенням про порядок застосування Національним банком заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 04.02.98 р. № 38, стабілізаційна позика може надаватись комерційним банкам за такими варіантами:

— позика надається фінансово стабільному банку за умови цільового використання позики і оформлення договору з Національним банком України про застава високоліквідних активів (державні цінні папери, банківські метали, власні споруди — після

здійснення експертної оцінки вартості останніх) та за плату¹ на рівні облікової ставки Національного банку з відповідним оформленням договору про переведення на себе боргу банку-боржника, що знаходиться в режимі фінансового оздоровлення (за згодою кредиторів банку-боржника);

— позика надається комерційному банку, який звернувся з клопотанням про надання стабілізаційної позики, під заставу високоліквідних активів та за плату на рівні облікової ставки Національного банку;

— позика надається комерційному банку, який звернувся з клопотанням про надання стабілізаційної позики, під гарантію фінансово стабільного банку або інших юридичних осіб, які виходячи зі свого фінансового стану, достатності власних коштів можуть забезпечити взяті на себе зобов'язання за плату на рівні облікової ставки Національного банку.

Рішення про надання стабілізаційної позики комерційному банку приймає Правління Національного банку України на підставі експертної оцінки програми фінансового оздоровлення, здійсненої територіальним управлінням Національного банку, та пропозицій відповідного підрозділу банківського нагляду Національного банку України. Надання стабілізаційної позики є кредитною угодою між Національним банком України та комерційним банком, в якій зазначаються строки надання позики, порядок її погашення і сплати відсотків.

5.3. Правові питання контрольно-наглядової діяльності Національного банку України

Національний банк України виконує нагляд за діяльністю комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, які здійснюють банківську діяльність на підставі дозволу (ліцензії) Національного банку України на проведення банківських операцій. Зміст нагляду визначається повноваженнями, встановленими Зако-

¹ Враховуючи, що в цьому випадку позика надається Національним банком за плату, на наш погляд, слід було б застосовувати термін «кредит», оскільки ст. 374 Цивільного кодексу України не передбачає нарахування відсотків за договором позики.

ном України «Про Національний банк України» (ст. 55), згідно з яким Національний банк України здійснює постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів Національного банку України і економічних нормативів.

Банківський нагляд існує в різних формах уже понад сотні років. У широкому розумінні *банківський нагляд* є системою, якою користується держава, щоб гарантувати стабільність фінансової системи, її безпеку та здоров'я [27, с. 4; 13, с. 203].

Державна політика по відношенню до банків зосереджується в різних правових актах — законах, постановах та інструкціях, що видаються уповноваженими органами. За своїми цілями ці акти поділяються на акти так званого *пруденційного* (або інакше «розумного») регулювання та акти *економічного регулювання*. До *пруденційного регулювання* відносять видання правових актів, метою яких є *мінімізація можливих ризиків банків і забезпечення стійкості та здоров'я як окремої банківської установи, так і системи в цілому* [39, с. 48]. Це, зокрема, *межі кредитування, рівні мінімального капіталу, ступінь ліквідності тощо*. До *економічного регулювання* відносять регулювання, спрямоване на досягнення економічних цілей (сюди можна віднести, наприклад, *норми обов'язкових резервів*) [27, с. 2].

Розрізняють три основні види економічних методів регулювання: податкові, нормативні (встановлення кількісних нормативів або розмірів обмежень чи пільг) та коригуючі (застосовуються для впливу в конкретній ситуації) [50, с. 18].

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які можна поділити на превентивні, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків при тій чи іншій економічній ситуації, та протекційні, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації [18, с. 38].

Щодо основних цілей та завдань банківського контролю, то фахівці їх формулюють по-різному. Зокрема, італійський фахівець Карла Нанні вважає, що кінцевими цілями банківського контролю є: підтримання стабільності та довіри до банківської системи шляхом забезпечення платоспроможності банківських структур, відвернення системного ризику (тобто ризику того, що банкрутство од-

ного або кількох банків потягне за собою кризу усієї банківської системи); захист вкладників та інших клієнтів банківської системи від надмірного ризику збитків та інших видів шкоди, що виникає внаслідок банкрутства, шахрайства, зловживань, маніпуляцій та інших видів посадових правопорушень з боку постачальників фінансових послуг (індивідуальний ризик); забезпечення безперебійного, ефективного та надійного і результативного функціонування фінансових ринків [64, с. 135].

Аналогічні формулювання можна знайти і у багатьох інших авторів, а також у банківських законах. Суть їх залишається однаковою — це гарантування стабільного фінансового стану банківського сектора для сприяння економічному росту країни та захист вкладників, які розміщують свої кошти в банках і не володіють необхідною інформацією для визначення ступеня ризику банку, а втрата довіри вкладників до одного банку може підірвати довіру до всієї банківської системи.

Існують також інші потенційні завдання банківського нагляду. Це, зокрема, підвищення конкуренції в банківському секторі економіки, підвищення ефективності банківської справи [93, с. 89].

У систематизованому та сконцентрованому вигляді ці завдання знайшли своє відображення в Базових принципах ефективного нагляду за банківською діяльністю, підготовлених Базельським комітетом з банківського регулювання. Вони включають в себе 25 основних принципів, підпорядкованих вищезазначеним цілям, що стосуються попередніх умов здійснення ефективного банківського нагляду, ліцензування та структури нагляду, методів поточного банківського контролю, вимог, що ставляться до повноважень контролюючих органів.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національний банк України» головною метою банківського регулювання і нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

З метою захисту кредиторів і вкладників Національний банк, у разі порушення банком, іншою фінансово-кредитною установою банківського законодавства, нормативних актів Національного банку України, застосовує адекватні допущеному порушенню заходи впливу. Положення про застосування Національним банком

України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління Національного банку України від 04.02.98 р. № 38, з наступними змінами та доповненнями [184], основним завданням усіх рівнів системи банківського нагляду щодо вжиття заходів впливу визначає регулювання діяльності комерційних банків з метою приведення її у відповідність із нормами і вимогами чинного банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України, а також з метою забезпечення ліквідності, платоспроможності та стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Як уже зазначалось, в Україні функції органу банківського нагляду покладено на Національний банк. Ці функції можуть здійснюватись Національним банком України безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. Його повноваження щодо здійснення банківського нагляду ґрунтуються на статтях 7, 55—63 Закону України «Про Національний банк України». Згідно із названими статтями Закону Національний банк наділено повноваженнями: видавати нормативні акти з питань своєї компетенції; здійснювати реєстрацію банків та ліцензування банківських операцій; встановлювати для банків та інших фінансово-кредитних установ обов'язкові економічні нормативи; визначати розміри, порядок формування та використання резервів, визначати професійні вимоги до керівників виконавчих органів, головних бухгалтерів банків та фінансово-кредитних установ; здійснювати нагляд та застосовувати заходи впливу до банків та фінансово-кредитних установ.

У Великобританії, Італії, Нідерландах, Португалії, Іспанії та ряді інших країн банківський нагляд уповноважені здійснювати також виключно центральні банки [87, с. 140]. Дійсно, центральний банк є ядром фінансової системи і банківський нагляд є його прямою і цілком природною функцією. Тому, на наш погляд, в Україні в період переходу до ринкових відносин банківський нагляд має здійснювати Національний банк України.

Проте існують й інші системи. Так, у США, Німеччині, Франції, Японії та деяких інших країнах центральний банк здійснює банківський нагляд разом з іншими державними органами. В окремих країнах міністерство фінансів намагається контролювати всі

важливі аспекти фінансової системи. Іншим варіантом є незалежне агентство, що здійснює банківський нагляд та відповідальне перед президентом країни або парламентом [10, с. 82—87].

Банківський нагляд включає в себе вступний контроль, дистанційний або документарний контроль та інспектування на місцях.

Вступний контроль є найбільш важливою частиною банківського нагляду, оскільки він обмежує можливість здійснення банківських операцій лише тими суб'єктами, які мають ліцензію на право зайняття банківською діяльністю [93, с. 19]. Новостворені банки найбільш вразливі щодо розорення, тому контроль при вступі до ринку банківських послуг має дуже важливе значення. На цій стадії банківський нагляд зобов'язаний не допускати до банківської діяльності фахівців з недостатніми професійними навичками та засновників з незадовільним фінансовим станом.

Вступний контроль поділяється на два етапи: перший — реєстрація банку як юридичної особи і другий — надання ліцензії на здійснення банківських операцій.

Наступними стадіями наглядової діяльності є дистанційний контроль (в Україні він ще називається безвиїзним) та інспектування.

Залежно від системи нагляду в різних країнах віддаються переваги одному або іншому із зазначених способів. Проте у більшості країн застосовується змішана форма, при якій поєднується дистанційний контроль та інспектування на місцях, причому у тісній взаємодії з органами внутрішнього і зовнішнього аудиту.

В Україні також впроваджена змішана форма банківського нагляду. Істотні зміни у структурі банківського нагляду відбулися у 1997 р., після затвердження Правлінням Національного банку України Положення про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків. Цей нормативно-правовий документ встановлює, що система банківського нагляду в Україні скоординована за вертикаллю, функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку України і має такі рівні

¹ Структура системи банківського нагляду та її повноваження затверджені постановою Правління Національного банку України від 17.11.97 р. № 380 [204].

(з правом прийняття відповідних рішень у межах своєї компетенції):

— відділ банківського нагляду територіального управління Національного банку України;

— Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку України;

— начальник територіального управління Національного банку України;

— відповідні структурні підрозділи банківського нагляду Національного банку України;

— заступник Голови Правління Національного банку України;

— Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України [183].

Органи банківського нагляду рівня територіального управління Національного банку України мають широкі повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності банків. Вони, зокрема, можуть проводити наради з керівництвом комерційних банків з обговорення проблемних питань, вимагати від банків надання листа із зобов'язаннями надсилати попередження, накладати на банки штраф у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду, проводити позапланові інспектування банків, а також вносити пропозиції центральним органам банківського нагляду щодо вжиття інших заходів впливу.

Виконання функцій центральних органів банківського нагляду забезпечують департамент пруденційного нагляду, управління реєстрації та ліцензування банків, управління нагляду за великими банками, управління з питань роботи з проблемними банками. Ці підрозділи виконують організаційно-координаційні функції, до яких, зокрема, відноситься проведення інспектування банків, підготовка матеріалів на розгляд Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків, розробка статистичної звітності щодо банківського нагляду, впровадження нових інструментів банківського нагляду, контроль за виконанням економічних нормативів, оперативний аналіз діяльності банків та банківської системи в цілому, реєстрація та ліцензування банків, ведення Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ, здійснення комплексного аналізу діяльності проблемних банків та

підготовка пропозицій щодо напрямів поліпшення їх фінансового стану, регулювання та нагляд за діяльністю великих банків.

Найвищою інстанцією системи банківського нагляду є Правління Національного банку України, яке приймає найважливіші рішення щодо банківського нагляду, зокрема видає нормативно-правові акти, вирішує питання відсторонення керівництва банків, призначення тимчасової адміністрації банку та припинення його діяльності.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» (ст. 57) для здійснення своїх функцій Національний банк України має право безоплатно отримувати від банків та інших фінансово-кредитних установ інформацію про їх діяльність відповідно до наданої ліцензії та пояснення стосовно отриманої інформації та проведених операцій. Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації Національний банк України має право також отримувати необхідну інформацію від органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності.

З метою захисту інтересів вкладників і кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків та інших фінансово-кредитних установ Національний банк України відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, кредитами акціонерам та інсайдерам (пов'язаним особам), наданням великих кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиками.

Про подальші зміни нормативів та методики їх розрахунку Національний банк України має офіційно повідомляти не пізніше ніж за місяць до введення їх в дію.

Порядок розрахунку економічних нормативів регулюється Інструкцією про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 14.04.98 р. № 141 [162], зі змінами, внесеними постановою Правління від 27.07.99 р. № 376 у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про Національний банк України».

Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів здійснюється щоденно (за щоденними формами звітності) та щомісячно (на підставі форм звітності на 1-ше число місяця).

Розрахунок економічних нормативів банками проводиться за юридичною особою на підставі щоденних балансів.

Результати економічного аналізу діяльності кожного комерційного банку та висновки щомісячно подаються територіальними управліннями Національного банку України Департаменту пруденційного нагляду Національного банку України. Висновок має вміщувати: загальну оцінку фінансового стану банку, оцінку дотримання банком економічних нормативів, відомості про суми нарахованих, стягнутих або нестягнутих штрафів (у разі порушення банком економічних нормативів), наявність на розгляді територіального управління документів банку на збільшення статутного капіталу, аргументовані пропозиції територіального управління про подальшу діяльність банку (загальний режим роботи, режим фінансового оздоровлення, пропозиції про скасування режиму фінансового оздоровлення, припинення діяльності) та основні відомості про проведені перевірки діяльності банку.

Департамент пруденційного нагляду здійснює економічний аналіз діяльності банків, основними завданнями якого є визначення джерел, якості та стійкості банківських доходів, дотримання всіх вимог щодо ліквідності, підтримання стану достатності капіталу.

При інспектуванні на місцях зусилля Національного банку України спрямовуються на здійснення нагляду безпосередньо в банках. Це впливає з повноважень центрального банку щодо здійснення наглядових та регулятивних функцій, передбачених частиною другою ст. 61 Закону України «Про Національний банк України», у відповідності з якою Національний банк здійснює всі види перевірок банків та інших фінансово-кредитних установ на місцях.

Перевірка ступеня достовірності інформації, що отримується Національним банком України від комерційних банків, формування уяви про фінансове становище банку можуть бути забезпечені тільки при здійсненні перевірки безпосередньо в банківській установі.

Органи нагляду періодично здійснюють перевірки на місцях, які залежно від мети та обсягів можуть бути комплексними (загаль-

ними) або тематичними — орієнтованими на конкретні сфери банківської діяльності. Під час загальної перевірки аналізуються різні сторони діяльності банку (додержання банком законодавства і нормативних актів Національного банку України, наявність ефективної системи управління) та здійснюється оцінка загального фінансового стану банку. При тематичних перевірках розглядаються визначені аспекти діяльності банку, окремі зони ризику, наприклад, аналізується стан кредитного портфелю. У ході таких перевірок об'єктом вивчення можуть бути конкретні операції банку, наприклад, здійснення розрахунків за експортно-імпортними операціями. Частота проведення перевірок та їх об'єм залежать від ступеня довіри наглядових органів до банківських установ, наявності у них проблем тощо.

Особливо чітка процедура інспектування характерна для США. Федеральні й штатні органи банківського нагляду — Служба контролера грошового обігу, Федеральна резервна система, Федеральна корпорація страхування депозитів, відділи уповноважених банків при урядах штатів — проводять незалежно один від одного всесторонні перевірки підвідомчих банків не рідше ніж 1 раз на 1—2 роки. У результаті на один комерційний банк в США через паралелізм в діяльності наглядових органів припадає 4—6 планових перевірок на рік [87, с. 160]. В Італії перевірки на місцях здійснюються кожні 4—5 років в невеликих і кожні 8—9 років — у великих банках.

В Україні комплексне інспектування банківських установ планується на підставі Положення про планування виїзних інспекцій, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25.06.98 р. № 246. Згідно з названим Положення комплексне інспектування банків — юридичних осіб в обов'язковому порядку здійснюється:

— кожні 24 місяці — банків, які отримали комплексний рейтинг «1», «2»;

— не рідше ніж один раз на 18 місяців — банків, які отримали рейтинг «3» і нагляд за якими здійснюється на загальних підставах;

— не рідше ніж один раз на 12 місяців — банків, які отримали рейтинг «3» і яким встановлено режим фінансового оздоровлення;

— за окремим графіком, але не рідше ніж один раз на 12 місяців — банків, які отримали рейтинг «4», «5»¹.

З метою створення чіткої організаційної системи оперативно-го реагування на критичні ситуації, що загрожують інтересам кредиторів і вкладників проблемних банків, створено управління з питань роботи з проблемними банками. Цей підрозділ має на меті запобігання кризовому стану банків, створення умов для їх фінансового оздоровлення, здійснення реорганізації та ліквідації банків з максимальним зменшенням негативних наслідків для банківської системи, вкладників та інших кредиторів банків.

Постановою Правління Національного банку України від 09.12.97 р. № 425 схвалені Методичні вказівки щодо визначення критеріїв діяльності, за якими комерційні банки переводяться до категорії проблемних. Зокрема, підставами для визнання банків проблемними є систематичне порушення економічних нормативів, незабезпечення формування в установлені строки відповідних розмірів статутних фондів тощо.

Об'єктами діяльності управління з питань роботи з проблемними банками є банки, що перебувають в зоні найбільшого ризику, у режимі фінансового оздоровлення, у стадії припинення діяльності. Названий підрозділ проводить комплексний аналіз їх діяльності на підставі даних безвиїзного контролю та інспектування, вносить корективи в програми фінансового оздоровлення, контролює виконання банками цих програм, вживає непримусових заходів впливу і вносить пропозиції Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків і Правлінню щодо застосування інших заходів впливу.

Завершальним етапом банківського нагляду є контроль за виконанням банками вказівок та приписів органів банківського нагляду. Згідно з частиною другою ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» у разі невиконання у встановлений Національним банком строк вимог щодо усунення порушень, Національний банк України має право застосувати відповідні заходи впливу. Порядок застосування заходів впливу регулюється Положенням про застосування Національним банком України заходів

¹ Рейтингова оцінка банків здійснюється на підставі Положення про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 25.06.98 р. № 246.

впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства, затвердженим постановою Правління від 04.02.98 р. № 38.

Як зазначалось вище, заходи впливу, які застосовує Національний банк, носять непримусовий і примусовий характер.

Непримусові заходи впливу застосовуються до комерційних банків Національним банком при незначному рівні підвищеного ризику та глибини проблем у фінансово-кредитній діяльності банку і носять характер добровільності їх вирішення, а також розуміння наявності проблем з боку керівництва комерційного банку.

Примусові заходи впливу застосовуються Національним банком України у разі, якщо діяльність комерційного банку та його установ характеризується високим рівнем ризику, комерційний банк та його установи порушують банківське законодавство, нормативні акти Національного банку України, економічні нормативи, порядок, строки та технологію виконання банківських операцій, не подають звітність, приховують будь-які рахунки, документи чи активи, якщо діяльність їх збиткова і спричиняє становище, що загрожує платоспроможності банку, інтересам вкладників та кредиторів.

Вибір заходів впливу, які застосовуються до комерційних банків відповідно до банківського законодавства та зазначеного Положення, повинен бути адекватним допущеному порушенню і визначатися найефективнішим вирішенням виявлених проблем у діяльності комерційних банків та проводиться з урахуванням характеру допущених комерційним банком порушень, причин, які зумовили виникнення виявлених порушень, загального фінансового стану комерційного банку, значимості комерційного банку на ринку банківських послуг.

До непримусових заходів впливу належать лист із зобов'язаннями та письмове попередження.

Лист із зобов'язаннями — це письмове визнання комерційним банком своїх проблем і недоліків у роботі та допущених порушень; лист має також містити перелік заходів, які банк зобов'язується вжити для їх усунення, із зазначенням конкретних строків виконання цих заходів. Крім того, у листі із зобов'язаннями комерційний банк має передбачити періодичність і строки подання до відповідного рівня системи банківського нагляду звітів про поетапне виконання зобов'язань, передбачених листом.

У письмовому попередженні Національний банк України повідомляє комерційному банку про своє занепокоєння станом його справ, вказує на конкретні заходи, яких необхідно вжити комерційному банку для виправлення порушень або розв'язання інших проблем, зазначає конкретні коригуючі дії, що має вжити банк для виправлення небезпечної або неправильної банківської практики, фактичних порушень пруденційних правил банківської справи та строки їх усунення. Цим листом Національний банк України також попереджає комерційний банк про можливість застосування примусових заходів — санкцій відповідно до ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» — у разі нежиття банком відповідних заходів.

До примусових заходів впливу належать:

1) накладення штрафу на керівників банків та інших фінансово-кредитних установ у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) накладення на банки та інші фінансово-кредитні установи штрафів відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку, але у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

3) відсторонення керівництва (голови правління та головного бухгалтера) від управління банком та іншою фінансово-кредитною установою і призначення тимчасової адміністрації;

4) зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до одного року.

У разі порушення законів чи інших нормативних актів, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання неплатоспроможності банку чи іншої фінансово-кредитної установи, або заподіяло істотну шкоду інтересам їх клієнтів, приховування будь-яких рахунків, інших документів чи активів, Національний банк має право відкликати ліцензію на здійснення усіх банківських операцій та прийняти рішення про реорганізацію або ліквідацію банку¹, призначити ліквідатора.

¹ Деякі автори вважають, що Національний банк має право припинити діяльність не тільки банків, а й їх філій [90, с. 428]. На наш погляд, ця думка є невірною, оскільки заходи впливу за порушення банківського законодавства Національний банк застосовує до банку як до юридичної особи.

Варто зауважити, що чинним законодавством не передбачений порядок прийняття Національним банком України рішень про примусову реорганізацію комерційного банку.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про господарські товариства» реорганізація товариства (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) відбувається за рішенням вищого органу товариства. У випадках, коли суб'єкти господарювання зловживають монопольним становищем на ринку, рішення про примусовий поділ монопольних утворень мають право прийняти Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення. Порядок прийняття таких рішень та випадки, коли примусовий поділ не застосовується, передбачається ст. 16 Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» [153]. Вказана стаття визначає, що рішення Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень про примусовий поділ підприємств (об'єднань тощо) підлягає виконанню у встановлений строк, який не може бути менш ніж шість місяців. Реорганізація монопольного утворення, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови усунення монопольного становища цього утворення на ринку.

Оскільки законами про Національний банк України та про банки і банківську діяльність не передбачений чіткий порядок прийняття Національним банком рішень про примусову реорганізацію банків, на наш погляд, практичне застосування цієї норми можливе лише за умови внесення відповідних змін до названих законів України. До внесення змін до чинного законодавства реорганізація банку має відбутися лише за рішенням його вищого органу управління.

Стосовно права Національного банку накладати штрафи на керівників банків та інших фінансово-кредитних установ у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у разі порушення банківського законодавства та нормативних актів Національного банку, слід зазначити, що практичне застосування такого заходу впливу можливе лише після внесення відповідних змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення. На наш погляд, необхідно доповнити Кодекс статтею 166⁵, зазначивши в ній, що невиконання керівниками банків та інших фінансово-кредитних установ вимог Національного банку щодо усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку тягне за собою накладення штрафу у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, з метою реалізації закріпленого за Національним банком Законом України «Про Національний банк України» права щодо застосування штрафів до керівників банків та інших фінансово-кредитних установ необхідно внести відповідні доповнення до розділу III «Органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, главу 17 «Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення» Кодексу пропонується доповнити статтею 234³, у якій встановити, що Національний банк України розглядає справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з невиконанням керівниками банків, інших фінансово-кредитних установ вимог Національного банку України щодо усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку (ст. 166⁵). Крім того, у зазначеній статті необхідно передбачити, що від імені Національного банку України розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право Голова Національного банку України та його заступники, керівники територіальних управлінь Національного банку та їх заступники.

Щодо питання складання протоколів про адміністративні правопорушення, то воно врегульоване ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, частиною другою ст. 255 Кодексу передбачено, що у справах про адміністративні правопорушення, розгляд яких віднесено до відання органів, зазначених у статтях 222—244, 244²—244³ цього Кодексу, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи цих органів. Тобто, у разі прийняття ст. 234³, право складання протоколів буде надано відповідним посадовим особам Національного банку згідно з переліком, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України.

Прийняття запропонованого проекту закону дасть змогу реалізувати надане Національному банку України право у встановле-

ному чинним законодавством України порядку застосовувати штрафи до керівників банків та інших фінансово-кредитних установ, сприятиме зміцненню законності в їх діяльності.

Відповідно до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства Національний банк має право накладати на банки штрафи у разі допущення ними порушень, зазначених у частині першій ст. 62 Закону України «Про Національний банк України», або у разі невиконання в установленій Національним банком строк вимог щодо їх усунення, у тому числі порушень:

— порядку, строків та технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативними актами Національного банку України;

— економічних нормативів регулювання діяльності комерційних банків, визначених Інструкцією про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків, затвердженою постановою Правління Національного банку України від 14.04.98 р. № 141;

— нормативів обов'язкового резервування;

— неподання документів за письмовою вимогою уповноважених працівників Національного банку України, а також приховування рахунків, документів, активів тощо;

— надання недостовірної інформації та звітності, встановленої нормативними актами Національного банку України, а також неподання або несвоєчасне їх подання.

Штрафи накладаються на банки та інші фінансово-кредитні установи за кожен випадок порушення у розмірі не менш ніж 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (крім штрафів за порушення економічних нормативів), але не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

Штраф за порушення порядку, строків та технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативними актами Національного банку України, накладається на банки у розмірі до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За неподання документів у зв'язку з письмовою вимогою уповноважених працівників Національного банку України, приховування рахунків, документів, активів, надання недостовірної інформації та звітності, встановленої нормативними актами Національ-

ного банку України, на банки накладається штраф у розмірі до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Штраф за порушення нормативів обов'язкового резервування накладається у випадках, визначених у Положенні про нормативи обов'язкового резервування коптів банківською системою України, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 09.07.99 р. № 332, у розмірі двох ломбардних ставок Національного банку України від суми недорезервованих коштів.

Мінімальна сума штрафу за кожен випадок порушення економічних нормативів становить 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Розрахунки таких штрафів проводяться за відповідними формулами, передбаченими розділом четвертим Положення про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства.

Застосування штрафних санкцій здійснюється на підставі статистичної звітності та за матеріалами перевірок і оформлюється розпорядженням, яке підписується керівником (або його заступником) відповідного територіального управління Національного банку України або Управління нагляду за великими банками Національного банку України.

Територіальне управління Національного банку України або Управління нагляду за великими банками протягом п'яти робочих днів з дня надходження інформації про порушення видає розпорядження про притягнення банку до відповідальності у вигляді накладання штрафу. В цей же строк зазначене розпорядження надсилається банку-порушнику з обов'язковим переліком підстав щодо накладання штрафу та розрахунком суми штрафу. Розпорядження про накладання штрафу має містити перелік виявлених порушень з посиланням на нормативно-правові акти і документи, що підтверджують факт порушення, а також пропозицію до банку-порушника про добровільну сплату нарахованої суми штрафу протягом трьох робочих днів, починаючи з наступного дня після отримання банком розпорядження. Якщо нарахована сума штрафу не буде перерахована банком-порушником у зазначений строк, то штраф стягується з нього в судовому порядку.

Слід підкреслити, що на сьогодні Національний банк України позбавлений права стягувати штрафи з банків та інших фінансово-кредитних установ у безспірному порядку і стягує штрафи у загальному порядку, який встановлений законодавством України. За таких обставин відповідно до розділу II Арбітражного процесуального кодексу України спір між Національним банком України та комерційними банками і фінансово-кредитними установами щодо сплати штрафів може бути переданий на вирішення арбітражного суду за умови дотримання сторонами встановленого порядку доарбітражного (претензійного) врегулювання. Проте, виходячи із загальноприйнятих цивільно-правових, норм, цей порядок в основному застосовується у разі виникнення спору між сторонами, які перебувають у договірних, тобто цивільно-правових, відносинах. У той же час при застосуванні Національним банком України до комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ відповідних штрафів згідно з вимогами пункту 2 частини другої ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» цивільно-правові відносини відсутні.

Національний банк України, застосовуючи до комерційних банків штрафи за порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України тощо, згідно з повноваженнями, наданими йому ст. 62 Закону України «Про Національний банк України», виступає як орган держави і у разі несплати банком штрафу, на нашу думку, повинен звертатися до суду без попереднього додержання порядку, встановленого розділом II Арбітражного процесуального кодексу України.

Варто також зауважити, що дотримання порядку доарбітражного врегулювання спорів тягне за собою значний розрив у часі між нарахуванням штрафів і реальним стягненням, що зменшує їх ефективність та позбавляє Національний банк України змоги оперативно реагувати на порушення, виявлені у банках та інших фінансово-кредитних установах.

У зв'язку з наведеним, на нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 5 Арбітражного процесуального кодексу України, згідно з якою до категорії спорів, на які не поширюється порядок доарбітражного врегулювання, відносяться й спори про стягнення Національним банком України з банків та інших фінансово-кредит-

них установ штрафів відповідно до пункту 2 частини 2 ст. 62 Закону України «Про Національний банк України».

У випадку, коли стягнення штрафу спричинить суттєве погіршення фінансового стану банку (неспроможність банку своєчасно виконувати зобов'язання перед своїми клієнтами; створення становища, що загрожує інтересам вкладників і кредиторів), то до банку можуть застосовуватися інші заходи впливу, передбачені ст. 62 Закону України «Про Національний банк України».

Національний банк України має право відстороняти керівництво комерційного банку від управління ним у разі, якщо зазначені в ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» порушення є прямим наслідком особистих дій керівництва. При цьому до керівництва банку віднесені голова правління банку та головний бухгалтер.

Раніше, відповідно до ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність», яка втратила чинність у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про Національний банк України», центральний банк мав право «усувати керівництво суб'єкта банківської діяльності від управління». Під суб'єктом банківської діяльності малися на увазі не тільки комерційний банк, а й його установи (дирекції, філії тощо). Тому Національний банк мав право усувати від управління керівництво комерційного банку та його установ.

Пропозиція щодо відсторонення керівництва комерційного банку від управління подається територіальним управлінням або відповідним рівнем системи банківського нагляду Національного банку України на розгляд Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків, яка готує відповідний висновок. Рішення про відсторонення керівництва комерційного банку від управління приймається Правлінням Національного банку України та оформлюється відповідною постановою.

Територіальне управління, на території якого функціонує комерційний банк чи його установа, передає копію постанови правління або раді комерційного банку. Одночасно територіальне управління Національного банку України дає письмове розпорядження регіональній розрахунковій палаті про заборону прийняття до виконання платіжних документів за підписами керівників, які усунуті з посади, і також повідомляє про це комерційний банк.

Закон України «Про Національний банк України» (ст. 62) надає Національному банку право призначати тимчасову адміністрацію для управління комерційним банком. Підставами для призначення тимчасової адміністрації (адміністратора) банку можуть бути порушення встановлених економічних нормативів, невиконання нормативних актів Національного банку України та порушення банківського законодавства, неподання або подання недостовірної звітності, збиткова діяльність, становище комерційного банку, за якого власних коштів цього банку залишилось менше, ніж вимагається для його функціонування згідно з чинним законодавством, та інші обставини, що створюють реальну загрозу інтересам вкладників та кредиторів (конфліктна ситуація в керівництві банку, усунення керівництва банку від управління та наявність причин і умов, що можуть призвести до втрати платоспроможності банку тощо).

Рішення про призначення тимчасової адміністрації комерційного банку приймає Правління Національного банку України. Тимчасова адміністрація призначається на визначений Правлінням строк та діє в межах встановлених повноважень. Метою діяльності тимчасової адміністрації та її головним завданням є приведення справ комерційного банку у відповідність до чинного законодавства, відновлення платоспроможності, забезпечення усунення виявлених порушень, причин і умов, які призвели до погіршення фінансового стану, та здійснення інших заходів щодо стабілізації діяльності комерційного банку.

Членами тимчасової адміністрації комерційного банку можуть бути особи, що мають економічну або юридичну освіту і досвід роботи, необхідний для виконання функцій тимчасової адміністрації банку. Керівником та членами тимчасової адміністрації (адміністратором) не можуть бути особи, які мають відносини з цим комерційним банком як акціонери (засновники), працівники банку чи його кредитори.

Керівник та члени тимчасової адміністрації, які є службовцями Національного банку України, призначаються наказом за їх згодою зі збереженням за ними місця роботи, заробітної плати, премій та інших виплат, передбачених системою оплати праці за основним місцем роботи, на період виконання функцій тимчасової адміністрації.

У своїй діяльності тимчасова адміністрація (адміністратор) керується постановою Правління Національного банку про своє призначення, установчими документами комерційного банку та чинним законодавством. При цьому вона виконує функції виконавчого органу комерційного банку (у разі його усунення від керівництва).

Керівник тимчасової адміністрації (адміністратор) виконує обов'язки керівника комерційного банку і, у разі потреби, організовує комплексну перевірку діяльності комерційного банку і звірку фінансової звітності з дійсним станом справ силами тимчасової адміністрації, із залученням зовнішнього аудиту або відповідних структурних підрозділів Національного банку та виконує інші функції, визначені Правлінням Національного банку України.

Загальна тривалість діяльності тимчасової адміністрації (адміністратора) не може перевищувати дванадцяти місяців. В окремих випадках, за рішенням Правління Національного банку України, установлений строк діяльності тимчасової адміністрації може бути продовжений ще на три місяці. Діяльність тимчасової адміністрації припиняється у разі, якщо Національним банком України прийняте відповідне рішення про дострокове припинення її роботи або прийнято рішення відповідного органу про припинення діяльності банку.

Національний банк України має право приймати рішення про зупинення дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій або її обмеження на строк до одного року. У разі прийняття Національним банком України рішення про зупинення дії ліцензії на право здійснення окремих банківських операцій банк — юридична особа (далі — банк) зобов'язаний припинити здійснення відповідних банківських операцій у день отримання рішення про їх зупинення.

При прийнятті Національним банком України рішення про обмеження дії ліцензії на право здійснення окремих банківських операцій банк втрачає право на збільшення обсягу цих операцій (забороняється укладення нових договорів або продовження строку діючих) з часу отримання цього рішення і одночасно має забезпечити виконання зобов'язань банку щодо банківських операцій (за якими зупинено дію ліцензії) перед кредиторами і клієнтами згідно з договорами, що укладені до дня отримання зазначеного рішення.

Після закінчення строку, на який було зупинено (обмежено) дію ліцензії на право здійснення окремих банківських операцій, право на здійснення цих операцій в повному обсязі відновлюється без додаткового повідомлення, якщо Національним банком України не прийнято іншого рішення.

У відповідності з Положенням про застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії на здійснення окремих банківських операцій приймається за поданням відповідних підрозділів банківського нагляду Національного банку України на підставі їх пропозицій або пропозицій територіальних управлінь Національного банку у разі виявлення допущених банком порушень щодо вимог банківського законодавства, нормативних актів Національного банку України, в тому числі:

- виявлення недостовірних даних, на підставі яких була надана ліцензія;
- виникнення становища, яке загрожує інтересам кредиторів та вкладників банку;
- порушення економічних нормативів, встановлених Національним банком України;
- здійснення операцій, на які не було надано ліцензії;
- подання недостовірної інформації та звітності, встановленої нормативними актами Національного банку України, неподання або несвоєчасне їх подання;
- неподання документів за письмовою вимогою уповноважених працівників Національного банку України, приховування рахунків, документів, активів тощо;
- порушення уповноваженими банками або установами уповноважених банків порядку та умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком України;
- відмови купівлі та продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів;

— проведення операцій за незареєстрованими Національним банком України кореспондентськими рахунками комерційних банків;

— невиконання норм обов'язкового резервування.

Дія ліцензії на здійснення банком окремих банківських операцій може бути зупинена або обмежена на строк до одного року. Рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії приймається Комісією Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

Комісія при територіальному управлінні Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків має право зупиняти (обмежувати) банкам дію ліцензії в межах повноважень, визначених відповідним рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків. Рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії є невід'ємною частиною ліцензії на здійснення банківських операцій до часу скасування дії цього рішення.

У разі усунення банком порушень Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків або Комісія при територіальному управлінні Національного банку України може прийняти рішення про дострокове скасування рішення про зупинення (обмеження) дії ліцензії.

Відповідно до ст. 62 Закону України «Про Національний банк України» у разі порушення законів чи інших нормативних актів, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання неплатоспроможності банку чи іншої фінансово-кредитної установи, або заподіяло істотну шкоду інтересам їх клієнтів, приховування будь-яких рахунків, інших документів чи активів, Національний банк має право відкликати ліцензію на здійснення усіх банківських операцій та прийняти рішення про ліквідацію банку. Рішення про ліквідацію комерційного банку приймається Правлінням Національного банку України та оформлюється відповідною постановою. Цією постановою також відкликається ліцензія на право здійснення всіх банківських операцій.

У разі прийняття рішення про ліквідацію комерційного банку та відкликання ліцензії на право здійснення всіх банківських операцій керівник територіального управління Національного банку

України, в якому відкритий кореспондентський рахунок банку, не пізніше наступного дня після прийняття відповідного рішення припиняє усі активні операції за кореспондентськими (субкореспондентськими) рахунками як у національній, так і в іноземній валюті.

Якщо банк має відкриті кореспондентські рахунки у закордонних банках, ліквідатор (ліквідаційна комісія) на підставі відповідної інформації територіального управління Національного банку України, в якому відкритий кореспондентський рахунок банку, доводить до відома цих банків рішення про ліквідацію комерційного банку та забезпечує повернення коштів з кореспондентських рахунків на накопичувальний рахунок ліквідатора.

Ліквідація комерційного банку проводиться ліквідаційною комісією, яка створюється відповідним територіальним управлінням Національного банку не пізніше п'яти робочих днів після дня отримання постанови Правління про ліквідацію комерційного банку.

До складу ліквідаційної комісії можуть входити кредитори, які не є його акціонерами, і представники органів Державної податкової служби за їх згодою. Головою та головним бухгалтером ліквідаційної комісії не можуть бути кредитори банку, що ліквідується. Ліквідатором банку може бути юридична особа, основною діяльністю якої є надання юридичних чи аудиторських послуг.

Якщо ліквідація банку здійснюватиметься ліквідатором, то територіальне управління Національного банку України за погодженням із заступником Голови Правління Національного банку України або заступник Голови Правління Національного банку України за поданням Управління нагляду за великими банками зобов'язані в строк до п'яти робочих днів після дня отримання постанови Національного банку України про ліквідацію комерційного банку укласти з ліквідатором договір про ліквідацію комерційного банку. У договорі між Національним банком України та ліквідатором визначаються права та обов'язки сторін щодо забезпечення процедури ліквідації комерційного банку. Робота ліквідатора (ліквідаційної комісії) оплачується за рахунок банку, що ліквідується, або з інших джерел. Кошторис витрат ліквідатора затверджує орган, який його призначив.

Ліквідатором не може бути юридична особа, яка є кредитором або акціонером (учасником) банку, що ліквідується, і та, яка є стороною у судовій справі за участю банку, що ліквідується.

Національний банк України здійснює контроль за діяльністю ліквідатора. У разі невідповідності роботи ліквідатора встановленим вимогам законодавства та умовам договору Національний банк України має право розірвати договір та призначити нового ліквідатора.

З дня свого призначення ліквідатор (ліквідаційна комісія) має повне та виняткове право вживати будь-яких заходів для ефективної ліквідації банку та одержання максимальної виручки від продажу активів банку. Ліквідатору забороняється вчиняти дії, які б свідчили про продовження діяльності банку. Дії ліквідатора (ліквідаційної комісії) можуть бути оскаржені кредиторами або засновниками, акціонерами (учасниками) банку в судовому порядку.

Для забезпечення виконання ліквідатором своїх повноважень у територіальному управлінні Національного банку України замість закритого кореспондентського рахунку банку відкривається накопичувальний рахунок, на який зараховуються кошти банку і надходження на його адресу та з якого проводяться розрахунки з кредиторами.

Відкриття накопичувального рахунку здійснюється на підставі рішення про ліквідацію банку та нотаріально засвідченої картки зі зразками підписів уповноважених осіб, залучених до ліквідації, з відбитком печатки банку, що ліквідується.

Представник територіального управління Національного банку України, в якому відкритий кореспондентський рахунок комерційного банку, що ліквідується, візує перші примірники розрахункових документів на перерахування коштів з накопичувального рахунку.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний протягом трьох днів після свого призначення опублікувати в одному з офіційних друкованих видань та в одній з місцевих газет за місцезнаходженням банку, що ліквідується, інформацію про початок ліквідації банку. Вимоги кредиторів повинні бути заявлені протягом одного місяця від дня першої публікації в офіційному друкова-

ному органі зазначеного оголошення. Після закінчення вказаного строку заяви кредиторів та вкладників банку не приймаються.

Юридична особа, яка бажає викупити банк або приєднати його, подає на ім'я ліквідатора відповідну заяву.

Після закінчення строку, наданого кредиторам для заявлення своїх вимог, у разі наявності пропозицій купити банк або приєднати його до іншого банку, ліквідатор (ліквідаційна комісія) може звернутися до відповідного територіального управління Національного банку України з обґрунтованими пропозиціями щодо продажу або реорганізації банку шляхом приєднання до іншого банку — юридичної особи.

Продаж або реорганізація банку, що ліквідується, можуть здійснюватися за умови згоди кредиторів, майнові вимоги яких становлять не менш ніж дві третини суми визнаних претензій до банку. Згода кредиторів на продаж або реорганізацію банку, що ліквідується, оформлюється відповідним протоколом зборів кредиторів. При цьому між ліквідатором (ліквідаційною комісією) і юридичною особою, яка бажає викупити банк у цілому або приєднати його, укладається угода про переведення боргу (угода про умови проведення реорганізації) та здійснюється реструктуризація статутного капіталу.

У разі продажу або реорганізації банку, що ліквідується, вся сукупність майнових прав і зобов'язань переходить до юридичної особи, яка бажає викупити банк у цілому або приєднати його до банку- правонаступника.

На підставі висновків територіального управління та відповідного підрозділу системи банківського нагляду і за умови перерахування юридичною особою, яка бажає викупити банк у цілому або приєднати його, коштів на окремий накопичувальний рахунок, відкритий у відповідному територіальному управлінні Національного банку, у необхідному для формування капіталу банку розмірі Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України може дати дозвіл на продаж або реорганізацію банку, що ліквідується. У разі реорганізації банку, що ліквідується, шляхом приєднання банк- правонаступник здійснює організаційні заходи згідно з чинним законодавством і нормативними

актами Національного банку України, що регламентують процедуру реорганізації комерційних банків.

Ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний щомісяця письмово повідомляти територіальне управління Національного банку України, в якому відкритий кореспондентський рахунок банку, про результати роботи та надавати необхідні документи. Така інформація обов'язково повинна містити дані про стягнення дебіторської заборгованості, стан реалізації майна банку та розрахунки з кредиторами.

У разі виникнення спорів щодо виплати заборгованості банку його кредиторам, кошти не підлягають розподілу між акціонерами (учасниками) до вирішення цих спорів.

Після закінчення роботи ліквідатор (ліквідаційна комісія) складає ліквідаційний баланс, який не пізніше 10-ти днів від дня закінчення строку роботи ліквідатора подається разом з матеріалами про його роботу на розгляд до територіального управління Національного банку України, яке разом зі своїми висновками надсилає їх Національному банку України.

Рішення про виключення комерційного банку з Реєстру банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ приймає Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України.

Ліквідація комерційного банку вважається завершеною, а банк таким, що припинив свою діяльність, з моменту внесення запису про це до зазначеного Реєстру.

У відповідності з Положенням про порядок застосування Національним банком України заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства орган банківського нагляду може застосовувати також особливий захід для виправлення несприятливого становища в банку — режим фінансового оздоровлення.

Режим фінансового оздоровлення — це система непримусових та примусових заходів, спрямованих на збільшення обсягу капіталу до необхідного рівня протягом визначеного Національним банком України періоду з метою відновлення ліквідності та платоспроможності та усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а та-

кож наслідків цих порушень. Комерційний банк може бути переведений Правлінням у режим фінансового оздоровлення на строк не більше 12-ти місяців. За наявності обґрунтованих підстав для успішного завершення виконання програми фінансового оздоровлення банку цей строк може бути продовжений Правлінням Національного банку України ще на 6 місяців.

Переведення комерційного банку в режим фінансового оздоровлення здійснюється відповідно до постанови Правління Національного банку України або за рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків за наявності відповідних підстав. Підставами для переведення комерційного банку у режим фінансового оздоровлення є віднесення банку до категорії проблемних¹, відсутність необхідного рівня капіталу, порушення норм банківського законодавства.

Комерційний банк у 20-денний строк з дня отримання постанови Правління чи рішення Комісії розробляє програму фінансового оздоровлення, яка затверджується Радою та Правлінням комерційного банку, і надсилає її для узгодження відповідному територіальному управлінню Національного банку України.

Програма фінансового оздоровлення в обов'язковому порядку має містити: аналіз причин, які спричинили погіршення фінансового стану та збиткову діяльність комерційного банку; конкретні заходи фінансового оздоровлення із зазначенням термінів щодо їх виконання та розрахунок економічного ефекту від впровадження кожного заходу; прогнозні показники діяльності комерційного банку, які передбачено досягти після виконання заходів фінансового оздоровлення; кошторис витрат щоквартально по банку в цілому та з розподілом за філіями.

Залежно від підстав, за яких комерційний банк переведений у режим фінансового оздоровлення, банк зобов'язаний передбачити на період дії режиму фінансового оздоровлення заходи, спрямовані на поліпшення його фінансового стану, а саме: зареєструвати в установленій строк оголошений статутний фонд; сформувати вла-

¹ Проблема діяльності комерційного банку визначається на підставі Методичних вказівок про визначення критеріїв діяльності, за якими комерційні банки переводяться до категорії проблемних, затверджених постановою Правління Національного банку України від 09.12.97 р. № 425.

сні кошти у відповідному розмірі; сформувати резервний фонд та резерв на можливі втрати за позиками комерційних банків у необхідних сумах; ліквідувати збиткові філії; провести інвентаризацію заборгованості за наданими позиками та неотриманими відсотками за користування позиками станом на 1-ше число місяця після прийняття рішення про переведення банку у режим фінансового оздоровлення. Безнадійні до повернення позики банк має списати з балансу за рахунок страхового резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків. У разі недостатності коштів зазначеного резерву банк в установленому порядку покриває збитки від кредитної діяльності за рахунок фондів економічного стимулювання, інших фондів банку або віднесення цієї заборгованості на результати діяльності банку у порядку, передбаченому Положенням про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 29.09.97 р. № 323 [189].

Банк має здійснити заходи щодо погашення простроченої заборгованості та забезпечити першочергове погашення заборгованості за вкладями фізичних осіб, строк дії договорів яких минув, тимчасово припинити нарахування та виплату дивідендів акціонерам (учасникам) та припинити викуп власних акцій на період дії режиму фінансового оздоровлення.

Комерційному банку, який переведений у режим фінансового оздоровлення, забороняється залучення вкладів фізичних осіб, відкриття нових депозитних рахунків та поповнення діючих, проведення подальшої емісії цінних паперів та розширення кола фізичних і юридичних осіб — клієнтів банку з обслуговування їх операцій на ринку цінних паперів, у тому числі пов'язаних з веденням рахунків депозитарного обліку, розміщення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб, надання гарантій, поручительств та банкових кредитів, а також надання пільгових кредитів, проведення нових довірчих операцій за дорученням клієнтів на період фінансового оздоровлення.

При переведенні комерційного банку у режим фінансового оздоровлення Національний банк України відкликає у комерційного банку ліцензію на проведення операцій з касового виконання

державного бюджету, в тому числі ведення бюджетних рахунків клієнтів та рахунків державних позабюджетних фондів, і може відкликати ліцензію на проведення банківських операцій, пов'язаних з випуском цінних паперів та обслуговуванням відповідних операцій клієнтів. У разі відкликання ліцензії на проведення банківських операцій, пов'язаних з випуском цінних паперів, комерційному банку надається право на ведення відповідних рахунків тих клієнтів, з якими вже укладені угоди. Укладення нових угод з клієнтами не допускається. Національний банк за результатами аналізу стану виконання програми фінансового оздоровлення може відкликати ліцензію на право здійснення інших окремих банківських операцій.

У разі ефективного виконання заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення, поліпшення фінансового стану та дотримання економічних нормативів діяльності комерційного банку, який діє у режимі фінансового оздоровлення, банк переводиться у загальний режим роботи. Рішення про відміну режиму фінансового оздоровлення і переведення комерційного банку у загальний режим діяльності приймається Правлінням Національного банку України та оформлюється відповідною постановою.

У разі, якщо програма фінансового оздоровлення не виконана протягом встановленого строку і основні показники діяльності банку не покращились або погіршилися, Правління Національного банку України за поданням відповідного підрозділу системи банківського нагляду та на підставі висновку територіального управління Національного банку України приймає рішення про скасування режиму фінансового оздоровлення та про ліквідацію комерційного банку.

Становлення та розвиток валютного ринку, особливо в країнах з нестабільною економікою, неможливі без ефективної системи контролю. *Валютний контроль* можна охарактеризувати як діяльність держави в особі органів валютного контролю, що спрямована на забезпечення дотримання валютного законодавства у здійсненні валютних операцій [56, с. 10].

Ефективність валютного контролю залежить від якості інформації, якою володіють відповідні уповноважені органи держави стосовно торговельних потоків та пакетів зобов'язань і боргів. Ця інформація може забезпечуватися наявністю у резидентів зобов'язань щодо здійснення будь-якої операції за кордоном через упов-

новажених посередників (банки), які повинні звітувати про це перед відповідними уповноваженими державними органами [68, с. 293].

Метою валютного контролю є забезпечення дотримання резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Основним нормативно-правовим актом, який установлює режим здійснення валютних операцій на території України, визначає загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства, є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 (далі — Декрет).

Згідно з положеннями Декрету органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати й одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті, а також про майно, що підлягає декларуванню у межах повноважень, визначених ст. 13 цього Декрету. Відповідно до вказаної статті органами валютного контролю в Україні є:

- 1) Національний банк України;
- 2) уповноважені банки;
- 3) Державна податкова адміністрація України;
- 4) Державний комітет зв'язку та інформатизації України;
- 5) Державна митна служба України.

Залежно від своїх функцій зазначені органи мають різний обсяг повноважень у сфері валютного контролю. Уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці банки, Державна податкова адміністрація України — фінансовий контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами на території України, Державний комітет зв'язку та інформатизації України — за додержанням правил поштових переказів та пересиланням валютних цінностей через митний кордон України, Державна митна служба України — за додержанням правил переміщення валют-

них цінностей через митний кордон України. Ступінь відповідальності (фінансові санкції) за порушення валютного законодавства встановлено Декретом та Положенням про порядок застосування ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», затвердженим постановою Правління Національного банку України від 04.07.97 р. № 212 [178].

Підставами для застосування фінансових санкцій є здійснення комерційними банками або іншими юридичними особами операцій з валютними цінностями без одержання ліцензії Національного банку; торгівля іноземною валютою банками та іншими кредитно-фінансовими установами без одержання ліцензії Національного банку та (або) з порушенням порядку і умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України; невиконання уповноваженими банками зобов'язань щодо купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів або ухилення від здійснення функцій органу валютного контролю щодо операцій своїх клієнтів; порушення порядку організації розрахунків в іноземній валюті між резидентами та нерезидентами, тобто використання в межах торговельного обороту іноземної валюти як засобу платежу без участі уповноважених банків та отримання індивідуальної ліцензії Національного банку; несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції; ухилення резидентів від встановленого порядку декларування валютних цінностей та іншого майна, які перебувають за межами України.

Враховуючи складність та актуальність питань валютного регулювання, а також з метою забезпечення однакового підходу судів до застосування законодавства про порушення правил здійснення валютних операцій, Пленум Верховного Суду України 18.04.97 р. прийняв постанову «Про практику застосування судами законодавства щодо порушення правил про валютні операції» [203]. Слід зазначити, що положення пункту 4 вказаної постанови, де зазначено, що ліцензії на право вчинення валютних операцій видаються лише юридичним особам, є такими, що не відповідають вимогам Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», оскільки відповідно до

ст. 5 Декрету Національний банк видає індивідуальні ліцензії на право здійснення валютних операцій резидентам і нерезидентам [56, с. 11]. Відповідно до ст. 1 цього Декрету під резидентами розуміються як юридичні, так і фізичні особи, а саме: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі й ті, що тимчасово перебувають за кордоном. Тобто в Декреті немає обмежень щодо надання ліцензій фізичним особам. У зв'язку з цим, на наш погляд, до названої постанови Пленуму необхідно внести відповідні зміни.

Як зазначалось раніше, до порушників законодавства про валютне регулювання застосовуються фінансові санкції. Однак при цьому виникає запитання: формою і мірою якого саме виду юридичної відповідальності є фінансові санкції? Як свідчить судова практика, судами неоднозначно розуміється юридична природа фінансових санкцій. Зокрема, арбітражними судами різних рівнів по справах за участю Національного банку України прийнято кілька рішень, згідно з якими фінансові санкції кваліфікуються в одних випадках як санкції цивільно-правової відповідальності, а в інших — як санкції адміністративної відповідальності. До цього варто також додати, що, навіть при кваліфікації зазначених правовідносин в якості адміністративних, судами при визначенні строків притягнення до відповідальності застосовуються різні нормативні акти.

Кожен з видів юридичної відповідальності має притаманні тільки йому ознаки, які головним чином пов'язані з предметом та методом регулювання тих чи інших правовідносин. Тобто, при визначенні виду юридичної відповідальності необхідно перш за все з'ясувати які правовідносини мають місце в конкретній ситуації. У разі застосування фінансових санкцій мають місце відносини публічно-правового характеру, оскільки однією із сторін цих відносин є відповідний контролюючий або наглядовий державний орган, який від імені держави уповноважений застосовувати певні заходи примусу, а суми стягнених штрафів спрямовуються до Державного бюджету України. У зв'язку з цим віднесення фінансових санкцій до цивільно-правової відповідальності, на наш погляд, не витримує ніякої критики, оскільки при цьому відсутня диспозитивність сторін, яка є обов'язковою характерною рисою норм цивільного пра-

ва. Виходячи з наведеного, можна дійти висновку, що за своїм змістом фінансові санкції мають місце у адміністративних право-відносинах.

Ще одним істотним моментом є те, що навіть у разі визнання фінансових санкцій формою і мірою адміністративної відповідальності, виникають проблеми із застосуванням норм Кодексу України про адміністративні правопорушення [170] відносно юридичних осіб, оскільки норми цього Кодексу стосуються лише фізичних осіб¹. Слід зазначити, що відсутність юридичних осіб серед суб'єктів адміністративної відповідальності, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, ще не свідчить про їх неможливість бути такими. Скоріше можна погодитись з тим, що адміністративні відносини в широкому розумінні охоплюють й відносини за участю юридичних осіб, але при цьому слід чітко усвідомлювати, що відносини за участю фізичних осіб кодифіковані, а відносини за участю юридичних осіб регулюються окремими законами — залежно від сфери діяльності цих осіб.

Фінансові санкції за порушення валютного законодавства застосовуються відповідно до вимог Декрету Кабінету Міністрів України «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів» від 21 січня 1993 р. № 8-93 [131] і стягуються до Державного бюджету України незалежно від строків давності. Ці санкції як міра відповідальності за порушення валютного законодавства застосовуються Національним банком. Оскарження дій Національного банку України щодо накладення стягнень провадиться у судовому порядку.

Усі фінансові санкції, залежно від порядку їх встановлення, можна поділити на визначені в самому Декреті та на встановлені безпосередньо Національним банком України.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, який здійснює контроль за додержанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, що не віднесені Декретом до компетенції інших державних органів, та забезпечує виконання уповноваженими банками функцій органу

¹ У даній роботі автором не розглядаються підстави та порядок притягнення до відповідальності фізичних осіб за порушення правил про валютні операції.

валютного контролю згідно із законодавством України про валютне регулювання.

Обов'язки щодо здійснення контролю за валютними операціями резидентів України Національний банк України виконує на основі:

1) здійснення власних, силами працівників центрального апарату та територіальних управлінь Національного банку, перевірок уповноважених банків стосовно дотримання ними норм і правил валютного законодавства;

2) тісної взаємодії з державними органами, уповноваженими контролювати дотримання резидентами України чинного валютного законодавства;

3) надання інформації державним органам України, що є одним із напрямів співробітництва з метою посилення валютного контролю через узагальнення та аналіз інформації про стан розрахунків за зовнішньоекономічними операціями резидентів;

4) заходів, спрямованих на посилення валютного контролю через подання пропозицій, розроблення та прийняття нових нормативних актів Національного банку та доповнень до існуючих, а також через участь у розробленні законодавчих актів з питань валютного регулювання і контролю;

5) аналізу звітності за валютними операціями, форми якої встановлено Національним банком України [72, с. 224].

Національний банк України, крім функцій прямого контролю, також:

— здійснює державну валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України;

— складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;

— контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;

— визначає, у разі необхідності, ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;

— видає у межах своєї компетенції обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;

— нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;

— видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;

— установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або в розрахункових (клірингових) одиницях;

— установлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

— забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Для реалізації своїх повноважень у сфері застосування фінансових санкцій Національним банком України була прийнята Інструкція «Про порядок застосування ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 30.07.93 р. за № 16010/1568 [168]. На сьогодні цей документ втратив чинність і зазначені питання регулюються Положенням про порядок застосування статті 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», затвердженим постановою Правління Національного банку України від 04.07.97 р. № 212.

Перевірки з питань додержання валютного законодавства проводяться всіма державними органами валютного контролю та правоохоронними органами в межах їх компетенції. За результатами перевірок складаються акти перевірок, які у випадку виявлення порушення валютного законодавства надсилаються до територіальних управлінь Національного банку України за місцем проведення зазначених перевірок. Працівниками департаменту валютного контролю та ліцензування або уповноваженими працівниками територіальних управлінь Національного банку України здійснюється аналіз отриманих матеріалів перевірок (у разі необхідності може супроводжуватись повторною перевіркою на місці) і при

підтвердженні факту порушення валютного законодавства складається протокол за встановленою формою, який вручається керівникові перевіреної установи. Крім того, від посадових осіб перевіреної установи беруться письмові пояснення за кожним фактом порушення.

Після проведення зазначених процесуальних дій і встановлення факту правопорушення на підставі протоколу приймається постанова про притягнення до відповідальності винної особи за порушення валютного законодавства. Ця постанова надсилається порушнику, який протягом п'яти днів після її отримання має перерахувати відповідну суму штрафу до Державного бюджету України.

У разі несплати штрафу у зазначений строк постанова про притягнення до відповідальності надсилається до органів Державної податкової адміністрації України за місцем знаходження порушника і сума штрафу списується з його рахунку у безспірному порядку відповідно до вимог ст. 11 Закону України «Про державну податкову службу» та статей 1 і 6 Декрету Кабінету Міністрів України «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів» від 21 листопада 1993 р. № 8-93. У разі відсутності коштів на рахунку платника штраф стягується відповідно до чинного законодавства.

Матеріали про порушення валютного законодавства розглядаються начальниками територіальних управлінь Національного банку України, а в разі, коли сума штрафу перевищує суму, еквівалентну 5 тис. доларів США, перераховану у валюту України за обмінним курсом Національного банку на день виявлення порушення, — Головою Національного банку України, його заступниками чи Правлінням Національного банку України.

Санкції у вигляді позбавлення ліцензії, а також санкції, коли сума штрафу перевищує суму, еквівалентну 100 тис. доларів США, перераховану у валюту України за обмінним курсом Національного банку на день виявлення порушення, застосовуються виключно на підставі постанови Правління.

Як зазначалося вище, уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці банки, тобто уповноважені банки є відпо-

відальними за законність всіх валютних операцій, які здійснюються його клієнтами. Уповноважені банки є єдиними недержавними органами валютного контролю. Це пов'язано з тим, що банк є організацією, основним призначенням якої є посередництво у переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників та від продавців до покупців, тобто практично увесь грошовий обіг в господарському обороті здійснюється через банківську систему, і жоден інший орган чи установа не має такого оперативного і повного доступу до інформації стосовно операцій, пов'язаних з обігом грошових коштів. Враховуючи таке монопольне становище банківської системи як єдиного організму у сфері розрахунків, уповноважені комерційні банки України отримали певні обов'язки щодо контролю за операціями своїх клієнтів. Банки зобов'язані перш за все запобігти проведенню тієї чи іншої незаконної валютної операції.

Крім того, специфіка уповноважених банків полягає також в тому, що вони самі є суб'єктами підприємницької діяльності і активно здійснюють валютні операції. Тому не випадково у валютному законодавстві багато уваги приділяється порядку здійснення валютних операцій комерційними банками.

Відповідно до вимог Положення «Про порядок застосування ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» невиконання уповноваженими банками зобов'язань щодо здійснення функцій органу валютного контролю за операціями своїх клієнтів тягне за собою позбавлення генеральної ліцензії Національного банку на право здійснення валютних операцій або накладення штрафу у розмірі 25 % суми коштів, які були використані резидентами і нерезидентами під час проведення через ці банки валютних операцій з порушенням чинного законодавства.

За інші порушення комерційними банками валютного законодавства (такі, як здійснення певних операцій без наявності генеральної або індивідуальної ліцензії, порушення порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, встановлених Національним банком України) передбачається відповідальність у вигляді штрафу, сума якого дорівнює сумі (вартості) валютних цінностей проведеної операції, пере-

рахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку на день здійснення таких операцій, або позбавлення ліцензії Національного банку України на право здійснення валютних операцій з виключенням банку із Республіканської книги реєстрації банків¹ або без такого виключення.

Слід зазначити, що передбачена ст. 16 цього Декрету санкція у вигляді прийняття рішення про виключення банку з Республіканської книги реєстрації банків, на наш погляд, сформульована досить невдало, оскільки, виходячи із конструкції правової норми, передбачає такий захід впливу в якості самостійного. У той же час варто зауважити, що зазначений захід впливу самостійно застосовуватись не може як такий, що протирічить вимогам законодавчих актів України.

У даному випадку може стояти питання лише про ліквідацію банку, оскільки викреслення банку з Республіканської книги реєстрації банків по суті є завершенням процесу реорганізації чи ліквідації. Зокрема, ст. 22 Закону України «Про господарські товариства» та ст. 34 Закону України «Про підприємства в Україні» [147] передбачено, що підприємство (товариство) вважається реорганізованим або ліквідованим з моменту виключення його з державного реєстру. Таким чином, передбачена Декретом міра відповідальності щодо виключення банку з Республіканської книги реєстрації банків за порушення валютного законодавства не відповідає вимогам наведених законодавчих актів і не може застосовуватись на практиці з вищезазначених мотивів. Тому до ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» необхідно внести зміни, вилучивши право Національного банку виключати комерційні банки з Республіканської книги реєстрації банків у разі порушення ними валютного законодавства.

Право застосування фінансових санкцій за порушення валютного законодавства Декретом надано тільки Національному банку України. Вважаємо це не зовсім правильним, оскільки Національний банк безпосередньо не здійснює контроль за діяльністю небан-

¹ З набранням чинності Закону України «Про Національний банк України» Національний банк веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ.

ківських установ. Тому, на наш погляд, право застосування санкцій за порушення правил валютного регулювання до небанківських установ має бути передано органам Державної податкової адміністрації України. Це обумовлено тим, що зазначені органи безпосередньо здійснюють контроль за валютними операціями резидентів і нерезидентів України, для чого в структурі системи Державної податкової адміністрації функціонують спеціальні підрозділи валютної інспекції.

Сьогодні для застосування штрафних санкцій щодо вказаних суб'єктів за порушення валютного законодавства Головна державна податкова адміністрація України передає необхідні матеріали до Національного банку України, що значно ускладнює процедуру притягнення до відповідальності та знижує оперативність валютного контролю. Крім того, слід зазначити, що головною функцією Національного банку України у сфері валютного контролю є нагляд за діяльністю саме банків та фінансово-кредитних установ. Тому, на наш погляд, необхідно внести зміни до п. 2 ст. 16 Декрету і викласти його в такій редакції: «Штрафні санкції, передбачені цією статтею, застосовуються Національним банком України до комерційних банків та фінансово-кредитних установ, та Головною державною податковою адміністрацією України — до інших резидентів і нерезидентів України».

Глава 6

ДО ПИТАННЯ ПРО БАНКІВСЬКУ ТАЄМНИЦЮ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

6.1. Банківська таємниця: поняття і правове регулювання

Однією з основних проблем усіх сучасних економічних систем, заснованих на ринкових відносинах, є збереження професійної та комерційної таємниць, тобто забезпечення конфіденційності інформації стосовно професійної діяльності учасників цих систем.

Право конфіденційності комерційної діяльності — це система юридичних норм, які регулюють майнові та немайнові відносини з приводу втілення комерційно цінної інформації в об'єктивні форми її отримання, зміни і використання. Йдеться не лише про реально цінну, а й про потенційно цінну інформацію [22, с. 7].

Правового визначення професійної таємниці в законодавстві України не існує. Можна вважати, що це певний комплекс конфіденційної інформації (в тому числі й комерційної), до якої за умови нерозголошення особа отримує доступ у процесі професійної діяльності.

Комерційну таємницю можуть становити цінні з комерційної точки зору торговельні, виробничі, науково-технічні або організаційні відомості стосовно господарської діяльності власника інформації. Відповідно до ст. 30 Закону України «Про підприємства в Україні» комерційною таємницею підприємства вважаються відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою його діяльністю, що не є держав-

ною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам цього підприємства.

Без визначення змісту поняття «державна таємниця» не можна розглядати інші види таємниць, у тому числі й банківську. Основним законодавчим актом тут є Закон України «Про державну таємницю» [142], відповідно до ст. 1 якого державна таємниця є видом таємної інформації, що містить відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди життєво важливим інтересам України і які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею та підлягають охороні з боку держави.

У ст. 2 цього ж Закону застережено, що дія законодавства України про державну таємницю не поширюється на відносини, пов'язані з охороною комерційної чи банківської таємниці, іншої конфіденційної чи таємної інформації, якщо остання не є водночас державною таємницею.

Згідно зі ст. 30 Закону України «Про підприємства в Україні» склад та обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, та порядок їх захисту визначає керівник підприємства. Відомості ж, які не є комерційною таємницею, визначено постановою Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 9 серпня 1993 р. № 611 [200]. До них належать:

— установчі документи, а також документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та окремими її видами;

— інформація за всіма встановленими формами державної звітності;

— дані, необхідні для перевірки нарахування і сплати податків та інших обов'язкових платежів;

— відомості щодо чисельності й складу працівників, їхньої заробітної плати в цілому та за професіями й посадами зокрема, а також про наявність вільних робочих місць;

— документи, що підтверджують сплату податків та обов'язкових платежів;

— факти щодо забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізації продукції, що завдає шкоди здоров'ю, інші порушення законодавства України, а також суми заподіяних унаслідок цього збитків;

— дані щодо платоспроможності підприємства;

— відомості про участь посадових осіб підприємства у кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю;

— відомості, які відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню.

Варто також зауважити, що умови отримання такої інформації передбачені чинним законодавством України. Вимагати її можуть лише органи державної виконавчої влади, контролюючі та правоохоронні органи та інші особи відповідно до законодавства.

В Україні та інших пострадянських країнах багатогранна тема банківської діяльності активно досліджується. Деякі з авторів вважають банківську таємницю різновидом таємниці комерційної. Це — спірна позиція, оскільки рівень та порядок віднесення тих чи інших відомостей до однієї з них, а також правове оформлення таких дій є зовсім різними.

Як уже зазначалося, до комерційної таємниці відносять будь-які відомості, за винятком тих, що заборонено відносити до комерційних, які визначаються як такі самим суб'єктом господарської діяльності. Тому обсяги такої інформації у різних суб'єктів різні. Більше того, ця інформація вважається закритою лише після прийняття відповідного рішення. Комерційну таємницю спеціально оформляють локальними правовими актами. На відміну від цього, банківська таємниця такого оформлення не потребує — її обсяг встановлюється законом, причому він (обсяг) однаковий для будь-яких банків та їхніх клієнтів. Коло осіб, які мають право отримувати відомості, що становлять банківську таємницю, також окреслено законодавством і розширеному тлумаченню не підлягає. Без згоди клієнта банківські відомості жодним іншим особам не передаються [77, с. 219].

Крім того, слід наголосити, що поняття «комерційна таємниця» і «банківська таємниця» використовуються як самостійні (зокрема, у ст. 2 Закону України «Про державну таємницю»). Цікавим

є той факт, що в чинному законодавстві України відсутня будь-яка відповідальність за порушення банківської таємниці. Така відповідальність встановлена лише за порушення комерційної таємниці (ст. 148⁶ «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю» та ст. 148⁷ «Розголошення комерційної таємниці» Кримінального кодексу України [172], а також ст. 164³ «Недобросовісна конкуренція» Кодексу України про адміністративні правопорушення). Тобто виходячи зі змісту вказаних правових норм, можна дійти висновку про те, що за порушення банківської таємниці можна притягнути до відповідальності лише у тому випадку, коли дії винної особи кваліфікуються як порушення комерційної таємниці [55, с. 63].

Банківська таємниця є різновидом професійної. Вона полягає в збереженні інформації стосовно економічної та особистої діяльності клієнтів, отриманої банками та службовцями цих установ у процесі професійної діяльності. Здійснюючи банківські операції і банківську діяльність у цілому, а також укладаючи угоди тощо, банк отримує, зберігає і використовує інформацію, що, як правило, має високу економічну та іншу цінність. Сенс банківської таємниці у тому, щоб ці відомості не стали широко відомими. У нерозголошенні професійної таємниці зацікавлений передусім клієнт, адже він за специфікою банківських послуг надає банкірові інформацію, від якої часто залежить його власна економічна безпека. Слід підкреслити, що самі банки у певних випадках теж можуть виступати як клієнти інших банків, оскільки мають свої власні рахунки. На підставі сказаного можна зробити висновок, що *банківська таємниця* — це зобов'язання банку (фінансово-кредитної установи) зберігати таємницю стосовно операцій своїх клієнтів [60, с. 15].

Питання конфіденційності взаємовідносин банків та їхніх клієнтів не є лише питанням їх двосторонніх відносин. Головна роль у регулюванні цих правовідносин належить насамперед державі, оскільки лише вона в особі своїх уповноважених органів може встановлювати і підтримувати певний правовий порядок створення та передачі інформації, тим більше, коли йдеться про відомості, від яких залежить економічна безпека та стабільність країни. Отож цілком природно, що законодавством закріплено певні гарантії держави щодо збереження конфіденційної інформації.

У ст. 32 Конституції України чітко зазначено: «Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини». Стосовно банківської таємниці слід звернути увагу на ст. 384 «Вклади громадян у кредитних установах» Цивільного кодексу України, згідно з якою держава гарантує таємницю вкладів, їх збереження і видачу за першою вимогою вкладника. Крім того, відповідно до ст. 23 Закону України «Про господарські товариства» посадові особи цих товариств зобов'язані зберігати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію і несуть за її розголошення відповідальність, передбачену чинним законодавством України та установчими документами товариства.

Слід, однак, зазначити, що в законодавстві України немає окремого правового акта у сфері регулювання банківської таємниці. Крім окремих посилянь у різних законодавчих актах, існує лише одна спеціальна стаття із цього приводу, що закріплена в Законі України «Про банки і банківську діяльність», а саме ст. 52 «Банківська таємниця». На підставі її положень можна виділити два основних аспекти банківської таємниці: її зміст та обмеження її дії.

Відповідно до зазначених положень змістом банківської таємниці є збереження та нерозголошення банками (їх службовцями) інформації щодо операцій, рахунків та вкладів своїх клієнтів і кореспондентів. Згідно зі ст. 1 Закону «Про банки і банківську діяльність» банківська система в Україні є дворівневою і складається з Національного банку України та комерційних банків. Тобто банківська таємниця поширюється й на центральний банк держави.

Стосовно обмеження банківської таємниці слід наголосити, що вона не існує в абсолютній та безумовній формі. Адже навіть через ділове листування клієнт уже розголошує певну інформацію, вказуючи свої банківські реквізити. До того ж, зобов'язання банкірів зберігати таємницю завжди відходили на другий план порівняно з дією інших інститутів (кримінальне переслідування, судовий процес, спадкове право тощо). Слід зауважити, що порядок розголошення інформації стосовно фізичної особи відрізняється від того, який застосовують, коли йдеться про юридичну особу. Це

безпосередньо пов'язано із захистом приватного життя окремої людини.

Згідно зі ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність» довідки щодо операцій і рахунків юридичних осіб та інших організацій видаються самим організаціям, органам державної податкової служби з питань оподаткування, органам Пенсійного фонду України з питань сплати страхових внесків, а також у випадках, передбачених законодавством, на письмову вимогу — судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, Антимонопольного комітету України, державної контрольно-ревізійної служби, арбітражному суду та аудиторським організаціям.

Водночас довідки щодо рахунків і вкладів громадян видаються, крім самих клієнтів та їхніх представників, також судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, податкової міліції у справах, що знаходяться в їх провадженні. Довідки щодо рахунків і вкладів у разі смерті їх власника видаються особам, вказаним банком власником рахунку і вкладу у заповідальному розпорядженні, державним нотаріальним конторам у справах спадщини, що знаходяться на розгляді, та іноземним консульським установам.

Тобто, якщо стосовно юридичних осіб законодавством передбачено додаткові випадки надання інформації окремим правоохоронним та контролюючим органам, то щодо фізичних осіб перелік випадків розголошення банківської таємниці чітко визначено і він не підлягає розширеному тлумаченню.

Слід, однак, сказати, що питання, пов'язані з розкриттям банківської таємниці, на практиці вирішувати буває досить складно. Так, відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (ст. 12) [146] спеціальні підрозділи з питань боротьби з організованою злочинністю за письмовою вимогою їх керівників мають право одержувати від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності) інформацію та документи про операції, рахунки, вклади, внутрішні й зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб.

Водночас необхідно зупинитися на колізіях положень цього Закону та Закону «Про банки і банківську діяльність» у сфері отримання інформації про ті чи інші дії фізичних осіб. Протиріччя по-

лягають у тому, що згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» така інформація надається лише у разі наявності у провадженні правоохоронних органів конкретних справ, а згідно із Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» ніякі обмеження для отримання інформації не встановлені. Тобто існує певна колізія правових норм. Враховуючи, що для банків спеціальним законом є Закон «Про банки і банківську діяльність» і питання банківської таємниці окремо та чітко регулюються лише цим Законом, можна дійти висновку щодо пріоритетності саме його положень перед положеннями інших законів у сфері збереження банківської таємниці [55, с. 64]. Подібні колізії правових норм перешкоджають реалізації положень і деяких інших законів. Проте у будь-якому випадку, зіткнувшись із проблемою розголошення інформації, що становить банківську таємницю, на наш погляд, слід виходити із пріоритетності норм Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Варто окремо зупинитися на порядку отримання такої інформації органами податкової служби. Це питання, крім ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність», регулює також податкове законодавство. Так, згідно з пунктом 2 ст. 11 Закону «Про державну податкову службу в Україні» [141] її органи мають право безоплатно одержувати від організацій (до переліку входять Національний банк та його установи, комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи) певну інформацію у порядку, визначеному законодавством. Порядок отримання інформації та відповідні обов'язки банків щодо її надання визначено Законом України «Про систему оподаткування» [148]. Відповідно до пункту 1 ст. 12 цього Закону банки та інші фінансово-кредитні установи на запит державних податкових органів повинні надавати відомості про наявність і рух коштів на розрахункових та інших рахунках платників податків — клієнтів цих установ.

Наголосимо, що банки зобов'язані надавати зазначену інформацію лише на конкретний запит податкових органів — будь-які вимоги щодо систематичного інформування суперечать чинному законодавству України.

Питання банківської таємниці та її меж стосується й функціонування в Україні анонімних валютних рахунків, правовий режим

яких передбачає відсутність повної інформації про власника рахунку навіть у банку. Ці рахунки з'явилися в нашій країні після виходу Указу Президента України «Про відкриття анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) від 1 серпня 1995 р. № 679/95 [234] та постанови Правління Національного банку України від 16.08.95 р. № 205, якою затверджено «Порядок відкриття та функціонування анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів)» [192].

Звісно, цілковита відсутність інформації про клієнтів банків відкриває шлях для зловживань у фінансовій сфері та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а тому міжнародна спільнота такої практики не схвалює. Зазначені питання знайшли відображення і в міжнародному праві, про що свідчить укладення багатосторонніх договорів у сфері банківського нагляду та боротьби з «відмиванням брудних грошей». Україна теж бере у них участь. Так, на підставі Закону України від 17 грудня 1997 р. [151] наша країна ратифікувала Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. Оскільки ми взяли на себе певні міжнародні зобов'язання, постає питання про необхідність імплементації норм міжнародного права у вітчизняне законодавство. Як свідчить міжнародна практика, на зміну анонімним приходять, як правило, кодовані рахунки — правовий режим їх відкриття та функціонування дає змогу максимально враховувати інтереси їх власників щодо обмеження кола осіб, які мають доступ до приватної інформації у фінансовій сфері (ці рахунки обслуговують спеціально призначені службовці банку). Правоохоронні органи у разі необхідності мають змогу ідентифікувати особу власника кодованого рахунку, оскільки його ім'я банку відоме.

Зазначений підхід до функціонування анонімних рахунків вже набуває у нашій країні правового оформлення. Першим кроком у цьому напрямі є Указ Президента України «Про деякі питання захисту банківської таємниці» від 21 липня 1998 р. № 803/98 [238], згідно з яким банкам заборонено відкривати анонімні валютні рахунки фізичним особам (резидентам і нерезидентам), а зараховувати нараховані відсотки за вже відкритими анонімними валютними рахунками фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) банки мають право відповідно до строків, визначених умовами цих вкладів, але не довше ніж до 1 липня 1999 р.

Повертаючись до суті питання, наголосимо, що банківська таємниця є водночас засобом захисту клієнта, охорони ділової таємниці. Вона сприяє зміцненню довіри до національної банківської системи, яка діє в умовах жорсткої міжнародної конкуренції. Останнім часом процес експансії в Україну іноземного банківського капіталу вийшов на новий етап розвитку. Відтак загострюється, а отже, вимагає детальної розробки процесуальних механізмів проблема законодавчого регулювання банківської таємниці.

На нашу думку, для вирішення цієї проблеми слід було б законодавчо закріпити на рівні закону норму, згідно з якою право на отримання третіми особами закритої банківської інформації було б можливим лише на підставі судового рішення [60, с. 17]. Такий порядок розкриття банківської таємниці з одночасним встановленням кримінальної відповідальності за її розголошення запобігав би зловживанням при отриманні й використанні інформації про наявність і рух коштів та гарантував би захист прав і законних інтересів юридичних та фізичних осіб. Крім того, наявність відповідного судового рішення у зазначеній ситуації цілковито узгоджується з вимогами ст. 124 Конституції України, згідно з якою правосуддя в Україні здійснюється тільки судами, а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

З огляду на певні особливості нормативного регулювання інституту банківської таємниці в Україні корисно ознайомитися з досвідом інших держав. Практично в усіх країнах відомості про рахунки та операції за ними є банківською таємницею. Це означає, що отримати їх можна, як правило, лише у разі порушення кримінальної справи. У багатьох країнах розгляд цивільної справи не означає, що банк зобов'язаний надавати суду конфіденційну інформацію, за винятком хіба що тих випадків, коли він сам є однією зі сторін у справі [77, с. 235].

Законодавче закріплення поняття банківської таємниці та її регулювання у різних країнах має певні особливості. Згідно із законом Швейцарії «Про банки й ощадні каси» до організацій, які зобов'язані зберігати банківську таємницю, належать: банки, приватні банкірські доми, ощадні каси, певні фінансові компанії. Оскільки закон поширюється на всі кредитні організації, які діють у країні, до цього переліку входять також іноземні філії та дочірні банки,

розташовані у Швейцарії. Зауважимо, що зазначений закон зобов'язує відповідальних осіб зберігати банківську таємницю протягом усього життя, де б вони в подальшому не працювали [22, с. 26].

У Франції відповідно до норм закону про банки професійну таємницю не можна приховувати від судових органів, які проводять кримінальне розслідування. Тобто службовці банку повинні давати свідчення обмеженому колу представників правоохоронних органів, причому дізнання проводиться за спеціальним дорученням судового слідчого. За законом кредитні установи повинні надавати податковій службі Франції конкретну конфіденційну інформацію. Згідно з положеннями Книги податкових процедур фіскальні агенти, які здійснюють податковий контроль, можуть отримувати довідки з торговельних книг прибуткових та інших документів кредитної установи. Право отримувати конфіденційну банківську інформацію мають також митні органи Франції, які на підставі статті 651 Митного кодексу можуть не лише вимагати від кредитних установ відповідних довідок, а й вживати певних заходів щодо накладення арешту на кошти, що знаходяться на рахунках [53, с. 105].

Останнім часом у всіх європейських країнах активно приймають закони, спрямовані на боротьбу з «відмиванням» капіталів. Як було зазначено, це пов'язано з удосконаленням правового регулювання цих питань на міжнародному рівні. У зв'язку із цим основним зобов'язанням кредитних установ та інших фінансових посередників є встановлення особи своїх клієнтів та третіх осіб, на користь яких вони мають намір діяти. Крім того, кредитні установи повинні повідомляти спеціальні адміністративні органи про суми, стосовно яких існує підозра щодо проведення розрахунків, пов'язаних зі злочинною діяльністю. Тобто професійна таємниця банкірів має обмеження, і у разі проведення банком сумнівної операції без повідомлення про це компетентних органів банк та його службовці можуть бути притягнуті до відповідальності.

Варто також зазначити, що законодавством багатьох іноземних країн передбачається не лише зобов'язання щодо збереження банківської таємниці, а й застосування певних санкцій (від накладення досить високих грошових штрафів до позбавлення волі) за порушення порядку використання таємної інформації. Цей факт —

ще одне свідчення того, що у світі дуже обережно працюють із конфіденційною інформацією, поважаючи право її господаря на свою таємницю.

6.2. Врахування вимог щодо банківської таємниці у взаємовідносинах банків з правоохоронними органами

Останнім часом в Україні все більшу увагу привертає проблема боротьби з організованою злочинністю, корупцією, відмиванням «брудних грошей». Президент України Указом від 17 вересня 1996 р. № 837/96 затвердив Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996—2000 роки [239], а Указом від 10 квітня 1997 р. № 319/97 — Національну програму боротьби з корупцією [230].

Ця дуже важлива і необхідна робота вимагає як активізації повсякденної діяльності правоохоронних, всіх інших державних органів, так і удосконалення законодавства, що регулює її діяльність по боротьбі з організованою злочинністю.

Аналіз чинного законодавства, зокрема законів України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» і «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [144], свідчить, що в деяких випадках вони сформульовані нечітко, містять суперечності, викликають двозначне тлумачення, порушують права і свободи людини, інтереси суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі з урахуванням вимог щодо банківської таємниці. Це значно ускладнює їх практичне застосування. Так, у п. 4 «г» ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» передбачено, що Національний банк України зобов'язаний попередньо інформувати спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю про великомасштабні операції фізичних осіб (у розмірі понад сто мінімальних заробітних плат). У ст. 7 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» встановлено, що банки, а також кредитні, митні, фінансові та інші установи, підприємства, орга-

нізації протягом двадцяти діб зобов'язані повідомити відповідні правоохоронні органи про громадян, одноразові грошові перекази яких перевищують тисячу мінімальних розмірів заробітної плати.

Слід зазначити, що ці закони суперечать положенням ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо банківської таємниці. Цією статтею передбачено, що довідки по операціях і рахунках юридичних осіб та інших організацій видаються у випадках, передбачених законодавством, на письмову вимогу судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ, а за рахунками і вкладками громадян — судам, органам прокуратури, служби безпеки, внутрішніх справ у справах, що знаходяться в їх провадженні. Виходячи з зазначеного, у відповідності із Законом України «Про банки і банківську діяльність» надання банками довідок про кошти клієнтів — юридичних осіб можливе лише на письмову вимогу правоохоронних органів, а щодо клієнтів фізичних осіб — за наявності провадження у справах, порушених цими органами.

Між тим, у законах України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» і «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» йдеться про обов'язок банків повідомляти про рахунки, вклади, операції клієнтів не за письмовим запитом і не за порушеною справою щодо фізичної особи, а лише за самим фактом проведення операцій у визначених розмірах. Отже, у сферу дії правоохоронних органів можуть потрапити фізичні та юридичні особи, щодо яких немає ніяких відомостей про здійснення протиправної діяльності, а лише за самим фактом проведення операцій в значних сумах. Цим, на наш погляд, порушується ст. 41 Конституції України про право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності та ст. 42 про право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Хоча відповідно до ст. 22 Конституції України не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Певно, що фізичні особи, аби уникнути можливості потрапити в результаті проведення своїх правомірних розрахункових або вкладних операцій у сферу діяльності правоохоронних органів, бу-

дуть відмовлятися від зберігання своїх грошей у банках, проведення розрахунків за угодами у безготівковій формі, використовуючи тільки готівку. Це гальмуватиме запровадження прогресивних методів безготівкових розрахунків, електронних платежів, сприятиме збільшенню готівкової маси в обігу і обмеженню можливості використання коштів населення як кредитних ресурсів, інвестицій у виробництво. Замість того, щоб працювати на поживлення економіки України, такі кошти населення лежатимуть «мертвим вантажем» або опиняться у сфері тіньової економіки [57, с. 84]. Такий стан справ може негативно вплинути й на криміногенну обстановку, оскільки вільні гроші населення, що не зберігаються у банківських установах, легше можуть стати об'єктом злочинних посягань під час квартирних крадіжок, пограбувань, збройних нападів тощо.

Є ще один негативний аспект цієї проблеми. Передавання великого обсягу інформації про кількість і рух коштів багатьох клієнтів банку значно розширює коло тих, що мають доступ до відомостей про осіб, у розпорядженні яких є значні кошти. Це підвищує ймовірність доступу до такої інформації мафіозних структур і використання її для злочинної діяльності. У зв'язку з викладеним, здається доцільним з метою підвищення гарантій і захищеності суб'єктів підприємницької діяльності посилити кримінальну відповідальність за розголошення банківської (комерційної) таємниці. Для цього пропонується доповнити ст. 148⁷ Кримінального кодексу України частиною другою з кваліфікуючими ознаками, а також посилити санкції за скоєння даного злочину.

Закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» і «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» також не узгоджуються між собою і в окремих випадках містять нечіткі положення. Це, зокрема, стосується норм п. 4 «г» ст. 18 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» про обов'язок Національного банку України попередньо повідомляти про великомасштабні операції фізичних та юридичних осіб, що здійснені одноразово або протягом 30 діб. По-перше, не зрозуміло, як можна попередньо інформувати про «здійснені» операції, тим більше такі, які здійснювалися протягом 30 діб. По-друге, у відповідності з Постановою Верхов-

ної Ради України «Про норматив обігу платіжних документів в Україні» від 25 червня 1993 р. [194] та Інструкцією Національного банку № 7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України» [163] банки зобов'язані провести розрахунки в день одержання платіжних документів. За затримку проведення операцій вони несуть матеріальну відповідальність, тому «попередньо» інформувати органи боротьби з організованою злочинністю, затримуючи проведення операцій, немає можливості.

Не зрозуміло також, чи необхідно повідомляти про операції, здійснені протягом 30 діб, щодо всіх контрагентів чи між одними і тими ж платниками і одержувачами коштів?

І нарешті, Національний банк, на який п. 4 «г» ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» покладено обов'язок повідомляти органи по боротьбі з організованою злочинністю про великомасштабні операції, має інформацію про залишки і рух коштів на коррахунках комерційних банків вже після здійснення ними операцій по обслуговуванню клієнтів.

Слід також мати на увазі, що клієнтами Національного банку у відповідності з його функціями є комерційні банки і обмежене коло бюджетних установ, а переважна більшість юридичних осіб і всі фізичні особи обслуговуються у комерційних банках. До того ж існує ряд моделей розрахунків, які не мають відображення на кореспондентському рахунку комерційного банку в Національному банку України (моделі консолідованого обслуговування коррахунку комерційного банку), розрахунки через прямі взаємні коррахунки (типу «ЛОРО» і «НОСТРО»). Останнім часом значно розширилось коло банків, що працюють за моделями консолідованого обслуговування коррахунку. За таких обставин Національний банк не має повної інформації про проведені операції, і тому повідомляти про них мають безпосередньо комерційні банки. Проте саме при здійсненні операцій через прямі взаємні коррахунки типу «ЛОРО» і «НОСТРО» існує більша вірогідність спроб перерахування коштів за кордон, «відмивання» коштів, одержаних незаконним шляхом тощо [57, с. 84].

Чинне законодавство також створює плутанину й в питанні органів, які повинні надавати зазначену інформацію: у Законі

України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» цей обов'язок покладено на Національний банк України, а у Законі України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» — безпосередньо на банки, кредитні, фінансові установи тощо. Немає чіткості й у визначенні органів, яким у відповідності з зазначеними законами має надаватися інформація про операції у великих розмірах: тільки спеціалізованим підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю чи й іншим правоохоронним органам, оскільки в останньому законі вказано, що слід повідомляти «відповідні правоохоронні органи».

Варто зазначити, що спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю створені в системі Міністерства внутрішніх справ України (МВС) і Службі безпеки України (СБУ). Вважаємо, що дублювати і паралельно направляти інформацію правоохоронним органам і окремо підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю недоцільно. Це вимагатиме значних затрат, відволікатиме велику кількість працівників, призводитиме до паралелізму в роботі. Вважали б за можливе, щоб така інформація надавалась одному підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю на обласному рівні відповідно МВС і СБУ (або іншому конкретно визначеному підрозділу), яка потім, при необхідності та залежно від характеру отриманої інформації, направлялась за своїми каналами іншим структурам в системі МВС і СБУ і, в залежності від наслідків перевірки, інформувались вищестоящі органи.

На наш погляд, суперечать статтям 41, 42 Конституції України та деяким іншим законам і положення п. 4 «д» ст. 18, п. 4 «б» ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

У п. 4 «д» ст. 18 цього Закону йдеться про обов'язок Національного банку за рішенням слідчого припиняти операції з розрахунків клієнтів, хоча ні в цьому законі, ні в Кримінально-процесуальному кодексі України (КПК) [173], ні в інших законодавчих актах України немає прямої норми щодо права слідчого приймати такі рішення. Відсутня також норма про обов'язок комерційних банків припиняти операції за рішенням слідчих і в Законі України «Про банки і банківську діяльність». Оскільки клієнтами Націо-

нального банку є лише комерційні банки і незначна кількість бюджетних установ, а більшість юридичних осіб обслуговуються саме в комерційних банках, такий захід, як припинення операцій щодо цих клієнтів, центральний банк не має змоги застосовувати.

При цьому також слід мати на увазі, що у відповідності з частиною другою ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки є економічно самостійними і повністю незалежними від виконавчих та розпорядчих органів державної влади в рішеннях, пов'язаних з їх оперативною діяльністю, а також щодо вимог і вказівок, які не відповідають чинному законодавству. За таких обставин банк може відмовитись виконати рішення про припинення операцій, оскільки у разі його виконання, може постати питання про відшкодування банком збитків клієнтам у судовому порядку.

У Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» норма про припинення операцій регулюється одним рядком, не регламентується процесуальний порядок її застосування, можливість припинення операцій не пов'язується навіть з наявністю порушеної кримінальної справи, п. 4 «д» ст. 18 його не кореспондується зі ст. 12 цього ж Закону про повноваження спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Застосовувати норми КПК України в цьому разі неможливо, оскільки ним такий захід не передбачений. Законом також не передбачено, в яких випадках та на який термін може застосовуватися припинення операцій, яким процесуальним документом має оформлятися таке рішення, порядок його оскарження, відповідальність за його безпідставне прийняття тощо. Все це може призвести до суб'єктивізму при застосуванні припинення операцій, порушення прав юридичних і фізичних осіб.

Викладене значною мірою стосується і передбаченого в п. 4 «б» ст. 12 названого Закону права накладати арешт на кошти юридичних і фізичних осіб. Він надає право будь-якому співробітнику спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю накладати арешт на кошти та інші цінності фізичних та юридичних осіб, в той час коли відповідно до ст. 53 Закону України «Про банки і банківську діяльність» на кошти та інші цінності юридичних осіб та громадян, що знаходяться у банках, арешт може бути накла-

дений тільки за рішенням судів і постановами слідчих органів. Проте арешт коштів у відповідності із п. 4 «б» ст. 12 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» також не пов'язується з порушенням кримінальної і навіть оперативно-розшукової справи, процесуально не регулюється і не узгоджується з нормами КПК.

За змістом статей 28, 29, 125, 126 КПК України арешт майна, в тому числі коштів, може застосовуватися як засіб до забезпечення можливого цивільного позову чи конфіскації майна, тобто лише до майна підозрюваного, обвинуваченого або підсудного. Арешт майна юридичної особи КПК не передбачається. Треба мати на увазі, що майно, в тому числі й кошти господарських (зокрема акціонерних) товариств, кооперативних організацій тощо у відповідності зі статтями 25, 26 Закону України «Про власність» [136] належить самостійним юридичним, а не окремим фізичним особам, щодо яких порушена кримінальна справа або проводяться оперативно-розшукові дії.

Пункт 4 «б» ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» не обмежує право накладати арешт на кошти юридичних осіб залежно від їх виду чи форм власності. Проте у відповідності з частиною третьою ст. 152 Цивільного процесуального кодексу України накладати арешт на майно державних підприємств, установ, організацій, колгоспів, інших кооперативних організацій, їх об'єднань, інших громадських організацій не дозволяється, отже, і в цьому випадку є неузгодженості у чинному законодавстві [57, с. 86].

Цікавим є і такий момент. Наприклад, у п. 2 ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» передбачено, що вимога про надання відповідної інформації повинна виходити від керівника відповідного підрозділу по боротьбі з організованою злочинністю. У той же час дії, передбачені п. 4 «б» цієї ж статті, як впливає з його тексту, може здійснювати будь-який співробітник спеціалізованого підрозділу, хоча у п. 4 «а» ст. 12 передбачено, що зазначені в ньому дії мають здійснюватися за письмовим дозволом керівника такого підрозділу. Між тим, повноваження, надані п. 4 «б» даної статті, надто

суттєві і можуть викликати наслідки більш серйозні і відчутніші, ніж ті, що передбачені у пунктах пп. 2, 4 «а» та інших. На наш погляд, це є недоліком вказаної статті.

Як припинення операцій, так і арешт коштів на рахунках фізичних та юридичних осіб є надзвичайним заходом, який може призвести до надто відчутних матеріальних і моральних збитків. Щодо юридичних осіб, то такі дії можуть стати причиною їх банкрутства, припинення діяльності.

Враховуючи, що їх застосування у відповідності з зазначеним вище Законом можливе на будь-якій стадії і не пов'язується з порушенням кримінальної справи або навіть з оперативно-розшуковою діяльністю, тобто коли важко визначити, чи дійсно мають місце неправомірні дії, не виключені випадки помилкового, а іноді й безпідставного застосування арешту (припинення операцій) і внаслідок цього звернення потерпілих з вимогою про відшкодування збитків.

Варто відмітити, що, наприклад, у ст. 8 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» встановлено, що у разі безпідставного огляду транспорту, вантажу, що в ньому знаходиться, водія і пасажирів, а також безпідставного доставлення зазначених осіб і транспорту до органів внутрішніх справ, такі особи згідно з чинним законодавством мають право на відшкодування в повному обсязі завданої їм матеріальної і моральної шкоди. На жаль, в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» аналогічного положення немає, хоча передбачені в ньому заходи можуть завдати більш суттєвої шкоди.

Арешт коштів, припинення операцій на рахунках юридичної особи може завдати збитків значній кількості людей, які не мають відношення до неправомірних дій, а є вкладниками, акціонерами, засновниками відповідних господарських структур. Тому, потерпілі можуть у відповідності зі ст. 56 Конституції України звернутися з вимогою про відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, заподіяної незаконними діями правоохоронних органів, що може завдати значних збитків державі.

Вважаємо, що застосування таких заходів, як арешт коштів фізичних та юридичних осіб, припинення операцій (до речі, за своїм механізмом і практичними наслідками ці заходи дуже близькі, створюють паралелізм, і тому не зовсім зрозуміла необхідність введення нового законодавчо неврегульованого інституту припинення операцій) повинно чітко і детально процесуально регламентуватися, узгоджуватися з іншими законами [57, с. 86].

Викликає сумнів доцільність існування п. 4 «в» ст. 18 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», який зобов'язує Національний банк при одержанні клопотання про видачу ліцензій на здійснення операцій в іноземній валюті, повідомляти про це спеціальним органам по боротьбі з організованою злочинністю і враховувати одержані від них висновки. Така вимога не узгоджується з Конституцією України та нормами валютного законодавства, які не передбачають участі правоохоронних органів у видачі таких ліцензій. Звернення з клопотанням про видачу ліцензії є правомірною дією, відповідає ст. 42 Конституції про право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

На нашу думку, надання висновків на видачу ліцензій не виставляє функціям правоохоронних органів. Проблема полягає не у зверненні з клопотанням про видачу ліцензії, а у спробах проводити валютні операції без ліцензії або з порушенням виданої ліцензії.

У зв'язку з цим, на наш погляд, замість повідомлення про клопотання щодо одержання ліцензії слід передбачити обов'язок Національного банку України повідомляти про виявлені порушення валютного законодавства, оскільки саме вони можуть містити склад злочину. Крім того, згаданим Законом не передбачений обов'язок спеціальних підрозділів давати такі висновки, терміни їх надання тощо.

На даний час здійснюються заходи щодо приведення чинного законодавства у відповідність з Конституцією України. Вважаємо, що закони «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» потребують суттєвого доопрацювання, приведен-

ня їх у відповідність з Конституцією та іншими законами України, їх норми повинні бути чіткими і зрозумілими, реальними для практичного виконання для забезпечення дієвості заходів по боротьбі з організованою злочинністю, не завдаючи шкоди законним інтересам фізичних і юридичних осіб та економіці держави.

ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

Закон України
від 20 травня 1999 р. № 679-XIV
(ВВР, 1999, № 29, ст. 238)

Розділ I **ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 1. **Терміни та поняття**

У цьому Законі терміни та поняття вживаються у такому значенні:

банк — юридична особа, яка на підставі ліцензії Національного банку України здійснює діяльність по залученню вкладів від фізичних та юридичних осіб, веденню рахунків і наданню кредитів на власних умовах;

банківські метали — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів;

банківське регулювання — одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства;

банківський нагляд — система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-кредитними установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників; валютні цінності — матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин;

відкритий ринок — ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. Використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу — зменшується;

валютна позиція — співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності — відкритою. Відкрита позиція є короткою у разі, якщо обсяг зобов'язань по проданій валюті перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог по купленій валюті перевищує обсяг зобов'язань;

грошово-кредитна політика — комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу;

грошовий сурогат — будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті;

дев'язна валютна політика — політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі і продажу іноземної валюти;

дисконтна валютна політика — зниження або підвищення Національним банком України процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту і пропозиції на позичковий капітал;

золотовалютний резерв — резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків;

інсайдер — особа (юридична або фізична), яка має доступ до конфіденційної інформації про справи банку завдяки своєму службовому становищу, участі у капіталі банку, родинним зв'язкам

і має можливість використовувати своє становище у власних інтересах;

кредитор останньої інстанції — це, як правило, Національний банк України, до якого може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей рефінансування. Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи;

казначейські зобов'язання — боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її уповноважених органів, розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб і засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та дають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права, відповідно до умов їх випуску;

металеві рахунки — рахунки, які відкриваються уповноваженими банками України для обліку операцій, що здійснюються з банківськими металами;

основні засади грошово-кредитної політики — комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України з допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення;

облікова ставка Національного банку України — виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу по них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші;

офіційне видання Національного банку України — спеціальне друковане видання, визначене Національним банком України як офіційне і зареєстроване в установленому порядку, в якому публікуються нормативно-правові акти Національного банку України, а також інформаційно-аналітичні, статистичні та інші матеріали,

огляди стану банківської системи України, валютного і фінансового ринків тощо;

офіційний валютний курс — курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави;

платіжний баланс — співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Платіжний баланс включає рух капіталів: інвестиції та кредити;

резервна позиція в Міжнародному валютному фонді (далі — МВФ) — вимоги держави-члена до МВФ, що визначаються як різниця між квотою та авуарами МВФ в її (держави-члена) валюті за мінусом грошових авуарів МВФ, отриманих державою-членом у вигляді кредитів МВФ та залишків на рахунок МВФ № 2, що не перевищує однієї десятої процента від квоти держави-члена;

ставки рефінансування Національного банку України — виражена у відсотках плата за кредити, що надаються комерційним банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування. Національним банком України встановлюються облікова та ломбардна процентні ставки;

спеціальні права запозичення (СПЗ) — міжнародний резервний актив, створений МВФ з метою доповнення існуючих міжнародних резервних активів, який являє собою «кошик» із п'яти валют, склад яких переглядається кожні п'ять років. Вартість спеціальних прав запозичення визначається щоденно;

фінансово-кредитна установа — юридична особа, яка проводить одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, за винятком залучення вкладів від населення;

цінова стабільність — утримання системи цін на певному рівні шляхом підтримки стабільного курсу грошової одиниці України;

неплатоспроможність — це:

— неспроможність протягом одного місяця виконати законні вимоги кредиторів;

— зменшення розміру власних коштів до суми, що становить менше однієї третини суми, встановленої Національним банком України як мінімально необхідної.

Стаття 2.

Правова основа діяльності Національного банку України

Національний банк України (далі — Національний банк) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, цим Законом та іншими законами України.

Місцезнаходження керівних органів та центрального апарату Національного банку — місто Київ.

Стаття 3.

Статутний капітал

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю.

Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути змінений за рішенням Ради Національного банку.

Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а при необхідності — Державний бюджет України.

Стаття 4.

Економічна самостійність

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених цим Законом випадках — також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зо-

бов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Національний банк, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Стаття 5.

Доходи і видатки

Одержання прибутку не є метою діяльності Національного банку.

Плановані доходи та витрати Національного банку відображаються в кошторисі його доходів і витрат. Кошторис доходів і витрат повинен забезпечувати можливість виконання Національним банком його функцій, встановлених Конституцією України та цим Законом.

Національний банк за підсумками року у разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року.

Планування і облік доходів та видатків, а також формування фондів та резервів Національного банку здійснюються згідно з положенням, що затверджується Радою Національного банку України.

Стаття 6.

Основна функція

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, — цінової стабільності.

Стаття 7.

Інші функції

Національний банк виконує такі функції:

- 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків та інших фінансово-кредитних установ правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;
- 6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками та фінансово-кредитними установами;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) веде Реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж і фінансово-кредитних установ, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- 10) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 11) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 12) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний кон-

троль за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;

13) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

14) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;

15) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

16) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

17) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

18) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Розділ II

КЕРІВНІ ОРГАНИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 8.

Керівні органи

Вищим органом управління Національного банку є Рада Національного банку України (далі — Рада Національного банку). Керівним органом Національного банку є Правління Національного банку України (далі — Правління Національного банку).

Стаття 9.

Повноваження Ради Національного банку

Рада Національного банку:

1) відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України розробляє і вносить для інформування до 15 вересня на розгляд Верховної Ради України Основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за їх виконанням;

2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

3) вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики стосовно:

— методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;

— окремих заходів монетарного та регулятивного характеру та їх впливу на економічний та соціальний розвиток України;

— політики курсоутворення та валютного регулювання;

— розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

— вдосконалення платіжної системи;

— інших питань, віднесених законом до компетенції Національного банку;

4) затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку та подає Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету України на наступний рік;

5) встановлює форми оплати праці працівників Національного банку відповідно до законодавства України;

6) приймає рішення про зміну розміру статутного капіталу Національного банку;

7) визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс Національного банку, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку;

8) погоджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;

9) затверджує Регламент Ради Національного банку;

10) має право застосування відкладального вето щодо окремих рішень Правління Національного банку з питань, віднесених до її компетенції;

11) затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях, у капіталі банків та фінансово-кредитних установ;

12) затверджує зовнішньоекономічні договори та інші угоди, якщо відповідальність за останніми перевищує статутний капітал Національного банку;

13) щорічно визначає для Національного банку:

- вимоги щодо диверсифікування активів та їх ліквідності;
- ліміти позабалансових зобов'язань;
- регуляцію щодо формування резервів, покриття збитків та порядок відрахувань доходів до Державного бюджету України;
- вимоги щодо мінімального розміру золотовалютних резервів;

— інші показники, що характеризують спроможність Національного банку відповідати за своїми зобов'язаннями;

14) за поданням Голови Національного банку дає згоду на призначення на посади та звільнення з посад членів Правління Національного банку;

15) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України.

Рада Національного банку не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови Національного банку, членів Правління Національного банку або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб Національного банку, крім випадків, визначених у пунктах 2 та 3 цієї статті.

У випадку неодноразового невиконання або неналежного виконання Національним банком рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими згідно з цим Законом, Рада Національного банку має право звернутися до Верховної Ради України та Президента України з викладенням своїх позицій та отримати вмотивовану відповідь.

Стаття 10.

Склад та формування Ради Національного банку

Рада Національного банку складається з чотирнадцяти осіб.

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів і при цьому має досвід

постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади України або банківській установі, чи наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Президент України призначає сім членів Ради Національного банку, до складу яких входить Голова Національного банку за посадою, шляхом прийняття відповідного Указу.

Призначення членів Ради Національного банку проводиться Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної постанови.

Особи, кандидатури яких підлягають затвердженню Верховною Радою України, проходять обговорення на спеціальному відкритому засіданні профільного комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України.

Чергове призначення членів Ради Національного банку здійснюється не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попередньо призначених членів Ради Національного банку.

Строк повноважень членів Ради Національного банку — сім років, крім Голови Національного банку, який призначається на строк здійснення його повноважень на посаді.

Припинення повноважень членів Ради Національного банку відбувається у зв'язку із закінченням строку їх повноважень або достроково органом, що їх призначив, у разі:

- власного бажання, за умови подання письмової заяви;
- припинення їх громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;
- смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою.

Президент України звільняє членів Ради Національного банку, призначених ним, шляхом прийняття відповідного Указу, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Верховна Рада України звільняє членів Ради Національного банку, призначених нею, шляхом прийняття відповідної постанови за поданням профільного комітету Верховної Ради України, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Повноваження Голови Національного банку як члена Ради Національного банку достроково припиняються у зв'язку з його відставкою або при звільненні його з посади за інших причин, визначених цим Законом.

Члени Ради Національного банку здійснюють свої функції на громадських засадах. Членам Ради Національного банку компенсуються їх фактичні витрати, понесені у зв'язку із виконанням ними повноважень відповідно до Регламенту Ради Національного банку.

Внутрішні питання організації діяльності Ради Національного банку, порядок діловодства та інші питання визначаються Регламентом, який затверджується на її засіданні.

Розміщення та організаційно-матеріальне забезпечення Ради Національного банку здійснюються Національним банком за рахунків його кошторисних витрат.

Стаття 11.

Порядок роботи Ради Національного банку

Засідання Ради Національного банку проводяться не рідше одного разу на квартал.

Позачергові засідання Ради Національного банку скликаються Головою Ради Національного банку за його власною ініціативою або Радою Національного банку за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості її членів. Члени Ради Національного банку сповіщаються про засідання не пізніше як за п'ять календарних днів до дня його проведення. Порядок підготовки позачергових засідань Ради Національного банку визначається її Регламентом.

Засідання Ради Національного банку є правомочними за наявності не менше восьми її членів.

Засідання Ради Національного банку веде Голова Ради Національного банку, а у разі відсутності — його заступник, відповідно до Регламенту.

Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Національного банку. Кожний член Ради Національного банку має один голос.

На засідання Ради Національного банку можуть бути запрошені керівники центральних органів влади, представники суб'єктів підприємницької діяльності, науковці та інші фахівці.

Члени Ради Національного банку можуть брати участь в роботі Правління Національного банку з правом дорадчого голосу.

Стаття 12.

Голова Ради Національного банку та його заступник

Голова Ради Національного банку та його заступник обираються Радою Національного банку строком на три роки.

Голова Ради Національного банку:

— організовує засідання Ради Національного банку і головує на засіданнях Ради Національного банку;

— скликає позачергові засідання за своєю власною ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку;

— здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Заступник заміщає Голову Ради Національного банку у разі його відсутності або неможливості ним здійснювати свої повноваження та здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Звільнення Голови Ради Національного банку або його заступника протягом строку його повноважень здійснюється:

— у зв'язку із закінченням строку його повноважень;

— за власним бажанням, за умови подання письмової заяви;

— у разі систематичного невиконання своїх обов'язків за станом здоров'я протягом чотирьох місяців.

У разі припинення повноважень Голови Ради Національного банку або його заступника вибори на цю посаду здійснюються у порядку, передбаченому цим Законом.

Стаття 13.

Рішення Ради Національного банку та відкладальне вето

Матеріали засідань Ради Національного банку оформлюються у вигляді протоколів та рішень і підписуються головуючим на її засіданні.

Рішення Ради Національного банку з питань, визначених пунктами 1, 4—12 статті 9 цього Закону, є обов'язковими для виконання Правлінням Національного банку.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

У разі, коли Рада Національного банку застосовує відкладальне вето щодо окремого рішення Правління, таке рішення набирає чинності лише при його підтвердженні двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше п'ятиденного строку від дня застосування такого вето. Якщо протягом такого строку зазначене рішення не підтверджується двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку, таке рішення вважається таким, що не набрало чинності. У разі, коли рішення Правління Національного банку набрало чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, таке рішення зупиняється від такого моменту до його підтвердження двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку у зазначені строки.

Рішення Ради Національного банку підлягають оприлюдненню, крім випадків, коли такі рішення становлять державну, банківську або службову таємницю відповідно до закону.

Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними їх повноважень відповідно до Регламенту.

Стаття 14.

Функції Правління Національного банку

Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до статей 6 і 7 цього Закону та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Стаття 15.

Повноваження Правління Національного банку

Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

— щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

— про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

— про зміну процентних ставок Національного банку;

— про встановлення економічних нормативів для банків та фінансово-кредитних установ;

— про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків та фінансово-кредитних установ;

— про застосування заходів впливу до комерційних банків та фінансово-кредитних установ;

— про встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

— про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

— про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

— про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;

— про участь у міжнародних фінансових організаціях, у капіталі банків та фінансово-кредитних установах за погодженням з Радою Національного банку;

— про подання на затвердження Раді Національного банку міжнародних договорів та інших угод, якщо відповідальність за останніми перевищує статутний капітал Національного банку;

— про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

2) подає на розгляд Раді Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та іншу бухгалтерську і статистичну інформацію щодо діяльності Національного банку та банківської системи України на вимогу Ради Національного банку;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

4) затверджує штатний розпис Національного банку;

5) встановлює порядок надання ліцензій на ведення банківських операцій, а також інших ліцензій у випадках та за процедурою, передбачених законом;

6) видає нормативні акти Національного банку;

7) затверджує Регламент Правління Національного банку;

8) виконує функції, передбачені статтями 3, 23, 28, 60 і 64 цього Закону, та інші функції, що впливають із основної мети діяльності Національного банку.

Стаття 16.

Склад Правління Національного банку

Очолує Правління Національного банку Голова Національного банку.

Кількісний та персональний склад Правління Національного банку затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку.

Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління Національного банку за посадою.

Стаття 17.

Порядок роботи Правління Національного банку

Порядок організації та проведення засідань Правління Національного банку визначається його Регламентом.

Стаття 18.

Призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

У разі незатвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва

Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури регулюються Законом України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України». Одна кандидатура може вноситись не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України шляхом прийняття відповідної постанови у таких випадках:

1) закінчення строку повноважень;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;

3) у зв'язку з заявою про відставку за політичними або особистими причинами, поданою у письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;

4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;

6) за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Стаття 19.

Обов'язки та повноваження Голови Національного банку

Голова Національного банку:

1) керує діяльністю Національного банку;

2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;

3) головує на засіданнях Правління Національного банку;

4) підписує протоколи, постанови Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;

5) розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку;

б) видає розпорядчі акти, обов'язкові до виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;

7) приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку відповідно до цього Закону;

8) одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Стаття 20.

Заступники Голови Національного банку

Голова Національного банку має одного першого заступника та двох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку.

Стаття 21.

Призначення та звільнення директорів департаментів

Директори департаментів Національного банку призначаються та звільняються з посади Головою Національного банку відповідно до законодавства України про працю.

Розділ III

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ТА СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 22.

Структура Національного банку

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади та інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та ре-

організації структурних підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Для інкасації та охорони цінностей та об'єктів Національний банк має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю.

Стаття 23.

Статус філії

Філії (територіальні управління) Національного банку не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філії Національного банку визначаються Положенням, що затверджується Правлінням Національного банку.

Розділ IV

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Стаття 24.

Основні засади грошово-кредитної політики

Основні засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та Основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Щорічно Національний банк інформує Верховну Раду України про напрями грошово-кредитної і валютної політики, розробленої Національним банком на наступний рік і на більш тривалий період.

Стаття 25.

Засоби та методи грошово-кредитної політики

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків та фінансово-кредитних установ;

- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу.

Стаття 26.**Норми обов'язкових резервів**

Національний банк встановлює банкам та іншим фінансово-кредитним установам нормативи обов'язкового резервування коштів. При цьому:

- 1) розмір обов'язкових резервів встановлюється єдиним для банків та фінансово-кредитних установ в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті;
- 2) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні норми обов'язкових резервів;
- 3) рішення про підвищення норм резерву набирає чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Стаття 27.**Процентні ставки**

Національний банк встановлює порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями.

Стаття 28.**Управління золотовалютними резервами**

Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні.

Стаття 29.**Операції відкритого ринку**

Операціями відкритого ринку Національного банку є купівля-продаж казначейських зобов'язань, власних зобов'язань Національного банку (депозитних сертифікатів), а також визначених

Правлінням Національного банку комерційних векселів, інших цінних паперів та боргових зобов'язань.

Стаття 30.**Регулювання імпорту та експорту капіталу**

Національний банк відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність та систему валютного регулювання і валютного контролю регулює імпорт та експорт капіталу.

Стаття 31.**Кошти Державного бюджету України**

Кабінет Міністрів України зобов'язаний зберігати кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів у Національному банку на рахунках Державного казначейства України.

Умови та порядок обслуговування коштів Державного бюджету України визначаються договором між Національним банком та Державним казначейством України.

Розділ V**УПРАВЛІННЯ ГОТІВКОВИМ ГРОШОВИМ ОБІГОМ****Стаття 32.****Грошова одиниця**

Грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам.

Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються.

Офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Стаття 33.**Повноваження Національного банку щодо організації готівкового грошового обігу**

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;

3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;

4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;

5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;

6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансово-кредитних установ, підприємств і організацій;

7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Стаття 34. **Емісія**

Виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку.

Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків — банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив.

Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

Стаття 35. **Обіг банкнот і монет**

Гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

Стаття 36. **Курс гривні**

Національний банк встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його.

Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют Національний банк використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу.

Стаття 37. **Конвертованість гривні**

Умови та порядок конвертації (обміну) гривні на іноземну валюту встановлюються Національним банком відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Національний банк не може обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом.

Стаття 38. **Порядок заміни зношених і пошкоджених банкнот і монет**

Зношені і пошкоджені грошові знаки України приймаються та обмінюються безоплатно на нові грошові знаки Національним банком та комерційними банками України без обмежень щодо сум та строків такої заміни.

Особливості і порядок визначення платіжності грошових знаків, а також порядок обміну зношених і пошкоджених грошових знаків встановлюються Національним банком.

Стаття 39. **Вилучення з обігу банкнот і монет**

Національний банк, комерційні банки України зобов'язані вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак платіжності, грошові знаки (банкноти, монети).

Порядок вилучення таких грошових знаків встановлюється Національним банком і регулюється відповідними нормативними актами.

Національний банк та комерційні банки не зобов'язані відшкодовувати знищені, загублені, фальшиві, підроблені, а також такі, що стали недійсними, банкноти та монети.

Національний банк офіційно повідомляє через засоби масової інформації про вилучення з обігу грошових знаків України (банкнот, монет).

Виготовлення з метою введення в обіг або введення в обіг підроблених грошових знаків тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства України.

Розділ VI ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ ТА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Стаття 40.

Регулювання розрахунків

Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків за допомогою електронних документів.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини комерційних банків та через їх власні розрахункові системи.

Стаття 41.

Регулювання бухгалтерського обліку

Національний банк встановлює обов'язкові для банків та інших фінансово-кредитних установ стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку та звітності, що відповідають вимогам законодавства України.

Розділ VII ОПЕРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 42.

Види операцій Національного банку

Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

1) надає кредити комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

2) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;

3) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;

4) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

5) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

6) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінне каміння та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

7) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;

8) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності;

9) видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

10) веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарахування відсотків;

11) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

12) веде особисті рахунки працівників Національного банку;

13) веде рахунки міжнародних організацій;

14) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України за рішенням суду.

Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.

Стаття 43.

Участь в міжнародних організаціях

Національний банк має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.

Розділ VIII

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ ЩОДО ОПЕРАЦІЙ З ВАЛЮТНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Стаття 44.

Повноваження в сфері валютного регулювання

Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання належать:

- 1) видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків та інших установ, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту.

Стаття 45.

Організація валютного ринку

Національний банк визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Стаття 46.

Дисконтна та девізна валютна політика

Національний банк проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження.

Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку Національного банку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Стаття 47.

Структура золотовалютного резерву

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- банківське золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Стаття 48.

Поповнення та використання золотовалютного резерву

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- 1) купівлі банківського золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- 3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;
- 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Стаття 49.**Зберігання золотовалютного запасу**

Національний банк є єдиним зберігачем державного золотовалютного запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей, що належать державі.

Стаття 50.**Позареалізаційні валютні доходи та збитки**

Доходи та збитки Національного банку, пов'язані із зміною оцінки активів і пасивів, представлених у вигляді банківського золота та іноземної валюти, спеціальних прав запозичення, у зв'язку із змінами курсу іноземних валют та ціни золота враховуються і компенсуються у такому порядку:

- 1) чисті валютні доходи та збитки збалансовуються відповідною сумою на спеціальному резервному рахунку переоцінки валютних резервів в балансі Національного банку;
- 2) зазначені чисті доходи та збитки не враховуються при розрахунку річного доходу Національного банку.

Розділ IX**ВЗАЄМОВІДНОСИНИ З ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ,
ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ ТА КАБІНЕТОМ
МІНІСТРІВ УКРАЇНИ****Стаття 51.****Підзвітність**

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;

4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;

5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Стаття 52.**Взаємовідносини з Кабінетом Міністрів України**

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Стаття 53.**Гарантії невторчання**

Не допускається вторчання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку інакше, як в межах, визначених цим Законом.

Стаття 54.**Надання кредитів державі**

Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.

Розділ X БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

Стаття 55.

Мета та сфера банківського нагляду

Головна мета банківського регулювання і нагляду — безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків, а також інших фінансово-кредитних установ в межах та порядку, передбачених законодавством України.

Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів Національного банку і економічних нормативів.

Стаття 56.

Нормативно-правові акти Національного банку

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Вони не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно із законом пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності відповідно до законодавства України.

Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України.

Стаття 57.

Доступ до інформації

Для здійснення своїх функцій Національний банк має право безоплатно одержувати від банків та інших фінансово-кредитних установ інформацію про їх діяльність відповідно до наданої ліцензії та пояснення стосовно отриманої інформації і проведених операцій.

Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації Національний банк має право отримувати необхідну інформацію від органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності.

Отримана інформація не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Стаття 58.

Економічні нормативи

З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків та інших фінансово-кредитних установ Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, кредитами акціонерам та інсайдерам (пов'язаним особам), наданням великих кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком.

Про подальші зміни нормативів та методики їх розрахунку Національний банк офіційно повідомляє не пізніше ніж за місяць до введення їх у дію.

Стаття 59.

Резерви забезпечення ризиків

Національний банк визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків та кредитних установ для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших фінансових ризиків банків.

Резерви для покриття можливих фінансових ризиків, а також фонду гарантування вкладів громадян створюються за рахунок доходу до оподаткування відповідно до законодавства України.

Стаття 60.**Визначення професійної придатності**

Національний банк визначає своїми нормативно-правовими актами професійні вимоги до керівників виконавчих органів, головних бухгалтерів банків та фінансово-кредитних установ і має право вимагати звільнення з цих посад осіб, які не відповідають встановленим вимогам для зайняття зазначених посад.

Якщо банк, інша фінансово-кредитна установа або працівник, щодо якого пред'явлено вимогу про звільнення з посади, не згодні з цією вимогою, вони можуть оскаржити її до суду у двотижневий строк. У цьому разі виконання вимоги про звільнення зупиняється до винесення судом рішення.

Стаття 61.**Повноваження щодо здійснення наглядових та регулятивних функцій**

Наглядові та регулятивні функції Національного банку, встановлені цим Законом, можуть здійснюватися ним безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду.

Національний банк здійснює свої наглядові та регулятивні функції шляхом реалізації таких повноважень:

1) здійснює всі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків, інших фінансово-кредитних установ та ліцензуванні банківських операцій;

2) може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів (учасників) і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

3) може брати участь у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи з правом дорадчого голосу.

Національний банк пред'являє вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків та інших фінансово-кредитних установ, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ.

Стаття 62.**Заходи впливу**

У разі порушення банком, іншою фінансово-кредитною установою банківського законодавства, нормативних актів Національного банку, проведення ризикових операцій, що загрожує їх платоспроможності та інтересам вкладників і кредиторів, Національний банк застосовує адекватні допущеному порушенню заходи впливу відповідно до законодавства з метою захисту кредиторів та вкладників.

У разі невиконання у встановлений Національним банком строк вимог щодо усунення порушень Національний банк має право застосовувати такі заходи впливу:

1) накладати штраф на керівників банків та інших фінансово-кредитних установ у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) накладати на банки та інші фінансово-кредитні установи штрафи відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку, але у розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

3) відстороняти керівництво (голову правління та головного бухгалтера) від управління банком та іншою фінансово-кредитною установою і призначати тимчасову адміністрацію;

4) зупиняти дію ліцензії на здійснення окремих банківських операцій на строк до одного року.

У разі порушення законів чи інших нормативних актів, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання неплатоспроможності банку чи іншої фінансово-кредитної установи, або заподіяло істотну шкоду інтересам їх клієнтів, приховування будь-яких рахунків, інших документів чи активів, Національний банк має право відкликати ліцензію на здійснення усіх банківських операцій та прийняти рішення про реорганізацію або ліквідацію банку, призначити ліквідатора.

Стаття 63.**Обмеження вимог Національного банку**

Національний банк не має права вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ виконання операцій та інших дій, не передбачених законами України та нормативними актами Національного банку.

Розділ XI

СЛУЖБОВЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ

Стаття 64.

Статус працівників Національного банку

Умови найму, звільнення, оплати праці, надання відпусток, службові обов'язки та права, система дисциплінарних стягнень, питання соціального захисту службовців Національного банку визначаються Законом України «Про державну службу».

Працівниками Національного банку є службовці та обслуговуючий персонал Національного банку. Службовцями вважаються особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій Національного банку та займають посади, передбачені штатним розписом.

Службовці Національного банку є державними службовцями, і до них застосовуються норми Закону України «Про державну службу», якщо цей Закон не встановлює іншого.

Питання функціонування державної служби у Національному банку та класифікації посад вирішує Правління Національного банку відповідно до законодавства України.

Ранги державних службовців Національного банку, що відповідають посадам першої категорії, присвоюються Президентом України. Інші ранги присвоюються Головою Національного банку.

До складу обслуговуючого персоналу Національного банку входять працівники, обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із виконанням функцій Національного банку.

Розмір оплати праці службовців Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до положень Закону України «Про державну службу».

Розмір оплати праці обслуговуючого персоналу Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до норм законодавства про оплату праці.

Стаття 65.

Заборонена діяльність

Голова Національного банку, його заступники, члени Правління Національного банку та інші службовці Національного банку згідно із переліком посад, затвердженим Правлінням Національно-

го банку, не можуть бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької, наукової та іншої творчої діяльності.

Службовцям Національного банку забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ.

Голові Національного банку, його заступникам, членам Правління Національного банку та іншим службовцям Національного банку забороняється отримувати позики від будь-яких інших кредитних установ, за винятком Національного банку.

Стаття 66.

Збереження таємниці

Службовцям Національного банку забороняється розголошувати інформацію, що становить службу таємниці або має конфіденційний характер і стала відома їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків, і в разі припинення роботи в Національному банку, крім випадків, передбачених законодавством України.

Розділ XII

ОРГАНІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ СТАТИСТИКИ ТА СТАТИСТИКИ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

Стаття 67.

Визначення звітності

Національний банк з метою виконання регулятивних та наглядових функцій визначає форми звітності та порядок її складання, які є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами господарювання, в тому числі:

1) для банків та фінансово-кредитних установ, розташованих на території України (резидентів і нерезидентів), — для складання грошово-кредитної і банківської статистики;

2) усіх суб'єктів підприємницької діяльності (резидентів і нерезидентів) — для складання статистики платіжного балансу та здійснення валютного контролю.

Надана банками та іншими суб'єктами підприємницької діяльності інформація розголошенню не підлягає, крім випадків, передбачених законодавством України.

Вимоги цієї статті не стосуються зведеної статистичної інформації, яка підлягає відкритому опублікуванню Національним банком.

Стаття 68. **Публікації**

З метою забезпечення гласності з питань банківської діяльності та статистики платіжного балансу Національний банк:

1) публікує в друкованих органах Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щорічний та квартальні баланси Національного банку;

2) видає щомісячний статистичний бюлетень та журнал «Вісник Національного банку України»;

3) публікує в офіційних виданнях поточну банківську інформацію, інформацію з питань грошово-кредитної та банківської статистики, яка не належить до державної та банківської таємниці;

4) надає для опублікування інформацію з питань грошово-кредитної і банківської статистики та статистики платіжного балансу відповідно до міжнародних договорів.

Склад відомостей для опублікування в засобах масової інформації визначається Державним комітетом статистики України відповідно до законодавства України.

Власником зведеної інформації з питань грошово-кредитної та банківської діяльності є Національний банк, який встановлює режим доступу до неї відповідно до законодавства України. Використання офіційної банківської інформації іншими органами для широкого публікування можливе лише з дозволу Національного банку або з посиланням на джерело її офіційного опублікування.

Розділ XIII **АУДИТ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ**

Стаття 69. **Внутрішній аудит**

Національний банк контролює діяльність своїх структурних підрозділів шляхом проведення внутрішнього аудиту, який здійс-

нюється ревізійним управлінням Національного банку, безпосередньо підпорядкованим Голові Національного банку.

Комплексні перевірки господарсько-фінансової діяльності структурних підрозділів Національного банку проводяться не рідше одного разу на рік.

Стаття 70. **Зовнішній аудит**

Рада Національного банку не пізніше 1 листопада звітного року приймає рішення про аудит Національного банку і визначає аудиторську фірму, яка має відповідний досвід роботи, для перевірки річного звіту і подання аудиторського висновку. Національний банк зобов'язаний відповідно до укладеного з аудиторською фірмою договору надавати звітність та інформацію, необхідну для проведення аудиторської перевірки.

В частині руху коштів Державного бюджету України, аналізу виконання кошторису фінансову перевірку Національного банку здійснює Рахункова палата.

Розділ XIV **ОСОБЛИВІ ПОЛОЖЕННЯ**

Стаття 71. **Обмеження діяльності**

Національному банку забороняється:

- 1) бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;
- 2) здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ;
- 3) здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям Національного банку.

Обмеження, встановлені частиною першою цієї статті, не стосуються:

- 1) набуття з метою покриття заборгованості Національного банку будь-яких прав та активів за умови їх відчуження в найкоротший строк;
- 2) випадків, передбачених статтею 42 цього Закону;

3) участі у капіталах інших підприємств, установ, що забезпечують діяльність Національного банку.

Стаття 72.

Податковий режим

Національний банк сплачує податки відповідно до законів України з питань оподаткування.

Розділ XV ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. Рада Національного банку має бути сформована протягом двох місяців з дня набрання чинності цим Законом. На період формування Ради Національного банку її функції щодо грошово-кредитної політики виконує Правління Національного банку.
3. Вважати такими, що втратили чинність: розділи II та V Закону України «Про банки і банківську діяльність» (Відомості Верховної Ради України, 1991 р., № 25, ст. 281); Постанову Президії Верховної Ради України «Про Статут Національного банку України» від 7 жовтня 1991 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Літературні джерела

1. *Аверьянов В. Б.* Функции и организационная структура органа государственного управления. — К.: Наукова думка, 1979. — 152 с.
2. *Агарков М. М.* Основы банковского права. — М.: Изд-во БЕК, 1994 (переиздание 1929 г.). — 349 с.
3. *Алексеев С. С.* Теория права. — М.: Изд-во БЕК, 1995. — 320 с.
4. *Алексеев С. С.* Общая теория права. — М.: Юридическая литература, 1981. — Т. 1. — 359 с.
5. *Алисов Е. А.* Правовое регулирование валютных отношений в Украине. — Харьков: Консум, 1998. — 141 с.
6. *Андрійко О. Ф.* Контроль у державному управлінні, шляхи подальшого його реформування // Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. — К.: Оріяни, 1998. — С. 212—221.
7. *Аржевітін С.* Етапи створення банківської системи України // Вісник Національного банку України. — 1997. — № 3. — С. 35—37.
8. *Афансьев В. Г.* Научное управление обществом. — М.: Политиздат, 1968. — 384 с.
9. *Банк Франции.* История. Структура. Роль. — Париж: Банк Франции — Институт профессиональной подготовки. — 1995. — 80 с.
10. *Банки и банковские операции /* Под ред. Е. Ф. Жукова. — М.: Банки и биржи, «ЮНИТИ», 1997. — 471 с.
11. *Банковское право /* Под общ. ред. С. И. Кумок. — М.: АОЗТ «Московское Финансовое Объединение», 1994. — Т. 4. — 288 с.

12. *Банковское дело* / Под ред. Ю. А. Бабицовой. — М.: Экономика, 1994. — 397 с.
13. *Барлтрон К., Мак Нотон Д.* Банковские учреждения в развивающихся рынках. — Вашингтон: Всемирный банк, 1994. — 231 с.
14. *Бахрах Д. Н.* Административное право. — М.: Изд-во БЕК, 1996. — 355 с.
15. *Бачило И. Л.* Функции органов управления. — М.: Юридическая литература, 1976. — 198 с.
16. *Белкин А. А., Гумерова Л. Ш.* Понятие и особенности правового статуса органа советского государственного управления // Государственное управление и право: история и современность. — ЛГУ, 1984. — С. 125.
17. *Берг А. И.* Кибернетика — наука об оптимальном управлении. — М.: Энергия, 1964. — 64 с.
18. *Бернд Рудольф.* Банковская система и контроль за банковской деятельностью в условиях рыночной экономики. — Мюнхен, 1984. — 284 с.
19. *Битяк Ю., Зуй В.* Адміністративне право. Загальна частина: Конспект лекцій. — Харків: Нацоракадемія України, 1996. — 158 с.
20. *Бобровник С. В., Богинич О. Л.* Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку. — К.: Наукова думка, 1994. — 124 с.
21. *Братко А. Г.* Правовой статус Банка России: значение и сущность // Бизнес и банки. — 1998, январь. — № 4.
22. *Бубнов И. Л., Беляев А. Е.* Правовое регулирование банковской тайны // Информационно-аналитические материалы. Выпуск 4(17). Научно-исследовательский институт ЦБРФ. — М.: 1997. — С. 1—51.
23. *Бураковський І.* Банківська система Японії: загальна характеристика // Банківська справа. — 1995. — № 1. — С. 31—34.
24. *Бухвальд Бруно.* Техника банковского дела. — М.: 1994. — 315 с.

25. *Василик О., Заруба А., Садовий Н.* На шляху формування банківської системи України // Банківська справа. — 1995. — № 1. — С. 58—60.
26. *Веніславський Ф.* Взаємодія гілок державної влади як принцип основ Конституційного ладу України // Право України. — 1998. — № 1. — С. 34—38.
27. *Винсет П. Полицатто.* Разумное регулирование и банковский надзор. Создание институциональных рамок для банков. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк. — 1992. — 68 с.
28. *Висновок науково-експертного управління Секретаріату Верховної Ради України від 30.12.98 р. № 1157/16 // Поточний архів НБУ за 1999 рік. — Справа № 18-109.*
29. *Вступ до банківської справи.* — К.: Лібра, 1998. — 344 с.
30. *Габричидзе Б. Н.* Конституционный статус органов советского государства. — М.: Юридическая литература, 1982. — 184 с.
31. *Гейвандов Я. А.* Центральный банк Российской Федерации: юридический статус, организация, функции, полномочия. — М.: Издательство Московского независимого института международного права, 1997. — 208 с.
32. *Гетьман В. П.* Банківська система України: діяльність і проблеми // Банківська справа. — 1995. — № 1. — С. 8—21.
33. *Гетьман В. П., Килимник Ю. В.* Національний банк України у системі влади. — К., 1997. — 36 с.
34. *Гражданское право: В 2-х томах. — Т. 2 // Под ред. Е. А. Суханова.* — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 432 с.
35. *Гражданское: право: В 2-х томах. — Т. 2 // Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого.* — М.: Проспект, 1997. — 784 с.
36. *Гронкевич-Вальцу Г.* Центральный банк. Центр освіти та розвитку бізнесу. — Warszawa, 1993. — 158 с.
37. *Дзюблюк О.* «Банкір уряду» повинен бути незалежним // Вісник НБУ. — 1997. — № 2. — С. 42—45.

38. *Денежная* политика Федерального банка. — *Немецкий Федеральний банк*, 1995. — 219 с.
39. *Ерпылева Н. Ю.* Международное банковское право: Учебн. пособие. — М.: «Форум»-«Инфра-М», 1998. — 264 с.
40. *Ефимова Л. Г.* Банковское право. — М.: Изд-во БЕК, 1994. — 360 с.
41. *Журавльова Г.* Поділ влади в сучасній Україні (проблеми теорії та практики) // *Право України*. — 1998. — № 11. — С. 23—25.
42. *Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С.* Фінансовий словник. — Львів: Вид-во Держ. ун-ту «Львівська політехніка», 1996. — 384 с.
43. *Заутер В., Усоскин В., Шваб Т.* Банковская система и рынки кредита. — Frankfurt am Main, Germany, 1996. — 176 с.
44. *Зобов'язальне право.* Теорія і практика: Навч. посібник // За ред. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — 912 с.
45. *Коваль Л.* Адміністративне право України: Курс лекцій. — К.: Основа, 1994. — 154 с.
46. *Коваль Л.* Адміністративне право України: Курс лекцій. — К.: Вентурі, 1996. — 208 с.
47. *Козлов Ю. М.* Управление народным хозяйством СССР. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. — Часть 2. — 165 с.
48. *Коментар* до Конституції України: Інститут законодавства Верховної Ради України. — К.: 1996. — 378 с.
49. *Компанеец Е. С., Полонский Е. Г.* Применение законодательства о кредитовании и расчетах. — М.: Юридическая литература, 1967. — 259 с.
50. *Конопатська Л., Горячек І.* Регулювання діяльності комерційних банків // *Вісник Національного банку України*. — 1998. — № 7. — С. 13—15.
51. *Корнієнко М. І.* Правове становище відділів і управлінь виконавчих комітетів місцевих Рад. — К.: Наукова думка, 1974. — 143 с.

52. *Костюченко О.* Перспективи вдосконалення банківського законодавства // *Право України*. — 1998. — № 9. — С. 63—65.
53. *Кристиан Гавальда, Жан Стуфле.* Банковское право: Учреждения. — Счета — Операции — Услуги. — М.: Финстатинформ, 1996.
54. *Кривенко Л.* Тріада влади. Перша серед рівних: законодавча і виконавча влади: проблеми співвідношення та конституційно-правового статусу // *Віче*. — 1994. — № 7. — С. 17—32.
55. *Кротюк В. Л., Іоффе А. Ю.* Правові аспекти банківської таємниці // *Право України*. — 1998. — № 12. — С. 62—66.
56. *Кротюк В. Л., Іоффе А. Ю.* Валютний контроль та його правова регламентація в Україні // *Вісник НБУ*. — 1997. — № 11. — С. 10—13.
57. *Кротюк В. Л., Заруденко Л. Н.* Законодавство, що регулює питання боротьби зі злочинністю, потребує удосконалення (точка зору банківських працівників) // *Право України*. — 1997. — № 11. — С. 82—87.
58. *Кротюк В. Л.* Конституційно-правове регулювання статусу Національного банку України і гарантії його незалежності // *Право України*. — 1999. — № 4. — С. 21—26.
59. *Кротюк В. Л., Іоффе А. Ю.* Окремі питання теорії та практики валютного регулювання в Україні // *Вісник НБУ*. — 1997. — № 3. — С. 12—15.
60. *Кротюк В. Л.* Правове регулювання банківської таємниці // *Вісник НБУ*. — 1999. — № 8. — С. 14—17.
61. *Кубишин О.* ЄБРР: проекти, здійснені в Україні // *Вісник НБУ*. — 1998. — № 5. — С. 10—13.
62. *Куник Я. А.* Кредитные и расчетные отношения в торговле. — М.: Экономика, 1970. — 296 с.
63. *Лазарев Б. М.* Компетенция органов управления. — М.: Юридическая литература, 1972. — 280 с.

64. *Лекции о деятельности центральных банков* / Под ред. М. Рокасса и К. Мастропаскуа. — Рим, 1996. — 218 с.
65. *Лившиц Р., Никитинский В. Принципы советского трудового права* // Советское государство и право. — 1974. — № 8. — С. 31—39.
66. *Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: Учебник.* — М.: Изд-во БЕК, 1994. — Т. 1. — 298 с.
67. *Медведков С. Банковская система в экономике переходного периода* // Вопросы экономики. — 1992. — № 12. — С. 23—32.
68. *Мишель Пебро. Международные экономические валютные и финансовые отношения.* — М.: Прогресс, 1994. — 494 с.
69. *Молдован В. В., Мелащенко В. Ф. Конституційне право: Опорні конспекти, словник-довідник.* — К.: «Юмана», 1996. — 272 с.
70. *Морозов Ю. В. Банковская система — пути и перспективы развития* // Деньги и кредит. — 1997. — № 8. — С. 34—40.
71. *Научные основы государственного управления в СССР.* — М.: Наука, 1968. — 440 с.
72. *Національний банк і грошово-кредитна політика* За ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. — К., 1999. — 368 с.
73. *Немецкий Федеральный банк: Денежно-политические задачи и инструменты* // Специальное издание Немецкого Федерального банка. — 1993. — № 7. — 177 с.
74. *Николов П. Е. Совершенствование правового статуса отделов и управлений исполкомов местных Советов* // Вестник Московского ун-та: Право. — 1978. — № 4. — С. 50—51.
75. *Новицкий И. Б., Луц Л. А. Общее учение об обязательстве.* — М.: Юриздат, 1950. — 416 с.
76. *Общая теория государства и права: Академ. курс в 2-х томах.* / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. — Том 2. Теория права. — М.: Изд-во «Зерцало», 1998. — 656 с.

77. *Олейник О. М. Основы банковского права.* — М.: Юристъ, 1997. — 424 с.
78. *Опришко В. Ф. Деякі проблеми відтворення конституційного статусу місцевого самоврядування на законодавчому рівні* // Конституція України — основа подальшого розвитку законодавства. — К., 1997. — С. 14—31.
79. *Основы банковского дела* / Под ред. А. Н. Мороза. — К.: Либра, 1994. — 336 с.
80. *Основы законодательства капиталистических стран о банковской системе.* — М., 1992. — 384 с.
81. *Основы конституційного права України: Підручник* / За ред. В. В. Копейчикова. — К.: «Юрінком Інтер», 1998. — 288 с.
82. *Панов М. І., Воронов М. П. Питання вдосконалення правового регулювання нормотворчої діяльності органів державної влади і самоврядування України* // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези доповідей та наукових повідомлень республіканської науково-практичної конференції. — Харків, 1995. — С. 92—94.
83. *Пасечник В. В. Правовые гарантии независимости Национального банка Украины и перспективы их укрепления* // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1996. — № 1. — С. 30—34.
84. *Пасічник В. В. Правові гарантії незалежності Національного банку України та перспективи їх зміцнення* // Вісник Національного банку України. — 1997. — № 3. — С. 8—11.
85. *Петрик А. І. Деякі аспекти банківської реформи в Україні* // Вісник НБУ. — 1996. — № 1. — С. 14—17.
86. *Платіжні системи: Навч. посібник* / В. А. Ющенко, А. С. Савченко, С. Л. Цокол та ін. — К.: «Либідь», 1998. — 416 с.
87. *Поляков В. П., Московкина Л. А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт.* — М.: «Инфра», 1996. — 192 с.

88. Попович В. М., Степаненко А. И. Управление кредитными рисками заемщика, кредитора, страховщика. — К.: «Правові джерела», 1996. — 259 с.
89. Порошенко П., Селіванов А. Національний банк і стратегія грошово-кредитної політики // Голос України. — 1999. — 6 квітня.
90. Правові основи підприємницької діяльності / За ред. Шакуна В. І., Мельника П. В., Поповича В. М. — К.: «Правові джерела», 1997. — 780 с.
91. Правовое регулирование банковской деятельности / Под ред. Е. А. Суханова. — М.: «Юр Инфор», 1997. — 448 с.
92. Раєвський К. Є. Ринкове реформування банківської системи в Україні: Концептуальні положення // Вісник НБУ. — 1996. — № 1. — С. 29—34.
93. Роберт С. Портер. Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности. — Вашингтон: Институт экономического развития. Мировой банк, 1992. — 122 с.
94. Савченко А. С., Бендерський Ю. Л. Система електронних платежів і державні цінні папери: можливості співробітництва // Вісник НБУ. — 1996. — № 6. — С. 9—10.
95. Саниахметова Н. Учредительный договор // Бизнес. — 14 марта 1995 г. — № 10 — С. 12—14.
96. Святоцький О., Чушенко В. Питання теорії і практики конституціоналізму в Україні // Право України. — 1998. — № 2. — С. 17—20.
97. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні // Право України. — 1997. — № 11. — С. 32—44.
98. Симановский А. Ю. Банковский сектор в переходной экономике России // Деньги и кредит. — 1995. — № 11. — С. 26—36.
99. Словарь иностранных слов. — М.: Русский язык, 1984. — 607 с.

100. Сохань П. Становлення банківської системи України (1991—1994 рр.) // Банківська справа. — 1996. — № 3. — С. 34—46.
101. Титарчук В. Реформування державної влади в Україні: деякі аспекти // Право України. — 1997. — № 11. — С. 45—47.
102. Тихомиров Ю. А. Теория закона. — М.: Наука, 1982. — 257 с.
103. Тихомиров Ю. А. Управление делами общества: субъекты и объекты управления в социалистическом обществе. — М.: Мысль, 1984. — 223 с.
104. Тодика Ю. Функціонування державної влади в аспекті конфліктологій // Правова держава: Щорічник наукових праць. — Випуск восьмий. — К., 1997. — С. 56—63.
105. Тодика Ю. Державно-правова конфліктологія як важливий напрямок наукових досліджень // Вісник академії правових наук України. — 1996. — № 6. — С. 13—23.
106. Тосунян Г. Банковское дело и банковское законодательство в России: опыт, проблемы, перспективы. — М.: «Дело ЛТД», 1995. — 304 с.
107. Тосунян Г. А., Викулин А. Ю. К вопросу о статусе Банка России // Деньги и кредит. — 1998. — № 9. — С. 9—16.
108. Тосунян Г. А. Государственное управление в области финансов и кредита в России: Учебн. пособие. — М.: Дело, 1997. — 304 с.
109. Тосунян Г. А. Дискуссия о концепции банковской системы // Бизнес и банки. — 1994, июль. — № 29.
110. Третьяков С. І. Про причини гальмування розвитку підприємництва в Україні // Економіка. Фінанси. Право. — 1997. — № 6. — С. 21—26.
111. Уайтинг Д. П. Осваиваем банковское дело. — М.: «Банки и биржи», 1996. — 240 с.
112. Файфель Г. Деякі роздуми про надання незалежності Національному банку України // Банківська справа. — 1995. — № 1. — С. 22—24.

113. Федоров Е., Мигашко В. Місце і роль Національного банку на ринку державних боргових зобов'язань // Вісник НБУ. — 1997. — № 8. — С. 20—27.
114. Фінансове право: Підручник / Кол. авторів: Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. — Харків: «Консум», 1998. — 496 с.
115. Цабрия Д. Д. Статус органа управління // Советское государство и право. — 1978. — № 2. — С. 126—131.
116. Цвік М. Взаємодія законодавчої і виконавчої гілок влади та референдуму в системі народовладдя // Вісник академії правових наук України. — 1995. — № 3. — С. 27—34.
117. Цветков В. В., Юзьков Л. П., Фрицький О. Ф. Наука управління і місцеві Ради. — К.: Вища школа, 1970. — 439 с.
118. Шаповал В. Розподіл влади: міфи і реальність // Урядовий кур'єр. — 1996. — 16 травня.
119. Ющенко В. А. Доповідь під час розгляду у Верховній Раді України проекту Закону «Про Національний банк України» // Вісник НБУ. — 1997. — № 12. — С. 3—6.
120. Ющенко В. А. Підсумки діяльності Національного банку України за 1994 рік // Вісник НБУ. — 1995. — № 2. — С. 3—12.
121. Ющенко В., Міщенко В. Управління валютними ризиками: Навч. посібник. — К.: Знання, 1998. — 444 с.
122. Юридична енциклопедія: Т. 1. — К.: «Українська енциклопедія», 1998. — 672 с.

II. Законодавчі та інші нормативно-правові акти

123. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
124. Конституція (Основний Закон) України від 20.04.78 р., зі змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1978. — № 18. — Ст. 268.

125. Арбітражний процесуальний кодекс України // Кодекси України. — К.: «Ін Юре», 1997. — Т. 2.
126. Базові принципи ефективного нагляду за банківською діяльністю: Консультативний лист Базельського комітету з банківського регулювання. Базель, квітень 1997 р. // Бизнес и банки. — 1997, май. — № 21(343).
127. Декларація про державний суверенітет України (прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 31. — Ст. 429.
128. Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.92 р. № 24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 11. — Ст. 94.
129. Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.93 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 17. — Ст. 184.
130. Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.92 р. № 13-92 «Про прибутковий податок з громадян» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 10. — Ст. 77.
131. Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.93 р. № 8-93 «Про стягнення не внесених у строк податків і неподаткових платежів» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 13. — Ст. 114.
132. Договір про заснування Європейської економічної співдружності. Підписаний 25 березня 1957 року в Римі // Хартли Т. К. Основи права Європейського союзу. — М.: Юніти — Закон і право. — Будапешт — COLPI, 1998. — С. 530—579.
133. Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України (затверджене Указом Президента України від 12.03.96 р. № 179/96) // Урядовий кур'єр. — 28.03.96 р. № 58—59.
134. Закон України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 25. — Ст. 281.

135. Закон України від 01.02.96 р. «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 7. — Ст. 28.
136. Закон України «Про власність» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
137. Закон України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агенства по гарантіях інвестицій» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 33. — Ст. 474.
138. Закон України «Про господарські товариства» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
139. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
140. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 40. — Ст. 364.
141. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 15. — Ст. 84.
142. Закон України «Про державну таємницю» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 16. — Ст. 93.
143. Закон України «Про заставу» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 47. — Ст. 642.
144. Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 10. — Ст. 62.
145. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 15. — Ст. 67.

146. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 35. — Ст. 358.
147. Закон України «Про підприємства в Україні» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 24. — Ст. 272.
148. Закон України «Про систему оподаткування» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 16. — Ст. 119.
149. Закон РФ «О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)» // Российская газета. — 1995. — 4 мая.
150. Закон України «Про ратифікацію угоди про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 34. — Ст. 213.
151. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 16. — Ст. 72.
152. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» в редакції від 22.05.97 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 27. — Ст. 181.
153. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 21. — Ст. 296.
154. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
155. Закон України «Про аудиторську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 23. — Ст. 243.
156. Закон України «Про підприємництво» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 14. — Ст. 168.
157. Закон України «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238.
158. Закон України «Про зв'язок» // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 20. — Ст. 243.

159. Закон України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 14. — Ст. 59.
160. Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» // Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 34. — Ст. 499.
161. Інструкція про порядок підготовки, видання, реєстрації, надсилання та систематизації нормативно-правових актів Національного банку України (затверджена постановою Правління НБУ від 10.02.97 р. № 31) // Архів НБУ за 1997 рік, матеріали засідань Правління.
162. Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків (затверджена постановою Правління НБУ від 14.04.98 р. № 141) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 21. — Ст. 773.
163. Інструкція № 7 «Про безготівкові розрахунки в господарському обороті України» (затверджена постановою Правління НБУ від 02.08.96 р. № 204) // Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». — 1996. — Випуск 6.
164. Інструкція з організації емісійно-касової роботи в установах банків України № 1 (затверджена постановою Правління НБУ від 07.07.94 р. № 129). — К.: НБУ, 1994.
165. Інструкція № 4 «Про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України», (затверджена постановою Правління НБУ від 20.06.95 р. № 149, в редакції від 13.10.97 р. № 335, зі змінами і доповненнями) // Офіційний вісник України. — 1997. — Число 47. — Ст. 71.
166. Інструкція про порядок відкриття розрахункових, поточних та бюджетних рахунків в установах банків (затверджена постановою Правління НБУ від 11.10.94 р. № 169) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1994 рік. — К.: НБУ, 1995. — 227 с.
167. Інструкція про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон (затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.03.99 р. № 122) та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 26.04.99 р. за № 259/3552 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 17. — Ст. 754.
168. Інструкція «Про порядок застосування ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 30.07.93 р. № 16010/1568 // Збірник нормативних актів Національного банку України (1992—1993). — К.: НБУ, 1995. — 223 с.
169. Інструкція про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті (затверджена постановою Правління НБУ від 18.12.98 р. № 527) // Офіційний вісник України. — 1999. — № 1. — Ст. 23.
170. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Кодекси України. — К.: «Ін Юре», 1997. — Т. 1.
171. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України від 8 червня 1995 р. «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 18. — Ст. 133.
172. Кримінальний кодекс України // Кодекси України. — К.: «Ін Юре», 1997. — Т. 2.
173. Кримінально-процесуальний кодекс України // Кодекси України. — К.: «Ін Юре», 1997. — Т. 2.
174. Положення про Державне казначейство (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 31.07.95 р. № 590) // ЗП України. — 1995. — № 11. — Ст. 262.
175. Положення про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків (затверджене постановою Правління НБУ від 30.06.95 р. № 167) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1995 рік. — К.: НБУ, 1996. — 240 с.

176. Положення про міжбанківські розрахунки в Україні (затверджене постановою Правління НБУ від 08.10.98 р. № 414) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 43. — Ст. 1599.
177. Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.98 р. № 740) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 21. — Ст. 767.
178. Положення про порядок застосування ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» (затверджене постановою Правління НБУ від 04.07.97 р. № 212) // Банківська справа в Україні: законодавчі і нормативні акти. — К.: «Ін Юре», 1998. — Т. 2.
179. Положення про порядок підготовки та реалізації проектів розвитку економіки України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 05.05.97 р. № 414) // Офіційний вісник України. — 1997. — Число 19. — С. 50.
180. Положення про регіональне управління Національного банку України (затверджене постановою Правління НБУ від 11.05.99 р. № 225) // Офіційний вісник України. — 1999. — № 25. — Ст. 1196.
181. Положення про порядок створення і реєстрації комерційних банків (затверджене постановою Правління НБУ від 21.07.98 р. № 281) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 35. — Ст. 1311.
182. Положення про порядок видачі банкам ліцензій на здійснення банківських операцій (затверджене постановою Правління НБУ від 06.05.98 р. № 181) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 23. — Ст. 857.
183. Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків (затверджене постановою Правління НБУ від 09.11.98 р. № 470) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 51. — Ст. 1903.

184. Положення про застосування НБУ заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства (затверджене постановою Правління НБУ від 04.02.98 р. № 38) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 12. — Ст. 460.
185. Положення «Про кредитування» (затверджене постановою Правління НБУ від 28.09.95 р. № 246) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1995 рік. — К.: НБУ, 1996. — 240 с.
186. Положення про особливості здійснення депозитарної діяльності з державними цінними паперами (затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17.09.98 р. № 120 та постановою Правління НБУ від 09.09.98 р. № 355) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 42. — Ст. 1579.
187. Положення про порядок здійснення консорціумного кредитування (затверджене постановою Правління НБУ від 21.02.96 р. № 37) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1996 рік, частина 1. — К.: НБУ, 1997. — 114 с.
188. Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 03.04.93 р. № 250) // ЗП України. — 1993. — № 9. — Ст. 186.
189. Положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків (затверджене постановою Правління НБУ від 29.09.97 р. № 323, в редакції постанови Правління НБУ від 27.03.98 р. № 122) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 14. — Ст. 550.
190. Положення про нормативи обов'язкового резервування коштів банківською системою України (затверджене постановою Правління НБУ від 09.07.99 р. № 332) // Офіційний вісник України. — 1999. — № 30. — Ст. 1555.
191. Порядок ведення касових операцій у національній валюті в Україні (затверджений постановою Правління НБУ від 02.02.95 р.

- № 21, в редакції від 13.10.97 р. № 334, із змінами і доповненнями) // Офіційний вісник України. — 1997. — Число 47. — Ст. 53.
192. Порядок відкриття та функціонування анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів) затверджений постановою Правління НБУ від 16.08.95 р. № 205) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1995 рік. — К.: НБУ, 1996. — 240 с.
193. Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення операцій з валютними цінностями (затверджений Правлінням НБУ від 26.06.92 р., протокол № 11) // Збірник нормативних актів Національного банку України (1992—1993). — К.: НБУ, 1995. — 223 с.
194. Постанова Верховної Ради України від 25.06.93 р. «Про норматив обігу платіжних документів в Україні» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 30. — Ст. 334.
195. Постанова Президії Верховної Ради України від 14.11.94 р. «Про орієнтовний перелік законодавчих актів щодо правового забезпечення економічних реформ» // Комп'ютерна правова система «Нормативні акти України», версія 7.1 для Windows. АТ «Інформтехнологія».
196. Постанова Верховної Ради України від 20.05.91 р. «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 52. — Ст. 282.
197. Постанова Верховної Ради України від 29.07.94 р. «Про звіт про роботу Національного банку України, баланс його діяльності і зведений баланс банківської системи України та розподіл прибутку Національного банку України за 1993 рік» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1994. — № 37. — Ст. 344.
198. Постанова Верховної Ради України від 21.12.94 р. № 317/94-ВР «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України від 20 березня 1991 року «Про порядок введення в дію Закону Української РСР», «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 52. — Ст. 467.
199. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 05.06.98 р. № 811 «Про встановлення спеціального режиму розрахунків за реалізовану споживачами електричну енергію» // Офіційний вісник України. — 1998. — № 23. — Ст. 828.
200. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.93 р. № 611 «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» // ЗП України. — 1993. — № 12. — Ст. 269.
201. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 21.01.98 р. № 68 «Про вдосконалення касового виконання Державного бюджету України» // Офіційний вісник України. — 1998. — № 3. — Ст. 109.
202. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 30.10.98 р. № 1714 «Про порядок внесення комерційними банками плати за користування тимчасово вільними залишками бюджетних коштів і коштів державних позабюджетних фондів» // Офіційний вісник України. — 1998. — № 44. — Ст. 1621.
203. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.04.97 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства щодо порушення правил про валютні операції» // Вісник Верховного Суду України. — 1997. — № 2. — С. 7—10.
204. Постанова Правління НБУ від 17.11.97 р. № 380 «Про затвердження Положення «Про структуру системи банківського нагляду НБУ та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків». — Архів НБУ за 1997 рік, матеріали засідань Правління.
205. Постанова Правління НБУ від 30.06.95 р. № 166 «Про порядок організації розрахунково-касового обслуговування комерційними банками клієнтів і взаємовідносин з цього питання між установами Національного банку України та комерційними банками» // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1995 рік. — К.: НБУ, 1996. — 240 с.

206. Постанова Правління НБУ від 05.09.96 р. № 233 «Про структуру центрального апарату Національного банку України» // Архів НБУ за 1996 рік, матеріали засідання Правління.
207. Постанова Правління НБУ від 30.07.99 р. № 386 «Про встановлення тимчасового переліку цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку України» // Офіційний вісник України. — 1999. — № 32. — Ст. 1685.
208. Постанова Правління НБУ від 02.02.98 р. № 262 «Про удосконалення структури і чисельності регіональних управлінь Національного банку України» // Архів НБУ за 1998 рік, матеріали засідань Правління.
209. Правила проведення закритих кредитних аукціонів з продажу кредитів Національним банком України (затверджені постановою Правління НБУ від 20.05.94 р. № 97) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1994 рік.
210. Правила користування послугами поштового зв'язку (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.97 р. № 1446) // Урядовий кур'єр. — 22.01.98 р. № 13—14.
211. Проект Закону України «Про нормативні правові акти» // Комп'ютерна правова система «Нормативні акти України», реєстраційний № 923 від 12.05.98 р. Сектора реєстрації законопроектів Верховної Ради України.
212. Проект Закону України «Про Національний банк України» // Додаток до журналу «Вісник Національного банку України». — 1997. — Випуск 6.
213. Проект Закону України «Про Раду Національного банку України» // Комп'ютерна правова система «Нормативні акти України», реєстраційний № 2321 від 21.12.98 р. Сектора реєстрації законопроектів Верховної Ради України.
214. Проект Цивільного кодексу України // Українське право. — 1996.
215. Регламент роботи Правління НБУ (затверджений постановою Правління НБУ від 30.06.95 р. № 164) // Архів НБУ за 1995 рік, матеріали засідань Правління.
216. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 08.04.99 р. // Урядовий кур'єр. — 1999. — 22 квітня.
217. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням та виконанням кредитних договорів» від 6 жовтня 1994 р. № 02-5/706 // Арбітражне судочинство в Україні: правові засади та практика. — К.: «Ін Юре», 1998.
218. Статут Національного банку України (затверджений Постановою Президії Верховної Ради України від 07.10.91 р. № 1605-ХІІ) // Банківська справа в Україні: законодавчі і нормативні акти. — К.: «Ін Юре», 1998. — Т. 1.
219. Тимчасове положення про порядок рефінансування Національним банком України комерційних банків під забезпечення державних цінних паперів (затверджене постановою Правління НБУ від 28.09.95 р. № 246) // Збірник нормативних актів Національного банку України за 1995 рік. — К.: НБУ, 1996. — 240 с.
220. Угода про заснування Чорноморського банку торгівлі та розвитку (ратифікована Законом України від 17.06.97 р.) // Комп'ютерна правова система «Нормативні акти України», версія 7.1 для Windows. АТ «Інформтехнологія».
221. Указ Президента України від 26.08.96 р. № 762/96 «Про грошову реформу в Україні» // Урядовий кур'єр. — 1996. — 29 серпня.
222. Указ Президента України від 27.04.95 р. № 335/95 «Про Державне казначейство України» // Урядовий кур'єр. — 1995. — 11 травня.

223. Указ Президента України від 27.11.97 р. № 1312 «Питання членства України у Чорноморському банку торгівлі та розвитку» // Урядовий кур'єр. — 1997. — 18 грудня.
224. Указ Президента України від 12.06.95 р. № 436/95 «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» // Урядовий кур'єр. — 1995. — 15 червня.
225. Указ Президента України від 22.07.98 р. № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» // Український правовий часопис. — Випуск 4. — 1999. — С. 8—34.
226. Указ Президента України від 16.03.95 р. № 227/95 «Про заходи щодо нормалізації платіжної дисципліни в народному господарстві України» // Урядовий кур'єр. — 1995. — 18 березня.
227. Указ Президента України від 16.07.96 р. № 596/96 «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» // Урядовий кур'єр. — 1996. — 30 липня.
228. Указ Президента України від 07.09.98 р. № 982/98 «Про регулювання розміру плати за користування тимчасово вільними залишками бюджетних коштів державних позабюджетних фондів» // Офіційний вісник України. — 1998. — № 36. — Ст. 1323.
229. Указ Президента України від 13.03.99 р. № 250/99 «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» // Урядовий кур'єр. — 1999. — 16 березня.
230. Указ Президента України від 10.04.97 р. № 319/97 «Про Національну програму боротьби з корупцією» // Урядовий кур'єр. — 1997. — 17 квітня.
231. Указ Президента України від 27.06.96 р. № 468/96 «Про Єдиний державний реєстр нормативних актів» // Урядовий кур'єр. — 1996. — 4 липня.
232. Указ Президента України від 23.01.99 р. № 44/99 «Про Комплексні заходи щодо оздоровлення банківської системи на 1999—2000 роки» // Комп'ютерна правова система «Нормативні акти України», версія 7.1 для Windows. АТ «Інформтехнологія».

233. Указ Президента України від 13.12.96 р. № 1207/96 «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені» «Офіційний вісник України» // Урядовий кур'єр. — 1996. — 19 грудня.
234. Указ Президента України від 01.08.95 р. № 679/95 «Про відкриття анонімних валютних рахунків фізичних осіб (резидентів і нерезидентів)» // Урядовий кур'єр. — 1995. — 3 серпня.
235. Указ Президента України від 13.09.95 р. № 839/95 «Про інвестування майнових цінностей резидентами за межами України» // Урядовий кур'єр. — 1995. — 28 вересня. — № 145—146.
236. Указ Президента України від 13.09.94 р. № 519/94 «Про збільшення неоподаткованого мінімуму та ставки прогресивного оподаткування доходів громадян» // Голос України. — 1994. — 16 вересня. — № 176.
237. Указ Президента України від 03.10.92 р. № 493/92 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» // Урядовий кур'єр. — 1999. — 9 жовтня. — № 42—43.
238. Указ Президента України від 21.07.98 р. № 805/98 «Про деякі питання захисту банківської таємниці» // Урядовий кур'єр. — 1998. — 23 липня.
239. Указ Президента України від 17.09.96 р. № 837/96 «Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996—2000 рік» // Комп'ютерна правова система «Нормативні акти України», версія 7.1 для Windows. АТ «Інформтехнологія».
240. Цивільний кодекс Української РСР // Кодекси України. — К: «Ін Юре», 1997. — Т. 2. — С. 365—458.
241. Цивільний кодекс Російської Федерації // Коментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. — Отв. ред. О. Н. Садиков. — М.: Юринформцентр, 1997. — 448 с.

Науково-практичне видання

Володимир Леонідович КРОТЮК

**НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК —
ЦЕНТР БАНКІВСЬКОЇ
СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

.....
організаційно-правовий
аналіз

Редактор	<i>Г. І. Якіменко</i>
Худ. редактор	<i>Л. А. Кузнецова</i>
Коректор	<i>О. О. Онищенко</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Л. С. Кулєшова</i>

Підписано до друку 01.02.2000
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 15,5. Обл.-вид. арк. 15,25.
Тираж 500 прим. Зам. 0-31.

Видавничий Дім «Ін Юре»
Україна, 02004, м. Київ, вул. Терещенківська, 4
Тел./факс: (044) 244-6480, 244-5189, 219-1406
E-mail: phinyure@carrier.kiev.ua

Віддруковано у ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги»
Україна, 04107, м. Київ, вул. Багговутівська, 17-21